DER LEKEN SPIEGHEL: INLEIDING + 1STE DEEL

Jan Van Boendale,
Matthias De Vries

DER

LEKEN SPIEGHEL,

LEERDICHT VAN DEN JARE 1330,

DOOR

JAN BOENDALE,

GEZEGD JAN DE CLERC,

SCHEPENKLERK TE ANTWERPEN.

UITGEGEVEN DOOR

Dr. M. DE VRIES.

EERSTE DEEL.

LEIDEN,

D. DU MORTIER EN ZOON,

1844.

BERIGT AAN DEN BINDER.

De vroeger geleverde Titels voor de drie Deelen van den *Lekenspieghel* moeten weggesneden en vervangen worden door de drie, bij deze laatste Aflevering gevoegd.

Het *Facsimile*, bij de eerste Aflevering van den *Lekenspieghel* uitgegeven, moet geplaatst worden tegenover bl. CXXIII der Inleiding.

1e band: Inleiding + CLIII p + 202 p
„ → Eerste deel.
2e „ Tweede deel. 445 p.
3e „ Derde deel. + woordenlijst.
tot p. 699.

Dus in te binden in drie banden.

INLEIDING.

INLEIDING.

»Dat zou eene schoone vaderlandsche onderneming zijn, van den *Lekenspieghel* eenen afdruk te geven"(1): ziedaar het oordeel van HOFFMANN VON FALLERSLEBEN, uitgesproken in een tijd, toen de oude Nederlandsche letterkunde nergens minder geacht werd dan in haar eigen vaderland. Doch de wakkere vreemdeling, die den rijkdom en het belangwekkende dier letterkunde schier als eene ontdekking aan Nederland verkondigde, was met al zijne geestdrift niet in staat, de onverschilligheid te verbreken, die de gedenkteekenen van den geest der vaderen destijds met koele minachting bejegende, en de poëzij der middeleeuwen, niet onderzocht of beoefende, maar gemakshalve als iets belagchelijks uitkreet. Weinig hoop mogt hij voeden,

(1) *Alg. Konst- en Letterbode*, 1822, I, bl. 91. De spelling *Lekenspieghel*, die ik voor het vervolg heb aangenomen, verdient de voorkeur boven *Leken Spieghel*, gelijk ik vroeger schreef. Één van beiden: òf *der Leken Spieghel*, òf *de Lekenspieghel;* doch het laatste is voor ons gebruik in verschillende naamvallen het geschiktst.

dat de wensch, door hem geuit, tot vervulling zou komen; de tijd van HUYDECOPER en CLIGNETT was voorbij, en zoo al deze of gene liefhebber (1) kleine fragmenten aan den dag bragt, van ernstig en volhardend onderzoek was geene sprake, voor groote ondernemingen deinsde men terug, en de *Lekenspieghel* bedroeg meer dan 20,000 verzen! Wel had dus BILDERDIJK grond voor zijne meening, dat »het zeker niet te verwachten was, dat dit handschrift licht uitgegeven zou worden" (2).

---

(1) Ik gebruik dit woord *liefhebber* met opzet, omdat het in den tijd, waarvan ik spreek, nog in een goeden zin werd opgevat. Wanneer echter BILDERDIJK (*Taal- en Dichtk. Verscheid.* I. bl. 145), bij het bekend maken van een paar fragmenten uit den *Lekenspieghel*, zich op scherpen toon over Duitschland beklaagt, omdat het de studie der middeleeuwsche letteren »niet als *Liefhebberij*, maar als *Geldwinning* behandelt," dan (de geldwinning daargelaten) ware het te wenschen, dat hij het woord in de hedendaagsche opvatting had bedoeld. Neen zeker, de Duitschers, wier stalen vlijt zulke reuzenwerken op het gebied der wetenschap stichtte, behandelen het vak niet als *liefhebberij;* en gave de goede genius van ons vaderland, dat die liefhebberij, dat dilettantisme, ook van onzen bodem geheel ware geweken! Maar B. bedoelde het woord in de goede beteekenis van *wetenschappelijken ijver.* In dien zin laat ik zijn oordeel over de Duitschers liefst aan zijne eigen verantwoording over. Ik wil alleen opmerken, dat zijn aanval hier bepaaldelijk gerigt is tegen de gebroeders GRIMM! Gelukkig zeker voor B., dat hij in 1820 nog niet vooruit kon zien, hoe weinig jaren later datzelfde Duitschland ons beschamend zou kunnen toevoegen: »*Onze* HOFFMANN heeft uwe oude letterkunde het eerst bekend gemaakt en aangeprezen; *onze* MONE het eerst hare schatten ten toon gespreid; *onze* KAUSLER hare beoefening krachtig bevorderd; *onze* GRIMM haar verlicht met de fakkel zijner wetenschap: kortom, zoo zij thans bij u »*als liefhebberij*" bearbeid wordt, dat is oorspronkelijk *ons* werk."

Voor 't overige zijn de Duitschers aan B. het antwoord niet schuldig gebleven. Men leze b. v. het vleijend oordeel van MONE, *Uebersicht* enz. bl. 12 in de aant.

(2) T. a. pl. bl. 148.

En thans, het vierde eener eeuw is naauwelijks verloopen, en de wensch van HOFFMANN is vervuld, de *Lekenspieghel* ziet het licht, toegerust met alles wat eene uitgave schijnt te vereischen. Waaraan zullen wij die onverwachte uitkomst toeschrijven? Is het alleen onze eigen ijver, die over alle beletselen zegepraalde? Verre vandaar. Onze arbeid is slechts het uitvloeisel van den tijd die ons het aanzijn gaf en de rigting onzer studie bepaalde. Neen, wij mogen het erkennen, dat een betere geest in ons vaderland begint te ontwaken, dat het nationale gevoel sterker is opgewekt, dat de eigene letterkunde, ook van vroegere eeuwen, allengs hoogere belangstelling wekt, meer vlijtige beoefenaars vindt. Lang, het is waar, werd de stem, die uit Duitschland opging ten behoeve onzer middeleeuwsche letteren, hier te lande vruchteloos vernomen; maar eindelijk, door het herboren België krachtig herhaald, vond zij ingang in Nederlandsche ooren en harten; en een wetenschappelijke ijver is opgewekt, die steeds ruimer en ruimer werkkring zoekt, jaar op jaar gedenkteekenen der oude poëzij uit het duister te voorschijn brengt, en telkens de geschiedenis der Nederlandsche beschaving met nieuwe en schoone bladzijden verrijkt. Wij inzonderheid, leden dezer Vereeniging, die reeds zooveel aan het licht mogt brengen, zijn aan het einde van onzen vijfjarigen arbeid deze erkentenis verschuldigd aan den vaderlandschen geest onzer landgenooten, die onze pogingen ten einde toe ondersteunde, en daardoor het bewijs leverde, dat thans niet meer vergeefs de belangstelling wordt ingeroepen, waar het

de eer van het vaderland geldt. Het is dan ook minder aan verflaauwde deelneming van het publiek, dan wel aan bijzondere oorzaken toe te schrijven, dat eerlang onze Vereeniging zich zal ontbinden, in de hoop en verwachting niettemin, dat de taak, waaraan zij zich wijdde, ook verder niet verwaarloosd ter neder zal liggen.

Men houde mij deze uitweiding ten goede, waartoe ik verlokt werd door de gedachte aan het naderend einde eener Vereeniging, op welker volbragten arbeid wij met eenige zelfvoldoening mogen terugzien. Keeren wij thans tot ons onderwerp terug, en zien wij, of de *Lekenspieghel* inderdaad aanspraak mag maken op de hooge schatting, die in het oordeel van HOFFMANN ligt opgesloten (1).

§ 1.

Inhoud en verdiensten.

Wij moeten beginnen met ons te verplaatsen in den tijd, waarin de dichter leefde. Het was de eerste

---

(1) Over den *Lekenspieghel* is tot nog toe gehandeld door CLIGNETT, *Voorrede voor den Teuth.* bl. LIX—LXVI in de aant.; WILLEMS, *Verhand. over de Ned. Tael- en Letterk.* I. 186—191; BILDERDIJK, *Taal- en Dichtk. Verscheid.* I. 135 vlgg. en III. 123 vlgg.; WITSEN GEYSBEEK, *Biogr. Anth. en Crit. Woordenb.* in V. DEKENS; HOFFMANN V. F. in den *Alg. Konst- en Letterbode*, 1822, I. 90 vlg. en later in de *Horae Belg.* I. 98—102; SIEGENBEEK, *Gesch. der Ned. Lett.* bl. 354 vlg.; SNELLAERT, *Verhandeling*, *enz.* bl. 124—126; MONE, *Uebersicht*, bl. 261—268; M. DE VRIES in *Taalk. Mag.* IV. 281—286; J. VAN LENNEP in *Het Instituut*, 1841, bl. 125—154; JONCKBLOET, Inleid. op de *D. Doctr.*, passim.

helft der 14de eeuw. De ridderlijke adel had reeds sedert lang zijn toppunt van ontwikkeling bereikt, en was thans aan het dalen in grootheid en eere, in aanzien en invloed. De sterke kasteelen en verschanste burgen stonden nog dreigend daar; maar de oppermagt, die er gezeteld had, was geknot, en geraakte meer en meer in strijd met den geest des tijds, die eene andere rigting had genomen. Want ondertusschen breidden de steden haar gebied aanhoudend uit, verwierven telkens nieuwe voorregten en vrijheden, en deden in oorlog en vrede haren invloed steeds krachtiger gelden. Met het verval van den ridderstand zonk ook de epische poëzij te niet; met het opkomen der steden verrees ook eene dichtschool, berekend om aan de behoeften der stedelingen te voldoen. Op het laatst der vorige eeuw was MAERLANT als kampvechter opgetreden tegen de ijdele verdichtselen der ridderlijke phantasie, en hij behaalde gemakkelijk de overwinning, omdat hij, bezield met het nieuwe en krachtvolle leven van zijnen tijd, een afgeleefden, uitgeputten vijand bestreed. Van toen af voegde zich de letterkunde naar de eischen en belangen van den derden stand; het flikkerende spel der dichterlijke verbeelding maakte plaats voor degelijke en nuttige leering, de epische school werd verdrongen door de didactische (1).

---

(1) Dit overgangstijdperk in de geschiedenis onzer letterkunde, dat hier slechts ter loops geschetst is, heb ik breeder behandeld in eene voorlezing *Over de oorzaken van het verval en den ondergang der Middeleeuwsche Nederlandsche Letterkunde*, onlangs gedrukt in het VIde deel der *Nieuwe reeks van werken der Maatsch. van Ned. Lett.*

Van deze nieuwe rigting, die gedurende de geheele 14de eeuw hare heerschappij handhaafde, is, naar mijn oordeel, de *Lekenspieghel* de hoogste uitdrukking; het is het gewrocht, waarin de didactische school, door MAERLANT gegrondvest, eerlang haar toppunt van bloei bereikte, om kort daarna in verval te geraken en allengs tot de diepste onbeduidendheid te verzinken. Ik aarzel dan ook niet, aan ons dichtwerk eene eervolle plaats in de geschiedenis der Nederlandsche letterkunde toe te kennen, omdat het eene belangrijke rigting in de geestontwikkeling onzer vaderen meer dan eenig ander vertegenwoordigt. Een blik op den inhoud van het gedicht, op de wijze van behandeling en op den geest die er overal in doorstraalt, moge dit gunstig oordeel regtvaardigen.

Terwijl de meeste andere voortbrengselen onzer oude letterkunde uit het Latijn of Fransch vertaald zijn, heeft de *Lekenspieghel* deze eigenaardige verdienste, dat het een oorspronkelijk vaderlandsch werk is. Het is waar, bij de uitgebreide stoffe, die de schrijver behandelde, kon niet alles van zijne vinding wezen: het gewigt der zaak eischte een gedurig beroep op de destijds klassiek gekeurde bronnen, want (II. c. 24. v. 9):

Salmen proeven enighe dinghen,
Men moet uten boeken bringhen.

Vandaar, dat hij enkele gedeelten van zijn werk uit de boeken van Latijnsche meesters vertaalde, andere uit verschillende auteurs bijeenbragt; maar het ontwerp des geheels, de zamenvoeging en schikking der deelen, de leidende gedachten die de verstrooide bouw-

stoffen tot eene afgeronde eenheid verbinden, dat alles was het werk van den dichter, en geeft hem geregte aanspraak op den lof der oorspronkelijkheid. Inderdaad, er is in het zamenstel van den *Lekenspieghel* eene treffende eenheid. Uitgaande van het denkbeeld om aan de onwetendheid der leeken te gemoet te komen, door hen als in een spiegel al datgene te doen beschouwen, wat op hunne geestelijke belangen betrekking had, ontvouwt hij in de eerste plaats het ontstaan van het menschelijk geslacht en hoe het door God was opgeleid tot op den tijd des Christendoms; doorloopt vervolgens de wording en verdere geschiedenis der Christelijke Kerk, in verband met de ontwikkeling der wereldlijke magt, en verklaart de geheimen der symbolische kerkleer benevens de wetten der Christelijke zedekunde in al hare verschillende toepassingen, om eindelijk op de heerlijke toekomst van het zegepralende godsrijk te wijzen. Zoo doet hij het verledene strekken tot verklaring van het tegenwoordige en tot voorbereiding voor de toekomst, ten einde de leeken den blik met dankbaarheid achterwaarts en met vertrouwen voorwaarts wendende, hier op aarde niets ernstiger zoeken mogten dan de uitbreiding hunner kennis en de verbetering van hunnen wandel.

Zeer natuurlijk en geleidelijk splitst zich het geheel, dat ik schetste, in vier opeenvolgende deelen. In het eerste vangt hij aan met de schepping van hemel en aarde en met het roemen van de grootheid des Scheppers, spreekt vervolgens over de goede en kwade engelen, en ontvouwt zijne denkbeelden omtrent het

zamenstel van het heelal, den aard en de beweging van zon, maan, planeten en aarde: denkbeelden die, hoe gebrekkig ook in onze oogen, toch zeker de verwachting verre overtreffen, die menigeen omtrent een schrijver der 14de eeuw koestert. Vandaar gaat hij tot de menschheid over, en behandelt de zwakheid des ligchaams en den edelen aard, de verhevene bestemming der ziel. Nu is de weg gebaand om de lotgevallen der menschen te beschrijven, en geeft de dichter een overzigt der Joodsche geschiedenis tot op SALOMO, alsmede van het ontstaan en de eerste ontwikkeling dier magtige wereldstad, die eenmaal de zetel van het hoofd der Christenheid zou worden. Bij dit overzigt staan telkens die personen en gebeurtenissen, die in de Kerk het rijkst aan gevolgen waren, op den voorgrond, en wordt al datgene ontvouwd, wat voor de kerkleer belangrijk is, waarbij het ook niet ontbreekt aan opmerkingen en uitboezemingen, de zedekunde betreffende, tot welke het onderwerp den schrijver telkens ongezocht uitlokt.

Het tweede boek behelst allereerst een uitvoerig tafereel van het ontstaan des Christendoms. Het geslacht, de geboorte en het huwelijk van MARIA, de geboorte van CHRISTUS en al wat daarbij plaats had, de geschiedenis van zijne kindsheid en de wonderen reeds toen door hem verrigt, dit alles wordt uitvoerig verhaald. Doch het verdere leven van CHRISTUS gaat de schrijver, als te algemeen bekend, voorbij, om daarentegen bij de lijdensgeschiedenis, de opstanding en de hemelvaart des te langer stil te staan. Nu wijst hij op de twee hoofdmagten, in de Christelijke

Kerk door God verordend, de geestelijke en de wereldlijke; keert, na een kort woord over de hoofdgronden der Christelijke leer, tot het geschiedverhaal terug, en doorloopt de geheele reeks der Pausen tot den tijd van KAREL DEN GROOTE, met aanwijzing der kerkelijke instellingen, van elk hunner afkomstig. Hij heeft daarbij den blik onafgewend op de wereldlijke magt, het Roomsche keizerrijk, gevestigd, en de bekeering van CONSTANTINUS en zijne moeder HELENA geeft hem ruime stof. Eindelijk komt hij aan Paus LEO IV, en verhaalt hoe KAREL DE GROOTE, van wiens voorouders hij reeds vroeger gewaagde, door dezen tot Keizer gekroond werd. Tot zooverre de geschiedenis; want hier is het punt bereikt, waarop de Christenheid haren vasten toestand heeft verkregen. Aan den eenen kant de geestelijke magt in den persoon des Pausen, aan de andere zijde de wereldlijke in dien des Keizers, nu onverdeeld aan de belangen der Kerk toegewijd. Zoo doet zich een geschikte overgang voor om de inrigting der Kerk te gaan verklaren, en worden de kerkelijke plegtigheden, gebruiken enz. achtereenvolgens ontvouwd. Ten slotte wendt zich de dichter tot MARIA, het heilige voorwerp der kerkelijke vereering, en beschrijft hij hare hemelvaart en verheerlijking, alsmede de goddelijke onderscheiding aan haren vriend, den Apostel JOHANNES, ten deele gevallen.

Thans komt hij tot het derde boek, de ontvouwing der zedeleer. Alle pligten, die de mensch te vervullen heeft jegens God, zijn naaste en zich zelven, brengt hij ter sprake: zelfs de pligten van een goed

dichter en geschiedschrijver heeft hij niet vergeten. Somtijds heeft hij zijne raadgevingen met vertellingen als voorbeelden opgehelderd, dikwijls met treffende wenken begeleid, altijd met helderheid, met nadruk en met warmte voorgedragen. Ongetwijfeld heeft hij dit gedeelte als het hoofddoel van zijn dichtwerk beschouwd en het meest *con amore* bearbeid; en de lezer, wien dit terstond in het oog valt, brengt er den welmeenenden man eene welverdiende hulde voor toe.

De zedeleer, in het derde boek gepredikt, wordt ten slotte in het vierde nog nader aangedrongen door te wijzen op de toekomstige straffe der boozen en de zaligheid der regtvaardigen. Daartoe beschrijft de dichter de voorspellingen aangaande de toekomstige verovering van het heilige land, aangaande de komst van den ANTICHRIST en wat daarmede in verband staat, om vervolgens te spreken van de vijftien teekenen, die den oordeelsdag zullen voorafgaan, en eindelijk van dien dag zelven te gewagen, die de zegepraal der geregtigen zijn zal.

Ziedaar in het kort den inhoud van den *Leken-spieghel* geschetst. Men ziet, alles loopt van het begin tot het einde geleidelijk voort, naar een wel-beraamd plan dat den schrijver altijd voor oogen zweefde; en zoo dikwijls hij eenigen uitstap gedaan heeft om door het aanhalen van *autoriteiten* aan zijne leeringen gewigt bij te zetten, of ze door *exempelen* aanschouwelijk te maken, telkens herneemt hij zorgvuldig den draad zijner redenering en blijft hij zonder afwijking zijn plan getrouw. Zoo ontstond er niet alleen een leerdicht, waarin de leeken der 14^{de}

eeuw het gansche zamenstel van al wat zij weten en betrachten moesten, als een helder afge*spiegel*d beeld konden aanschouwen; maar, hetgeen den auteur als *dichter* vooral tot eere verstrekt, er ontstond tevens een doordacht en welsluitend geheel, dat aan het eerste vereischte der schoonheid, eenheid in het verscheidene, volkomen voldoet, en waardoor hij getoond heeft ook in de praktijk berekend te zijn voor hetgeen hij in theorie als eene gewigtige les aan zijne kunstgenooten voorhoudt (III. c. 15. v. 21):

Men sal ooc voren versinnen,
Hoemen dat dicht zal beghinnen,
Middelen ende daer toe enden,
Ende uter materien niet wenden.
Dat prohemium int beghin
Sal verstandenisse hebben in
Van datter volghet na;
Auctoriteite, alsic versta,
Ende exemple daer toe mede
Sullen hebben propre stede,
Daer hem behoort te stane
Na datter materien hoort ane;
Dat einde vanden dichte sal
Dat voorste besluten al,
Ende daer toe setten proper woort
Also tier materien hoort.

Het hoofdstuk, waaruit deze verzen ontleend zijn, zeker een der merkwaardigste van het geheele werk, bevat de lessen die hij zelf aan elken dichter voorschrijft (vs. 6):

Wat enen dichter toe behoort,
Die te rechte sal dichten wel;
Want dichten en is gheen spel.

Wil men zich dus op het ware standpunt plaatsen, om onzen auteur naar den geest van zijn tijd regtvaardig te beoordeelen, dan vrage men: heeft hij

voldaan aan de eischen, door hem zelven gesteld? was zijn voorbeeld met zijne leer in overeenstemming?

Ziehier hoe hij in korte woorden de pligten van een goed dichter (1) opsomt (vs. 9):

Drie pointen horen toe
Elken dichtre, ende segghe u hoe:
Hi moet sijn een gramarijn,
Warachtich moet hi ooc sijn,
Eersaem van levene mede:
So mach hi houden dichters stede.

Het eerste en voornaamste vereischte, zonder hetwelk niemand ooit den naam van dichter kan verdienen, is *gramarie*, de kennis en juiste behandeling van taal, stijl en versbouw. Vs. 15:

Gramarie is deerste sake;
Want si leert ons scone sprake,
Te rechte voeghen die woorde
Elc na sinen scoonsten accoorde,
Te rechte scriven ende spellen
Ende dat pointelijc voort vertellen.

En weder vs. 39:

Want die niet en versinnet des
Wat conste gramarie es,
Alse leecke liede, die en moghen
Te goeden dichters niet doghen;
Want sine hebben gheen fundament
Daer men recht dichten in kent.
Wat helpter vele of ghelesen?
Hi moet een gramarijn wesen
Ende te minsten connen sine parten:
Dat is tbeghin van allen arten:
Die des niet en weet, sijts ghewes
Dat hi gheen goet dichter en es
Noch dichter ooc en mach sijn,
Is hi Walsch, Dietsch of Latijn.

(1) Men drukke echter niet te veel op het woord *dichter* in de hedendaagsche opvatting van dien naam, maar denke aan de wijdere beteekenis, waarin het woord destijds gold. Zie de *Verkl. Woordenl.* in voce.

Toetst men aan deze uitspraak het voorbeeld, door den schrijver in zijn eigen werk gegeven, dan geloof ik dat ons oordeel zeer gunstig zal mogen uitvallen, en dat men het juist niet zal toeschrijven aan vooringenomenheid met den dichter, die zoo lang een groot deel van mijne studiën uitmaakte, wanneer ik hem, wat taal en stijl betreft, meer dan gewonen lof toeken. Wat WILLEMS (1) van de *Dietsche Doctrinale* getuigt, dat zij »inderdaad door netheid van taal, door keurigheid van uitdrukking, door bevalligheid van stijl en duidelijkheid van voordragt, zeer groote verdiensten heeft," dat is ook op den *Lekenspieghel* volkomen toepasselijk, ja de vergelijking zou, meen ik, niet ten nadeele van den laatsten uitvallen. In het geheel treft ons in beide werken, met die van den stichter der didactische school vergeleken, een merkbare vooruitgang in fijnheid van taal en losheid van stijl, en zeer zeker behoort een groot gedeelte van dien lof aan onzen dichter, die niet alleen over de *gramarie* ernstig had nagedacht en aan anderen strenge eischen deed, maar ook zelf zijne bijzondere kunstvaardigheid in eene reeks van werken ten toon spreidde.

Doch men heeft aan den *Lekenspieghel*, in tegenstelling met de *Doctrinale*, het verwijt gedaan, dat zij veel meer »door bastaardwoorden ontsierd wordt," (2) en dit schijnt met het gunstig oordeel, dat ik velde, kwalijk te strooken. Ik zou kunnen aanmerken, dat

(1) *Verhandeling over de Ned. Tael- en Letterk.* I. 184.
(2) JONCKBLOET in de Inleid. op de *D. Doctr.* bl. X.

ook de *Doctrinale* van dat euvel (als het dan een euvel heeten moet) lang niet vrij is, en, alles geteld en gewogen, zou misschien de *Lekenspieghel* ook die vergelijking wel kunnen uitstaan (1). Doch, al ware de bedenking ook volkomen gegrond, als verwijt aan den auteur wijs ik ze stellig af; want buiten twijfel heeft hij geene andere woorden gebruikt, dan die in de spreektaal van zijnen tijd algemeen gangbaar waren, en juist daardoor heeft hij een bewijs geleverd van den goeden smaak, die destijds heerschte, toen men even verwijderd was van de barbaarsche bastaardij, die in de 15[de] eeuw onze taal overstroomde, als van het pedante purisme onzer dagen, dat, om toch vooral echt Hollandsch te spreken, u telkens met woorden en uitdrukkingen verrast, door geen Hollander ooit gesproken (2).

Van den man, die zijn geheele leven aan de beoefening der dichtkunst wijdde, mogt men ook in het werktuigelijke der kunst iets goeds verwachten. Eene buitengewone gemakkelijkheid van versificatie, die alles natuurlijk daarheen doet vloeijen, eene groote mate van losheid, verscheidenheid en afwisseling, zijn ver-

(1) Alleen b. v. in het eerste Boek der *Doctrinale*, dat slechts 917 verzen bevat, vindt men de volgende: *Autoriteyten*, *caritate*, *confuse*, *creaturen*, *decreten*, *destrueren*, *discoert*, *executoren*, *fondament*, *fonderen*, *formeren*, *glorie*, *gracie*, *hyraut*, *lazarie*, *melodie*, *penetencie*, *phylosophe*, *proper*, *proverbien*, *religioen*, *relijf*, *ribaut*, *silentie*, *tyran*, *virtute*. Dat zijn 26 bastaardwoorden: ik neem de 917 eerste verzen van den *Lekenspieghel*, en vind er niet meer dan 25: *Atqui ergo*.

(2) Vergelijk hierbij de gezonde aanmerkingen van mijn vriend J. A. ALBERDINGK THIJM, *Over de spelling van de Bastaartwoorden*, vooral bl. 9 vlgg.

diensten die hem niet kunnen betwist worden, al stem ik dan ook gaarne toe, dat »de didactische verzen in metrische regelmaat en harmonie voor de romantische gedichten moeten onderdoen," (1) en al beken ik aan den anderen kant niet in te zien, wat Prof. BORMANS verzekert, dat de versificatie van den *Lekenspieghel* zoo »kunstig" is, dat er »eene halve week schrijvens noodig ware om het uit te leggen" (2). Genoeg zij het, dat de behandeling van het epische vers, dat ook de leerdichters gebruikten, onzen auteur zeer gemeenzaam was, en dat de wetten daarvan, zooals zij onlangs door JONCKBLOET zijn opgespoord en overtuigend aangewezen, ook in den *Lekenspieghel* getrouw worden opgevolgd (3), behoudens

(1) JONCKBLOET, *Over Mnl. Epischen Versbouw*, bl. 16.

(2) *Belg. Mus.* 1846, bl. 211. In het proefje, bl. 208—211 gegeven, komt een groot aantal betooningen voor, die zeker vrij wat uitlegging vereischen zonden, om er het kunstige van te doen gevoelen, als b. v. *die dé waerheit*, *béginnén*, *transféreerdé*, *dietscé*, *én willic*, *allén dietscén*, *jeghén*, *meestré van dér wet*, enz. enz. Ook heeft de heer B., om de kunst van den dichter te doen uitkomen, zijne lezingen bij afwisseling uit al de drie hss. geput. Dit stond hem vrij, maar als hij soms een geheel ander vers geeft dan een der drie hss., dan wordt de vrijheid wel wat al te groot, en waar blijft dan de maatstaf om den dichter te beoordeelen? B. v. vs. 75 en 76:

B. Dode verwecte hi mede, Ende zonderlinghe so dede	H. Doede soe verwecti mede Ende zonderlinghe so dede
I. Die dode verwecte hi mede, Ende sonderlinghe hij dede	BORM. Die dode soe verwecti Ende sonderlinghe dedi

Zoo is het gemakkelijk de verzen van drie toonverheffingen in het oneindige te vermenigvuldigen. Maar ik vraag: heet dat een dichter *scanderen* of schenden?

(3) De eenige belangrijke afwijking van den gewonen gang der verzen, is de reeks van 34 *monorimes* in de Prologhe van het tweede Boek. Zie de aant. aldaar, bl. 14, en vgl. JONCKBLOET, t. a. pl. bl. 173.

de meerdere vrijheden, die een didactisch auteur zich moest en mogt veroorloven, en de afwijkingen, die de lompheid der afschrijvers in den tekst heeft veroorzaakt, maar waarvoor de dichter niet aansprakelijk zijn kan (1).

Heeft derhalve onze dichter, blijkens al het aangevoerde, aan de vereischten der *gramarie* ruimschoots voldaan, zijne »warachticheit" en »eerachticheit" (III. c. 15. v. 54 en 221) zijn boven alle bedenking verheven: elke bladzijde levert ons daar de bewijzen voor. Geene gelegenheid laat hij voorbijgaan, om de waarheidsliefde met klem van taal aan te prijzen. Men leze b. v. het geheele 15de hoofdstuk van het derde Boek, en vergelijke daarmede o. a. de volgende verzen (II. c. 38. v. 77—112):

Wilen en mochte nieman
Meer dan hi hadde ghesien an
Van eersten yet bescriven:
Dat laet men nu zere bliven!
Want si die nu dichten,
Willent al berichten
Dat gheschiet te deser wilen
(Nochtan datsi in hondert milen
Niet en waren daert ghesciede),
Alsoot hem zegghen die liede;

(1) In zooverre behelsden ook mijne bij herhaling door J. gegispte woorden, in het *Taalk. Mag.* IV. 283, louter waarheid: »De naauwkeurige vergelijking dezer drie afschriften heeft mij in de overtuiging versterkt, dat het niet moeilijk zou zijn, bij onze oude dichters daar, waar zich de gelegenheid tot zulk eene vergelijking opdoet, meestal de oorspronkelijke maat der verzen te herstellen. Het ééne handschrift toch verlengt of verkort doorgaans de verzen, die in het andere door den afschrijver te kort of te lang gemaakt zijn." Ofschoon ik erken daarbij, door de aanhaling van Prof. BORMANS, den schijn te hebben gegeven, alsof ik zijn metrisch systeem ware toegedaan. Hoe 't zij, na de verschijning van JONCKBLOET's werk kan de keuze niet meer twijfelachtig zijn.

Wedert loghene si ofte waer,
Si settent in scrifte daer;
Si slaen die waerheit vanden monde
Mids den valschen orconde,
Dat hem te voren bringhen
Loghenaren van vele dinghen:
Ende die waerheit blijft verzweghen.
Dits moort van hem dies pleghen.
Men sal emmer lieghen niet
In hystorien, wats geschiet.

— — — — — — — — —

Elc dichter, waer hi si,
Hoede hem emmer dat hi
Uter waerheit niet en kere;
Want vintmen valsch zine lere,
So is hi, na mine wete,
Een valsch dichtere, een valsch poëte,
Wies boeke men te handen
In een vier zoude verbranden,
Ende sal verliesen dichters name
Te sijnre eweliker blame.

Aan deze krachtige les is hij dan ook in zijn geheele werk steeds getrouw gebleven. Zoo dikwijls hij een gedeelte der geschiedenis behandelt, houdt hij zich met strenge naauwgezetheid aan de gezaghebbende getuigen, beschouwt het als eene gewetenszaak van zijne bronnen af te wijken, en verzwijgt het u nooit, als verschillende overleveringen hem in twijfel doen staan. En toch was het geschiedverhaal bij hem geene hoofdzaak, maar doorgaans slechts opheldering en verklaring der kerk- en zedeleer, die overal op den voorgrond staat; want (I. c. 39. v. 37):

Om oude geesten te maken cont,
Die ghevielen in ouder stont,
En es dese bouc begonnen niet.

Doch niet alleen waar hij zelf als verhaler optreedt, huldigt hij zoo stipt de regten der waarheid, maar

diezelfde zucht straalt overal door, zoo dikwijls hij met edele vrijmoedigheid zijne stem verheft, om de gebreken en ondeugden zijner tijdgenooten te bestraffen. Zonder aanzien des persoons, zonder vleijerij maar ook zonder vrees, verkondigt hij zijne beginselen van regt en deugd, al wijken zij ook niet zelden van de heerschende begrippen af, al zijn het dikwijls de magtigen van kerk en staat, die zijne roede treft.

Het is reeds meermalen opgemerkt (1), dat eene gelijke liberale denkwijze en onbeschroomde taal in de meeste gedichten der 14de eeuw heerscht, en in de didactische werken doorgaans den grondtoon uitmaakt. De verbastering van zeden, die destijds bij de hoogere standen, inzonderheid bij de geestelijken, inderdaad ergerlijk moet geweest zijn (2), wordt door dit verschijnsel niet weinig bevestigd; en bij al wat wij daarvan ook van elders weten, kan het ons niet bevreemden, dat edeldenkende mannen aan hunne verontwaardiging in krachtige taal lucht gaven, zoo dikwijls zich daartoe de gelegenheid aanbood. Hoort, hoe onze dichter de waarheid durft verkondigen aan de grooten der aarde (I. c. 35. v. 77):

Daer omme siet, ghi heren, wat ghi doet:
Alse ghi neemt lijf ende goet
Uwen lieden, zonder hare scout,
Ghi misdoet vele menighervout
Dan oft u lieden daden,
Die ghi hanghen zout ende raden.
Ende also wel verbuerdi
Die zelve doot alse si;

(1) Jonckbloet, Inleid. op de *D. Dectr.*, bl. xv—xix en in *De Gids*, 1843, Boekb. bl. 334 vlg., enz.

(2) Vgl. b. v. hoffmann v. f., *Hor. Belg.* VI. bl. 231 vlgg.

Want boven u so gaet dat recht,
Want ghi sijt des gherechten knecht,
Ende tgherechte, dats ware tale,
Mochte u u lijf ontwisen wale,
Weder ghi sijt keyser ofte coninc:
Hout dit voor ware dinc.
Daer bi besiet wiselike,
Dat beide arme ende rike
Recht hebben in uwen hoven;
Want hier is een here boven,
Diet al ziet ende verstaet
Uwe rechten, ist goet, ist quaet;
Ende des en sal hi niet vergheten,
Hi en sal u weder meten
Metter maten daer ghi meet hier,
In hemelrike ofte int ewighe vier.

Niet minder krachtig dan hij hier de geregtigheid predikt, vaart hij elders tegen de hebzucht der vorsten uit (I. c. 24. v. 81):

O vule edelhede,
Diemen in menigher stede
Hantiert onder die vorste,
Die altoos van dorste
Gapen na den scat,
Des si nemmermeer en werden zat;
Ende scamelheit ende gherechticheit,
Eersaemheit ende ontfermicheit
Laten varen in allen zinnen,
Om dat sire scat an moghen winnen.
Sine zijn niet heren noch prelate,
Mar si sijn meest Pylate.... Enz.

Of waar hij de Romeinen tot voorbeeld stelt en zich aldus uitlaat (I. c. 44. v. 78):

Nu hoort, ghi heren vanden staden,
Hoe dese liede wilen daden:
Sine wouden ghene dinc ghestaden,
Die ghemenen oorbaer ware jeghen.
Aldus zo zoudi pleghen,
So soude u stat (1) meeren

(1) Dat dit vers zoo gelezen moet worden, leert de collatie van hs. H.

Van machte ende van eren,
Ende in allen voerspoede dyen.
En doedijs niet, ghi sijt quadyen;
Want ghi bederft die stede,
Mids uwer ghierichede,
Diemen u op trouwe beval.
Metten rechte so sal
Men u daer omme ontliven,
Ofte setten metten keytiven,
Dat ghi, om uwen oorbaer allene,
Achter set dat ghemene
Oorbare vander stede,
Daer ghise bedervet mede.

Maar bovenal heeft hij het geladen op de gierigheid, twistzucht en zedeloosheid, waarmede » die heilighe kerke" door hare dienaren bezoedeld werd. Telkens verheft hij daartegen zijne stem. Nu eens luidt het (III. c. 14. v. 217):

Symon hiet deerste man
Die provende met cope ghewan,
Ende na dien Symon, wildijt weten,
Is symonie gheheten.
Sijn gheslachte ende sine maghe
Meerren noch alle daghe
Inder heyligher kerken zere:
Dat beter God, onse here!

dan weder (ibid. v. 251):

Mar ghierichede vanden goede
Verwint so der clerken moede,
Datsi haer wijsheit meest keren
Om hulde te hebbene der heren,
Daer si provende ende goet of ontfaen,
Ende laten die wijsheit stille staen,
Ende en segghen hem dat ware niet.
Al dit selve ook ghesciet
Haren biechtren, dats jammer groot.
Clergie soude met rechte bloot
Hare wijsheit baren, waer si ware;
Want si slacht der zonnen clare,

Die haer licht sprayt op al dat leeft,
Ende lichts nochtan niet te min en heeft.

Ja, hij gaat zelfs zoo ver van ronduit te verklaren (II. c. 50. v. 97):

Ghierech ende twistachtech,
Overmoedech ende werrachtech
Hevet dpaepscap meest gheweest;

terwijl uit het verband (vs. 91 vlgg.) blijkt, dat met dat paapschap niemand anders dan »paus, cardenale ende ander prelate" bedoeld worden (1). Geen wonder dan ook, zoo de dichter het betreurt, dat keizer HENDRIK IV de investituur opgegeven en daarmede de voogdij der keizers over de pausen verloren had laten gaan (ibid. vs. 68—100).

Is het bijgebragte genoegzaam, om onzen dichter eene plaats te verzekeren onder de »liberale denkers van zijnen tijd" (2), men zou zich echter vergissen, indien men meende, dat die liberaliteit uit minachting voor de Kerk of uit kettersche begrippen bij hem voortsproot. Integendeel, zoo ooit iemand de Katholieke Kerk eerbiedigde, hare instellingen met hart en

(1) In mijne boven aang. verhandeling in de *Nieuwe Reeks van werken d. M. v. N. Lk.* VI. bl. 209, heb ik als voorbeeld der vrijmoedigheid van onzen schrijver gewezen op zijne uitdrukking; »*papen gherne over treden*" (II. c. 44. v. 472). Bij eene nadere beschouwing dier plaats zie ik echter, dat ik te veel aan de hedendaagsche beteekenis van *overtreden* gedacht had. De bedoeling kan in het verband geene andere zijn dan: »papen treden gaarne hun regt te buiten." Ook wanneer de dichter (ibid. v. 400) den paus NOVATIANUS een »verdoemt kersten man" noemt, beroepe men zich niet op *dat* oordeel, om zijne stoutheid aan te toonen; want die priester was werkelijk door een concilie te Rome veroordeeld en wordt in de lijst der pausen niet medegeteld.

(2) WILLEMS, *Verh. over de Ned. Tael- en Letterk.* I. 186.

zin toegedaan was, hare leer als het beginsel van wijsheid en deugd huldigde: dan was het de auteur van den *Lekenspieghel.* Maar juist die gevestigde eerbied voor hetgeen hij met innige overtuiging als heilig beleed, joeg hem vol ijver in het harnas, waar onwaardige dienaren dat voorwerp zijner vereering ontheiligden. Zijn geheele werk is eene doorloopende proeve van dien echt katholiek-godsdienstigen geest, en waar hij strijd voert, is het alleen tegen personen en misbruiken. Onwederstaanbaar, zegt hij, is de magt der Kerk, en hij erkent dat dit ook niet anders behoorde te wezen (II. c. 50. v. 142):

> Waren die prelate vrome;
> Maer omt ghebrec van hen
> Achtmen hoers rechts te men.

Doch hoezeer ook in zijn oog menig *priester* van hoogen of lagen rang door hebzucht of andere ondeugden alle achting verbeurd had, voor den *priesterlijken stand* eischt hij van iedereen eerbied (III. c. 4. v. 23):

> Ghi sult u altoos daer toe keren,
> Dat ghi papen ende clerken sult eren
> Ende algader also voort
> Datter kerken toe behoort:
> Daer of so hebdi groten loon.
> Al en dochts u niet waert die persoon,
> Hi is wel waert, sijts ghewes,
> Daer hi na ghetekent es:
> Dats Cristus, dat ghijt wet,
> In wies steden die priester set.

en in de vertelling, die hij daarop laat volgen, leert hij door een waarschuwend voorbeeld (vs. 65):

> Dat ghi u herte daer toe keert,
> Dat ghi tpaepscap altoos eert.

Doch reeds genoeg, om de denkwijze van onzen schrijver te doen kennen, om te doen zien dat in hem de Kerk en hare instellingen een krachtigen voorvechter (1), maar dwalingen en misbruiken een onverbiddelijken tegenstander vonden. Ik heb misschien voor mijn bestek reeds te veel proeven afgeschreven, en moet den lezer naar het gedicht zelve verwijzen. Anders zou ik nog gaarne de aandacht vestigen op zijne rondborstige aanprijzing des huwelijks tegenover het kloosterleven (2), waarbij hij zelf getuigt (vs. 93):

> Ic weet dat herde wel te voren,
> Dats zullen hebben toren
> Liede van gheesteliken abite,
> Dat ic des huwelijcs vite
> So zere sette voort,
> Ende sullen begripen mine woort (3);

of ik zou op een aantal plaatsen willen wijzen, die belangrijke bijdragen leveren tot de kennis van den maatschappelijken en zedelijken toestand dier dagen, als hij b. v. over den pligt van landsheeren en regters handelt (4), of van het leven der stedelingen een lang niet vleijend tafereel ophangt (5), of de schoone sekse van pronklust en behaagzucht betigt (6), of

(1) Zoo b. v. waarschuwt hij ernstig tegen het onthouden der tienden aan de Kerk, die er een onvervreemdbaar regt op heeft. I. c. 26. v. 76—156.

(2) I. c. 25. v. 35—126.

(3) Deze plaats werd reeds aangehaald door CLIGNETT, *Voorr. voor den Teuthon.* bl. LXII en WILLEMS, *Verhand. enz.* I. 190. Zie ook JONCKBLOET, Inleid. op de *D. Doct.* bl. XV vlgg., die eenige plaatsen van andere schrijvers over hetzelfde onderwerp aanvoert.

(4) III. c. 11, 12, 13 en elders.

(5) III. c. 26. v. 70—154.

(6) II. c. 7. v. 1—32.

en détail voorschriften geeft van hoffelijke manieren enz. enz. (1). Kortom, waar men den *Lekenspieghel* ook opslaat, overal ziet men den waarheidlievenden, vrijmoedigen, voor al wat goed is ijverenden man, overal vindt men eene heldere, fiksche »uitdrukking der zedelijke gevoelens van dien tijd," die ons »in staat stelt eenen dieperen blik te werpen in die 14de eeuw, die wij nog maar zoo oppervlakkig kennen" (2).

En welke zijn nu de poëtische verdiensten van het werk? Het antwoord op die vraag zal altijd eenigzins subjectief blijven, en ik wil aan niemand mijn gevoelen opdringen. Doch zooveel, geloof ik, zal men wel willen toestemmen, dat kracht en gloed van taal doorgaande eigenschappen van den *Lekenspieghel* zijn. Hoe eenvoudig ook zijne schrijfwijze is, waar hij blootelijk verhaalt of redeneert, waar eene poëtische kleur het doel van zijn werk misschien meer gehinderd dan bevorderd zou hebben: niet zelden slaat de dichter een anderen toon aan. Als bij het vermelden van treffende episoden uit de heilige geschiedenis zijn godsdienstig gevoel wordt opgewekt, of als hem het hart warm wordt van verontwaardiging over de ongeregtigheid, die hij alom straffeloos ziet plegen: dan ook neemt zijne taal eene hoogere vlugt en stijgt hij somtijds tot eene waarlijk poëtische verheffing (3). In de didacti-

---

(1) III. c. 3 en 4.

(2) JONCKBLOET, Inleid. op de *D. Doctr.* bl. XVIII en XIX.

(3) Ik zie met genoegen, dat MR. J. VAN LENNEP, wiens oordeel over poëzij geen gering gewigt in de schaal legt, hetzelfde gevoelen uitspreekt. » Wanneer," zegt hij, » de aart van het onderwerp den dichter meerdere vrijheid verleent, dan wordt de stijl ook losser en aangenamer; dan is

sche school althans durf ik geen anderen dichter met hem gelijkstellen, zelfs niet den gevierden MAERLANT, wanneer men alleen diens schoonen zang *Vanden lande van overzee* uitzondert. Met dat al erken ik gaarne, dat, uit het aesthetisch oogpunt, de poëzij dier school met hare zuster, de epische Muse, op verre na niet kan wedijveren. Doch al ware zelfs de poëtische waarde dier leerdichten nog geringer, dan zij werkelijk heeten mag: toch zou ik met nadruk voor die eerwaardige monumenten der oudheid de belangstelling der wetenschap inroepen. Immers, de louter aesthetische beschouwing mag niet de eenige maatstaf van beoordeeling zijn; en te zeer hebben wij den *Lekenspieghel* en andere werken van gelijken stempel als »hoogstmerkwaardige gedichten" (1) leeren kennen, als uitvloeisels en afspiegeling van den tijd, waarin zij het licht zagen, als gedenkteekenen der beschaving van het voorgeslacht; te zeer, in één woord, beslaan zij eene gewigtige plaats in de geschiedenis onzer vaderlandsche letteren, om met den naam van »ascetischen rommel" of »onpoëtische rijmelarijen" (2) te worden afgescheept. Zulk een

hij, vooral in zijn beschrijvingen, bevallig en schilderachtig: ja somtijds zijn zoowel de gedachte als de uitdrukking poëtisch en verheven." (*Het Instituut*, 1841, bl. 145).

(1) JONCKBLOET, Inleid. op de *D. Doctr.* bl. XIX.

(2) JONCKBLOET, in *De Gids*, 1845, Boekb. bl. 64, en 1846, Boekb. bl. 13, waar hij echter in de noot als palliatief er bijvoegt: »Wij redeneren hier uit het aesthetisch oogpunt." Doch ook met deze beperking is het doemvonnis over de didactische poëzij voor 't minst te barsch uitgedrukt. En met toepassing op de *eigenlijk ascetische*, op de geestelijke liederen, waaronder zoo menig juweeltje van echte poëzij, moeten wij tegen dat vonnis stellig protesteren.

vonnis verdiende althans de dichter niet, die omtrent het wezen zijner kunst denkbeelden koesterde als deze (III. c. 15. v. 323):

Nu willic u segghen ter vaerde,
Welke dichters sijn van aerde.
Sulc is die dicht van minnen,
Om dat hi sijn lief wil ghewinnen;
Sulc dicht openbare,
Om dat hi gherne namecont ware;
Sulc dichten en is niet
Van naturen gheboren in;
Want si dichten om ghewin,
Sonder der naturen beheet.
Een rechte dichtere, God weet,
Al waer hi enen woude,
Dathi nemmermeer en soude
Van dichtene hebben danc,
Nochtan soude hi herde onlanc
Sonder dichten daer gheduren,
Want het hoort te sire naturen:
Hi en mochts niet laten, al woude hi.
Dichten moet uut herten vri
Comen ende uut claren zinne!

§ 2.

Bronnen.

De wijze, waarop onze schrijver bij het zamenstellen van zijn gedicht te werk ging, en de bronnen waaruit hij putte, vereischen thans nader onze aandacht. Wij zeiden reeds boven, dat zijn arbeid met regt oorspronkelijk mag heeten, ofschoon hij hier en daar vertaalde stukken heeft ingelascht en natuurlijk zijne stof, vooral het historische gedeelte, uit verschillende auteurs moest bijeenbrengen. Dat hij daarbij

echter geheel zelfstandig bleef, en, zonder eenig bepaald schrijver te volgen, het resultaat van eigen onderzoek telkens in die mate en in dien vorm mededeelde, als met het plan van zijn werk het best scheen te strooken, daarvan levert het geheele gedicht doorslaande bewijzen op. Ook zijne eigene beschouwingen en opmerkingen, die hij schier bij elke gelegenheid invlecht, zijn zoovele getuigen van de oorspronkelijkheid van zijnen arbeid.

Doch ik wil het een en ander meer in de bijzonderheden aantoonen, en tevens die gedeelten, die opzettelijk vertaald zijn, bepaald aanwijzen.

De 20 eerste hoofdstukken van het eerste Boek, handelende over de Godheid, de hemelen, de engelen enz., tot en met de beschouwingen over de ziel, zijn kennelijk het eigen werk van den schrijver, in zooverre hij zijne stoffe uit de schriften van onderscheidene geleerden bijeenzamelde, maar geheel naar vrije keuze rangschikte, behandelde, en met eigen redenering doorvlocht. Ik vermoedde eerst, dat de hoofdstukken over de negen choren der engelen enz. ontleend zouden zijn uit het werk van DIONYSIUS AREOPAGITA, *de Caelesti Hierarchia*, en wel naar de Latijnsche vertaling, daarvan door JOHANNES SCOTUS ERIGENA in de 9de eeuw vervaardigd (1). Dit vermoe-

---

(1) Deze vertaling is, met den commentaar van HUGO DE S. VICTORE, uitgegeven in 1502, en in het eerste deel van HUGO'S werken, pag. 473. Zij verscheen ook te *Keulen* in 1536, met den commentaar van den Karthuizer-Monnik DIONYSIUS. Zie FABRICIUS, *Bibl. Lat. Med. et Inf. aet.* (ed. 1735) IV. p. 399 sq., en vgl. DU PIN, *Nouvelle Bibl. des auteurs ecclés.* VII. p. 77—79.

den grondde zich op de uitdrukkelijke vermelding van die vertaling door onzen schrijver in de *Brab. Yeesten* (een werk dat stellig van zijne hand is, als later blijken zal). Zie aldaar, B. II. vs. 4914—4925. Doch naauwelijks had ik het geschrift van DIONYSIUS (1) ingezien, of het bleek mij, dat de *Lekenspieghel* daarmede niets gemeen had. De meeste punten, die in het eerste uitvoerig worden behandeld, zijn in den laatste niet eens aangeroerd.

De vrije behandeling van dit eerste gedeelte blijkt dan ook uit des schrijvers eigen woorden, als b. v. c. 3. v. 47:

Te sulker stat seit dat Latijn.

Hij gaf dus geene vertaling, maar uittreksels van den auteur, dien hij bedoelde. C. 18. v. 1—7:

Sulke meestre, dies ghelooft,
Seiden wileneer . . . .
Sulke seiden, ... :
Maer andre meestre maken ons vroet, Enz.

Hij had dus onderscheidene schrijvers vergeleken. Vandaar ook uitdrukkingen, als c. 14. v. 75:

In een boecskijn dat ic las,

en verzekeringen, die zoo hier als elders door het geheele werk telkens voorkomen, als: *ic hebbe ghelesen*, *also lasic*, *wi lesent dus*, *men leest also*, *hebbic vernomen*, *hebbic ghehoort*, *alsic verhore*, *alsmen vint*, *also ic bescreven vant*, *also ict sach* (2)

---

(1) In de *Opera* S. DIONYSII AREOPAGITAE, *cum scholiis* MAXIMI *et paraphrasi* PACHYMERAE, *ed.* B. CORDERIUS. *Antverp.* 1634. De vertaling van JOH. SCOTUS kon ik niet ter inzage bekomen.

(2) Met deze uitdrukking, I. c. 41. v. 90, bedoelt hij geene *autopsie*, maar niet anders dan *also ic bescreven sach*, gelijk het elders luidt.

enz. enz., die allen op eene nitgebreide lectuur doelen.

En daar hij de verzamelde stof naar eigen goedvinden rangschikte, kon hij b. v. met regt zeggen (c. 12. v. 1):

> Nu comt mi in mine memorie
> Te zegghen vander purgatorie.

of (c. 13. v. 1):

> Nu willic voort tellen
> Vanden tormenten der hellen.

Het overige gedeelte van het eerste Boek (c. 21—48) is hoofdzakelijk aan de geschiedenis gewijd. Daarbij valt echter terstond in het oog, dat de menigvuldige uitweidingen die de schrijver op het gebied van kerkleer en zedekunde maakt, en die meer dan de helft van dit gedeelte beslaan, de getrouwe uitdrukking van zijne eigene denkbeelden bevatten en dus aan hem zelven alleen verschuldigd zijn.

Wat het eigenlijke geschiedverhaal aangaat, de geheele kleur en trant daarvan strekt duidelijk ten bewijze, dat hij ook hier geen voorbeeld van iemand anders volgde, maar de hem welbekende geschiedenis, voor zoover het plan van zijn gedicht medebragt, geheel uit het hoofd opschreef. Bijzonder geldt dit van de heilige geschiedenis, bij welke hij alleen op den Bijbel het oog had. Hij getuigt dit zelf (c. 39. v. 1):

> Dat ic, als ghi wel hoort,
> Op die bybele ga voort.

en vs. 11:

> En sal niet langher voert gaen
> Op die bybele, maer ic zal saen
> Tote anderen dinghen keeren.

en vs. 78 noemt hij het »oude testament," terwijl hij elders DAVID, MATHEUS, LUCAS en PAULUS (1) aanhaalt, en slechts eenmaal, bij eene uitweiding, zich op een profanen schrijver, »den vroeden meester BOECIUS" (2), beroept.

Even vrij ging hij te werk met het weinige dat hij omtrent de Oostersche geschiedenis aanroert en met het kort overzigt der oudste tijden van Rome. Het is klaarblijkelijk de vrucht van eigen kennis, die hij mededeelt, en waar hij zich beroept op de »oude jeesten" (3), of TITUS LIVIUS (4) en OROSIUS (5) aanhaalt, of eenige woorden van JOSEPHUS (6) bijbrengt, daar geschiedt dit alleen in het voorbijgaan, zonder aan de oorspronkelijkheid van zijn werk in het minst te kort te doen.

Was onze schrijver derhalve bij het opstellen van het eerste Boek geheel zelfstandig, in het tweede daarentegen heeft hij aanmerkelijke gedeelten vertaald. En dit was niet toevallig, maar had eene goede reden. Van de oudste Joodsche en Romeinsche geschiedenis

(1) I. c. 16. v. 36, c. 29. v. 135, c. 39. v. 123, 139, 143, c. 28. v. 5 enz. Elders citeert hij een »heylich man," als I. c. 28. v. 35, c. 36. v. 76.

(2) I. c. 31. v. 17 en 74.

(3) I. c. 41. v. 4, 10, c. 42. v. 1. Zoo ziet ook de uitdrukking, c. 42. v. 76, *seit tLatijn*, wel op den historicus, bij wien hij dien droom van ÆNEAS gelezen had, doch zonder dat men aan eene bepaalde vertaling kan denken.

(4) I. c. 43. v. 41. Elders, I. c. 40. v. 45, haalt hij een gezegde van »een wijs man" aan, en daarmede bedoelt hij SALLUSTIUS, *de B. Jug.* c. 10.

(5) I. c. 36. v. 82, c. 41. v. 81, 93.

(6) I. c. 48. v. 97—115.

gaf hij slechts eene vlugtige schets, waarbij het alleen op de hoofdzaken aankwam, en hij dus zonder gevaar op zijne eigene kennis kon vertrouwen. Maar waar het de heilige geschiedenis der Moedermaagd, der geboorte van CHRISTUS, 's Heeren kindsheid, lijden enz., of de hemelvaart van MARIA betrof, daar werd een naauwkeurig verhaal der bijzonderheden vereischt, daar was ook de kleinste afwijking ongeoorloofd, en moest hij zich derhalve stiptelijk aan de klassieke bronnen houden. En waar hij de lange reeks der pausen tot op den tijd van KAREL DEN GROOTE zou doorloopen, daar ware het eene verregaande aanmatiging, of liever eene onmogelijkheid geweest, zich alleen op zijn geheugen te verlaten, en ook daar volgde hij dus den leiddraad van een beroemden meester, ten einde aan de waarheid bestendig getrouw te blijven.

Na eenige inleidende aanmerkingen, van hem zelven afkomstig, en waarbij MATHEUS en LUCAS (1), de *Scolastica* (2), »die goede clerc BEDA" (3) en »een wijs clerc" (4) worden aangehaald, begint hij met cap. 3 het heilige verhaal. Hij volgt daarbij in de eerste plaats den man, die hoog in zijne achting stond aangeschreven, als (III. c. 15. v. 253):

die heilighe verlichtere
Ende die edele waerde dichtere,

die (vs. 259)

hilt altoos waerhede,
Waer hi quam telker stede,

(1) C. 1. v. 47 en 43.
(2) C. 1. v. 93. Hij bedoelt de *Biblia Scolastica* van PETRUS COMESTOR.
(3) C. 1. v. 94.
(4) Prol. v. 72.

namelijk den heiligen HIERONYMUS, en wel een geschrift, dat door dezen uit het Hebreeuwsch in het Latijn was overgezet (1). Ziehier de plaatsen, waar hij van dat geschrift melding maakt. In het begin van cap. 3 zegt hij:

Jheronimus in sijnre kintschede
Hadde ghelesen in eenre stede,
In wat manieren ende hoe
Onser vrouwen gheboorte quam toe;
Ende over langhen tijt na dat
So sat hi in eenre stat,
Daer hi jeghen liede sprac
Ende die dinc also vertrac,
Also hem ghedochte van desen
Dat hijt wilen hadde ghelesen.
Doe bat men hem zonder letten,
Dat hijt in scrifte wilde setten.
Doe screef die goede Jheronimus
Van onser vrouwen *aldus*.

Cap. 10. vs. 6 (na het verhaal van MARIA's geboorte, jeugd en huwelijk, en de geboorte van CHRISTUS):

In enen boec vant ic bescreven,
Dat Sente Jheronimus
Dese dinc screef *aldus*,
Daer hijt trac met zijnre pinen
Uten Ebreeuschen in Latine,
Omme tweerre bisscoppen bede,
Daer hijt ghaerne omme dede:
Die een hiet Cromacius,
Ende dander Eliodorus.
Die boec spreect voren,
Hoe Maria wert gheboren,

(1) Elders, II. c. 48. v. 143, maakt hij melding van de Psalmvertaling van HIERONYMUS, en kort daarna (vs. 162) van diens geheele Bijbelvertaling, welker stipte naauwkeurigheid hij roemt t. pl. in den tekst aang. (III. c. 15. v. 253—264). Men vindt die vertaling in het eerste deel der werken van H., uitgave van den Benedictijner J. MARTIANAY, *Parijs*, 1693.

Hoe si te huwelike trac,
Also ic hier voren sprac;
Daer na Cristus gheboort,
Also ghi nu hebt ghehoort;
Daer na zo volghet mede
Jhesus Cristus kintschede,
Daer hi vele wonders werct,
Dat onse ghelove zere sterct.

en daarop, na vooraf gezegd te hebben, dat er natuurlijk in de kindsheid des Heeren meer moet gebeurd zijn dan het weinige dat de evangelisten er van melden, laat hij dit volgen (vs. 88):

Daer bi willic u maken vroet
Wondere die Cristus wrachte
Mids zijnre godliker crachte,
In sijnre puerre kintschede,
Hier na, daert sal hebben stede,
Alsoot Jheronimus bedreef,
Diet Ebreeusche in Latine screef.
Mar ic wille dat ghi eerst hoort
Wondere die in sine gheboort
Gheschieden, ende optie ure
Datsi ghelach, die maghet pure.

Uit de vier laatste verzen blijkt, dat hij hier het boek van HIERONYMUS eene poos ter zijde legt, om de *erkende* wonderen bij CHRISTUS geboorte uit de evangeliën te ontleenen: iets waarbij hij het ook aan eigen moralisatiën niet laat ontbreken. Maar naauwelijks is hij aan de Drie Koningen genaderd, of hij neemt HIERONYMUS weder ter hand. C. 13. v. 1:

Nu hoort hier meer dinghen
Vanden drien coninghen,
Alse Jheronimus ute trac
Inden boec daer ic voren of sprac.

Hij vertaalt echter dit gedeelte van het boek niet letterlijk, maar geeft er slechts een uittreksel van, want (vs. 121):

Weet dat int Latijn
Vele meer woorden sijn
Dan ic hier zegghe u:
Ic lijdt mitten cortsten nu,
Ic en vertrecke niet altemale
Beide tale ende wedertale,
Die si hadden onderlinghe;
Want ic hope een zonderlinghe
Boec daer of te maken,
Ghelijc dattie zaken
Jheronimus, mit zire pinen,
Van Ebreeusche trac in Latine,
So ic best mach ende can,
Ist dats mi God onse here an.

Eindelijk noemt hij HIERONYMUS voor het laatst, c. 34. v. 29:

Hier neemt Jhesus kintscheit inde,
Want icker niemeer en vinde,
Also se transfereerde
Jheronimus ende keerde
Van Ebreeusche in Latijnscher tale,
Want hi beide conste wale.

Uit de vergelijking van al deze plaatsen zien wij derhalve, dat onze schrijver het boek van HIERONYMUS geheel vertaald heeft opgenomen, eene enkele maal slechts verkort, en voorts hier en daar met berigten uit de evangeliën en met eigen redeneringen afgewisseld. Doch welk boek van HIERONYMUS bedoelt hij? Volgens zijn eigen getuigenis geen ander, dan waarvan sprake is in den bekenden verdichten brief van CHROMATIUS en HELIODORUS aan HIERONYMUS en het even verdichte antwoord van dezen heilige (1). — »*Extiterunt...*", schrijven de beide bisschoppen, »*qui dice-*

(1) *Opera* HIERONYMI, *ed.* MARTIANAY, Tom. V. p. 444 sqq., ook aang. bij FABRICIUS, *Cod. Apocr. N. T.* I. p. 7 sqq.

rent sanctitatem tuam beatissimi MATTHAEI *Evangelistae manu scriptum volumen Hebraicum invenisse, in quo* et virginis matris et salvatoris infantia *esset scripta: et idcirco tuam charitatem...... expetimus, quatenus et illud ex Hebraeo Latinis auribus tradas.*" HIERONYMUS antwoordt hun door de redenen op te geven, die hem bewogen hebben aan hun verzoek te voldoen, verzekert hun dat zijne vertaling stipt woordelijk naar het Hebreeuwsch van den Apostel-evangelist gevolgd is, en eindigt met den wensch: »*Nos suis orationibus adjuvent, qui ad* Salvatoris nostri infantiam sanctam *per nostram potuerint obedientiam pervenire*" (1).

Uit het bovenstaande blijkt, dat het aan MATTHEUS toegeschrevene en door den pseudo-HIERONYMUS vertaalde boek, niet alleen de *Nativitas et Infantia Mariae*, maar ook de *Infantia Salvatoris* bevatte, gelijk ook beiden getrouw in den *Lekenspieghel* zijn overgenomen. En toch, zoover het Latijnsche boek nog heden bekend is, zwijgt het geheel van de kindsheid des Heeren, maar bevat alleen de geboorte, de jeugd en het huwelijk van MARIA. Dat boek namelijk, dat op de gezegde brieven volgt, is niets anders dan het *Evangelium de nativitate S. Mariae* (*jacta-*

(1) Merkwaardig zijn de woorden van HIERONYMUS in den tweeden brief, aan het hoofd der toegezonden vertaling: »*Illud autem libere dico, quod fidelium neminem negaturum puto, sive haec vera sint sive ab aliquo conficta, sacrosanctam sanctae Mariae nativitatem magna miracula praecessisse, maxima consecuta fuisse: et idcirco salva fide ab his qui Deum ista facere posse credunt, sine periculo animae suae credi et legi posse.*" Dat deze woorden onzen schrijver voor den geest stonden, toen hij c. 10. v. 25—42 schreef, lijdt wel geen twijfel.

tum olim sub falsis nominibus Scriptoris S. MATTHAEI *Evangelistae, et Interpretis S.* HIERONYMI), zooals het bij FABRICIUS (1) en THILO (2) gevonden wordt. Nergens is op dit evangelie een vervolg of tweede gedeelte, de *Infantia Salvatoris* bevattende, uitgegeven; en het mag verwondering baren, dat men deze lacune, die toch duidelijk door de woorden, zoowel der beide bisschoppen als van HIERONYMUS, wordt aangewezen, tot heden toe niet heeft opgemerkt. Hoe 't zij, de *Lekenspieghel* vult thans deze lacune aan; en het blijkt derhalve, dat wij hier de onbekende helft van een apocryf evangelie, althans in vertaling, terugvinden (3).

Doch misschien zal iemand hier het vermoeden opperen, of welligt het tweede gedeelte van het evangelie van den pseudo-HIERONYMUS zou kunnen schuilen onder een der thans nog bekende apocryphe boeken, die, op andere namen gaande, de kindsheid des Heeren behandelen. Ten einde alle onzekerheid hieromtrent weg te nemen, moet ik aanmerken, hetgeen eene naauwkeurige vergelijking mij bewezen heeft, dat zeer stellig geen dier boeken tot voorbeeld van den *Lekenspieghel* kan gediend hebben. Te weten:

1°. Het aan den Apostel THOMAS toegeschrevene

---

(1) *Cod. Apocr. N. T.* I. p. 19—38.

(2) *Cod. Apocr. N. T.* (*Lipsiae*, 1832), I. p. 317—336.

(3) Ook MAERLANT, *Sp. Hist.* D. II. bl. 46 noemt het » boec van Jheronimus," doch vertaalt er niet meer uit dan een gedeelte van de *Nativitas Mariae.* Hij vond dat reeds zoo bij VINCENTIUS, lib. VII. c. 64 sqq. (ed. *Argentor.* 1473), die zijne bron aldus opgeeft: » *Hieronymus in historia Joachim et Anne,*" en dus slechts een deel van het werk bedoelde.

Evangelium Infantiae (1) bevat vrij wat minder dan de *Lekenspieghel*, o. a. niets omtrent de Drie Koningen, van welke wij reeds zagen dat HIERONYMUS in het breede verhaalde. Daarenboven is de volgorde der mirakelen verschillende, menige bijzonderheid anders voorgesteld, en de verhaaltrant dikwijls zeer uiteenloopend. De inhoud der verhalen, wel is waar, komt doorgaans op hetzelfde neder, somtijds ook is eene woordelijke overeenstemming van enkele kapittels niet te miskennen; maar dit bewijst alleen, dat òf het evangelie van THOMAS uit het origineel van den *Lekenspieghel*, òf omgekeerd het laatste uit het eerste, òf wel beiden uit dezelfde bron die berigten hadden ontleend.

2°. Het door H. SIKE bekend gemaakte Arabische *Evangelium Infantiae Servatoris* (2) bevat in zijne eerste en grootste helft een aantal verhalen, die noch in het Evangelium van THOMAS, noch in den *Lekenspieghel* te vinden zijn, en is kennelijk een geheel verschillend werk. Alleen komen de laatste hoofdstukken hier en daar, soms bijna woordelijk, met den *Lekenspieghel* overeen. Daar echter die hoofdstukken buiten twijfel uit het Evangelium van THOMAS, ofschoon met veranderde volgorde, zijn overgenomen, bewijst deze toevallige gelijkheid niets voor eenige gemeenschap met den *Lekenspieghel*, die, gelijk wij reeds zagen, zeer zeker niet naar THOMAS gevolgd is.

---

(1) Bij THILO l. l. p. 275—315. De uitgave bij FABRICIUS l. l. p. 159—167 is slechts een fragment.

(2) In 't Arabisch met de Lat. vertaling bij THILO l. l. p. 63—158; de vertaling alleen bij FABRICIUS, l. l. p. 168—211.

3°. De *Historia de nativitate Mariae et de infantia Salvatoris* (1), gaande op den naam van JACOBUS, den zoon van JOSEPH, schijnt, op den titel af, met den *Lekenspieghel* overeen te stemmen, in zooverre daarin de beide onderwerpen gezamenlijk worden behandeld. De overeenkomst is echter gering. Vooreerst breekt de *Historia* reeds af bij het verblijf in Egypte en bevat niets van de latere wonderen, door JEZUS als kind verrigt. Daarenboven is het eerste gedeelte, dat over MARIA handelt, verschillend van het *Evangelium de nativitate S. Mariae*, waaruit de auteur van den *Lekenspieghel* letterlijk vertaalde. Alleen in de 12 laatste hoofdstukken, de reis naar *Bethlehem*, de geboorte van CHRISTUS, en den togt naar Egypte met het verblijf aldaar behelzende, is eene kennelijke gelijkheid met den *Lekenspieghel*, daar de volgorde niet veel verschilt, dezelfde tekstwoorden worden aangehaald en de bewoordingen dikwijls volkomen gelijk zijn. Evenwel merkt men toch verschil genoeg op, om te mogen vaststellen, dat dit gedeelte van de *Historia* (dat dan ook trouwens niet ver gaat) geenszins aan den *Lekenspieghel* tot voorbeeld gestrekt heeft, maar integendeel zelf uit eene soortgelijke bron geput is.

4°. Van een ander, nog onuitgegeven en insgelijks aan JACOBUS toegeschreven, *Libellus de miraculis infantiae domini Salvatoris* deelt THILO (2) de titels

(1) Bij THILO l. l. p. 337—400.

(2) L. l. p. CVIII—CXIII. Het hs. berust op de Nationale Bibliotheek te *Parijs* (Colbert 4044, Regius 4313). Een ander exemplaar te *Cambridge* (Ff. 6. 54) vermeldt THILO p. CXV.

der 48 hoofdstukken mede. Van deze beantwoorden de 24 eerste getrouw aan de straksgenoemde *Historia*, terwijl de inhoud der 24 laatste voor het grootste gedeelte in het evangelie van THOMAS en het Arabische verhaal wordt wedergevonden. Treffend is zeker de overeenkomst tusschen dit hs. en den *Lekenspieghel*, die beiden juist dezelfde onderwerpen, in bijna gelijke volgorde, met hetzelfde begin en einde (1), behandelen. Het is dan ook ontwijfelbaar, dat dit hs. tot het evangelie van den pseudo-HIERONYMUS in zeer naauwe verwantschap moet gestaan hebben: vermoedelijk zal het daaruit ontleend, en slechts hier en daar aangevuld en in andere bewoordingen geredigeerd zijn. Want dat het werkelijk daarmede identisch zou zijn, wordt afdoende wedersproken door de vier volgende redenen: 1°. omdat de 24 eerste hoofdstukken getrouw overeenkomen met de *Historia* sub N°. 3 gemeld, welke (wij zagen het reeds) niet tot voorbeeld van den *Lekenspieghel* heeft gestrekt; 2°. omdat er hier en daar verhalen in voorkomen, die in den *Lekenspieghel* worden gemist (2); 3°. omdat de volgorde niet altijd dezelfde is; 4°. omdat de plaatsen, bij THILO hier en daar aangehaald, in bewoordingen veel van den *Lekenspieghel* verschillen (3).

---

(1) Cap. XLVIII, dat kennelijk een toegift is, niet medegerekend. Cap. XLVII bevat: » *Quomodo Jesus sanctificabat et benedicebat convivantes*," en beantwoordt dus aan *Lsp.* c. 34.

(2) B. v. Cap. XXVI. » *De risu Jesu propter passeres sibi invicem insidiantes*," waarvan THILO den tekst in de noot opgeeft. En enkele andere.

(3) Men vergelijke b. v. de citaten bij THILO, p. CX—CXIII, p. 293, 295, 300, 301 en elders.

Daar derhalve geen der bekende *Evangelia Infantiae* de bron van den *Lekenspieghel* geweest is, mogen wij met te meer grond het besluit trekken, dat de auteur werkelijk vertaalde naar een thans onbekend origineel, het tweede gedeelte van het *Evangelium de nativitate S. Mariae* bevattende. Het is echter meer dan waarschijnlijk, dat dit origineel, hoezeer ook onbekend, toch nog niet verloren is geraakt. Althans uit de bibliographische berigten, door THILO gegeven, geloof ik te moeten opmaken, dat het geheele »boec van Jheronimus" zich in hs. bevindt op de Nationale Bibliotheek te *Parijs*, en dat van het tweede gedeelte afzonderlijk, de *Infantia Salvatoris* alleen inhoudende, twee afschriften in Italië bestaan (1).

---

(1) THILO vermeldt (l. l. p. CXIII sq.) een hs. te *Parijs* (Colbert 3816, Regius 4318), waarvan de inhoud overeenstemt met het hs., waarvan ik in den tekst sub No. 4 sprak, en dat dus van den *Lsp.* niet veel kan verschillen, terwijl in een naschrift o. a. het volgende gelezen wordt: »*Jeronimus ille doctor propitius episcopis Chromatio et Heliodoro de Hebraïco sermone in Latinum deduxit. Et per hoc opus ortus et nativitas beatae Mariae virginis atque infantia Salvatoris declaratur.*" De beide andere hss. vermeldt hij met de volgende woorden (p. CXV sq.): »E Codicibus libri infantiae, qui in bibliothecis Italicis reperiuntur, duos tantum accuratius a Bandinio descriptos notare placet. Unus est biblioth. Mediceae plut. XIX. cod. 10 membran. sec. XV nitidissimus, *continens Hieronymi opuscula.* Ibi p. 248 ad p. 255 *Hieronymi epistola sive praefatio in libro de infantia Salvatoris ad Cromantium* [sic] *et Heliodorum* ..... Liber incipit: *Una die admonitus est in somnis Joseph ab angelo Domini* etc." (N. B. *Lsp.* c. 16. v. 60 vlg.). »Desinit: *ipse Jesus Christus, qui eum sanavit, sanet nos a peccatis, qui est benedictus* etc." Bandinius in *Catal. Codd. Lat. Bibl. Medic.* Tom. I. p. 523 istum librum observat neque in Hieronymi opp. editis neque in Fabricii Cod. apocr. reperiri. Alter est biblioth. S. Crucis plut. XV. cod. 12, de quo Bandinius ibid. Tom. IV. p. 474. Ibi eadem Hieronymi epistola legitur. Primum caput libri est *de fuga Jesu in Aegyptum.* Extremum hanc habet epigraphen: *Quomodo, quan-*

Na aldus vastgesteld te hebben, uit welke bron onze schrijver putte, keeren wij tot zijne vertaling terug. Zij begint c. 3. v. 16 en loopt tot het einde van c. 34. Tusschenbeiden zijn echter deels berigten uit andere evangeliën, deels eigen redeneringen ingelascht, gelijk wij thans naauwkeuriger moeten opgeven.

Van c. 3. v. 16 tot c. 8 v. 40 is getrouw gevolgd naar het *Evangelium de Nativitate S. Mariae*, het eerste gedeelte van het boek van JHERONIMUS. Hier en daar heeft hij iets verkort (als c. 3. v. 139—141) of uitgebreid (als c. 4. v. 33—70), of eigen aanmerkingen ingevoegd, als c. 3. v. 157—c. 4. v. 5, c. 5. v. 113—c. 6. v. 49, c. 6. v. 77—86 (1) en c. 6. v. 121—c. 8. v. 18.

---

do simul comedebant, *Jesus mensae benedicebat*, *et quando dormiebat*, *claritas dei super eum fulgebat.* Desinit: *in die sive in nocte*, *claritas dei resplendebat super eum*, *in saecula saeculorum. Amen.*" Dat is dus juist *Lsp.* c. 34, waar ook onze auteur eindigt.

Ik voeg hier ten slotte nog eene aanmerking bij, die mij voor de geschiedenis van het evangelie van den pseudo-HIERONYMUS van belang schijnt. De beide bisschoppen vragen naar een werk, dat de » *Virginis matris et Salvatoris infantia*" bevatte. HIERONYMUS antwoordt, zonderling genoeg, in twee brieven, waarvan de eerste *alleen* van de » *Salvatoris nostri infantia sancta*" gewaagt, de tweede *alleen* van de » *Nativitas S. Mariae*" spreekt. Het is vreemd, dat dit aan de aandacht der uitgevers ontsnapt is. Men mag er, dunkt mij, uit opmaken, dat de beide deelen van het werk van HIERONYMUS afzonderlijk aan de bisschoppen werden toegezonden, en eerst later bijeengevoegd, gelijk de auteur van den *Lsp.* ze vond, en het Parijsche hs. ze nog schijnt te bevatten. En zoo laat het zich dan ook gemakkelijk verklaren, waarom nu eens het eerste gedeelte (het *Evangelium de Nativitate S. Mariae*), dan eens het tweede (het hs. in de Ital. bibl.) afzonderlijk voorkomt.

(1) Hier verontschuldigt hij zich, dat de dwang van het rijm hem noodzaakte, in de vertaling der woorden van den Engel GABRIËL eenige vrijheid te gebruiken. Eene dergelijke verklaring doet hij ook c. 41. v. 23—28 en c. 43. v. 33—40, bij de vertaling van het *Pater Noster* en het *Credo*. Eere zijner naauwgezetheid!

Waar het Latijnsche evangelie ophoudt, zijn wij buiten staat de vergelijking te maken. Doch het valt van zelf in het oog, dat de vertaling tot op het einde van c. 9 geregeld doorgaat, en dat in c. 10 de schrijver zelf spreekt. Uit vs. 95—98 van dat cap. blijkt, gelijk wij reeds zagen, dat hier het boek van JHERONIMUS eene korte poos door andere berigten en eigen aanmerkingen wordt afgewisseld; maar met het begin van c. 13 vat hij het weder op, om er het verhaal der Drie Koningen bij verkorting uit mede te deelen. Dit loopt tot het einde van cap. 14, en ik acht het waarschijnlijk, dat c. 15. v. 1—c. 16. v. 60 uit eene andere bron is overgenomen; want juist met dit laatste vers zagen wij de *Infantia Salvatoris* naar HIERONYMUS in de Italiaansche hss. eenen aanvang nemen (1). Zoo is ook het geheele c. 17 kennelijk van elders ontleend: iets dat de schrijver zelf in c. 16. v. 103—110, vergeleken met c. 17. v. 183 vlg., niet onduidelijk te kennen geeft; gelijk men dan ook althans de 118 eerste verzen van dat cap. letterlijk terugvindt in het *Protevangelium Jacobi*, c. 22—24 (2).

Doch, met uitzondering van dit c. 17, gaat van c. 16. v. 60 tot aan het einde toe (c. 34. v. 28) de vertaling van het Latijnsche voorbeeld geregeld voort. Hier en daar wordt het Latijn uitdrukkelijk genoemd, als c. 18. v. 6, c. 34. v. 1 en 23 (3); en alles toont

---

(1) Zie bl. XLII, noot 1.

(2) Bij FABRICIUS l. l. p. 118—124 en THILO l. l. p. 263—271.

(3) Mijn vriend JONCKBLOET (Inleid. op de *D. Doctr.* bl. XII) gaat te ver, als hij zich op die aanhalingen van » het Latijn'' in den *Lsp.* beroept, om aan te toonen, dat dergelijke uitdrukkingen in 't algemeen gebezigd

aan, dat de auteur dat Latijn op den voet volgde, zonder eenige afwijking of bijvoegsel, behalve alleen de kleine uitweiding in c. 19. v. 119—170.

Aan het einde van 's Heeren kindsheid genaderd, maakt onze dichter een grooten sprong, daar hij de verdere levensgeschiedenis van CHRISTUS geheel voorbijgaat, met bescheidene verwijzing naar den *Rijmbijbel* van MAERLANT (c. 35). Alleen somt hij de voornaamste wonderen van JEZUS kortelijk op, en beroept zich verder op de evangeliën (c. 35. v. 109):

> Ende want ghi alden dach
> Uut den ewangelien hoort doen ghewach,
> Die die ewangelisten scriven,
> So laet ic u die achter bliven,
> Ende sal u maken memorie
> Van Nichodemus hystorie,
> Die hi bescrijft herde scone
> Van Cristum, den Gods zone.

Hij maakt daarmede een begin c. 36. v. 15:

> Dese goede man Nichodemus
> Beghint Cristus passie aldus.

Werkelijk is het geheele meer dan 2000 verzen lange c. 36 eene getrouwe vertaling van het *Evangelium Nicodemi* (cap. I tot en met XXVII) (1), zonder noe-

---

werden, zonder op een bepaald werk te zien, dat men vertaalde. Integendeel, waar onze auteur het Latijn noemt, daar vertaalt hij wel degelijk, hetzij dan een geheel werk, hetzij eene korte spreuk.

(1) Bij FABRICIUS l. l. p. 238—295, THILO l. l. p. 501—788. — Over het *Evangelium Nicodemi* zijn vooral te vergelijken W. L. BRUNN, *Disquisitio hist.-critica de indole, aetate et usu libri apocryphi, vulgo inscripti: Evang. Nicod.* (*Berol.* 1794) en ALFRED MAURY, *de l'Evangile de Nicodème, de la date de cet ouvrage, et des circonstances auxquelles on peut en attribuer la rédaction*, geplaatst in de *Revue de philologie, de litt. et d'hist. anc.* (*Paris*, 1847), II. p. 428—449. Eene lange lijst van hss., uitgaven en vertalingen, bij THILO l. l. p. CXVIII—CLX.

menswaardige afwijking. Aan het slot (c. 37. v. 1—68) vertaalt hij ook den brief van PILATUS (1) aan CLAUDIUS (d. i. TIBERIUS), doch zonder van de andere doorgaans daarbijgevoegde apocryphe brieven te gewagen.

Met c. 37. v. 69 vat de schrijver zelf het woord weder op, en behalve alleen c. 40 (waarover straks) is nu alles tot op het einde van c. 43 van hem zelven afkomstig, gelijk ieder op de bloote lezing zal inzien (2). Hij beroept zich daarbij op »die scrifture" (3), op »een ewangelie" (4), op DAVID (5) en op JOH. CHRYSOSTOMUS (6).

Doch eerlang wendt hij zich op nieuw tot een Latijnschen voorganger, om de uitvoerige pausenkronijk te gaan verhalen. Dat hij daarbij gebruik maakte van *Mertens coronike*, getuigt hij zelf. Reeds had hij c. 40. v. 109 gezegd:

> Mertens coronike maect ons wijs
> Dat doe paeus zat Cornelijs,

en wat hij daar van paus CORNELIUS verhaalde, wordt insgelijks c. 44. v. 418 vlg. kortelijk aangestipt, zoodat het blijkt, dat hij ook hier die *coronike* volgde. Duidelijker nog c. 45. v. 140:

> Mertens coronike seecht.

---

(1) Bij FABRICIUS l. l. p. 298—300, THILO l. l. p. 796—800.

(2) Waar hij in deze hoofdstukken het Latijn noemt (c. 41. v. 120, c. 42. v. 18, c. 43. v. 34), bedoelt hij natuurlijk alleen de bewoordingen van het *Pater Noster*, het *Ave Maria* en het *Credo*, die hij d. t. pl. vertaalt.

(3) C. 39. v. 97, 104, c. 40. v. 16.

(4) C. 40. v. 25.

(5) C. 41. v. 132.

(6) C. 40. v. 29.

en geen ander werk bedoelt hij c. 44. v. 462:

Dus las ict int Latijn.

c. 48. v. 474:

Dus vindict int Latijn gheset (1).

Ald. v. 234:

Dus vant ict int scrift staende.

Vs. 253:

alsic ghescreven vant,

of met uitdrukkingen als *seit die lesse* (2) (c. 48. v. 866, 1145) enz.

Mertens coronike is de kronijk van MARTINUS POLONUS, Aartsbisschop van *Gnesen* († 1278), van wien FABRICIUS (3) getuigt: »*Nihil celebrius ejus Chronico summorum Pontificum atque Imperatorum Romanorum.*" Eene vergelijking van dit werk bewijst dan ook genoegzaam, dat het als bron van den *Lekenspieghel* gediend heeft, en leert ons, dat van c. 40 de hoofdzakelijke inhoud getrokken is uit het *Chronicon* (4) L. IV. p. 114—130; terwijl van c. 44. v. 8 tot de helft van c. 49 doorloopend vertaald is naar L. IV. p. 133—308; doch aanmerkelijk verkort, en soms met eene enkele uitweiding, inzonderheid betreffende de

(1) Als hij echter c. 45. v. 59, bij gelegenheid van eene digressie, het Latijn noemt, is het klaarblijkelijk, dat hij dáár de Schriftuur bedoelt.

(2) Verg. de *Verkl. Woordenl.* op Lesse.

(3) *Bibl. Lat. Med. et Inf. Aet.* V. p. 127 sqq. Zie ook DU PIN, *Nouvelle Bibl. des auteurs ecclés.*, X. p. 82, enz. — Waar elders in den *Lsp.*, c. 48. v. 139, 255, 640, van MERTEN gesproken wordt, is dat natuurlijk een ander, nl. St. MAARTEN van *Tours*, en c. 48. v. 826 is het paus MARTINUS I.

(4) Ik gebruik de uitgave van SUFFRIDUS PETRI (*Antwerpen*, 1574), die het *Chronicon* willekeurig in vier boeken gesplitst heeft. Eene betere stond mij niet ten dienste.

bekeering van CONSTANTINUS en zijne moeder HELENA, ten tijde van paus SILVESTER I.

Na het eindigen van de geschiedenis der pausen, gaat de dichter tot andere onderwerpen over, die hij blijkbaar geheel oorspronkelijk behandelt (1), totdat hij met het begin van c. 55 aan de hemelvaart van MARIA genaderd is. Hier vlecht hij nogmaals eene vertaling in, en wel van een apocryf evangelie, dat aan den Apostel JOHANNES werd toegeschreven. Ziehier zijne eigene woorden (vs. 1):

Dopvaert van Marien scone,
Hoe si op voer tharen zone,
Settic hier, soe ic best can,
Alsmen seeght dat Sente Jan
Wilen screef in een boecskijn,
Daer dese dinghe uut ghenomen sijn.
Hen es niet gheautorizeert,
Maer et es wel gheüseert
Onder dpaepscap ende ghehoert,
Alsoe dat sijt predeken voert.

en c. 57. v. 1:

Nu so suldi voort verstaen,
Hoe haer uut lede is begaen,
Ghelijc dat int boecskijn leecht
Daer ic hier voren of heb gheseecht,
Dat ewangelista Sente Jan
Screef, alsmen hem tiet an.

Dat wij hier eene vertaling van dit boekske aantreffen, die zeer zeker eene der schoonste en meest dichterlijke episoden van den *Lekenspieghel* uitmaakt, wekt te meer onze belangstelling, daar het Grieksche origineel tot heden niet is uitgegeven, maar slechts in hs. bestaat, en de Latijnsche overzetting, die onze

(1) Men leze b. v. c. 52. v. 123—136, c. 54. v. 27—29, enz.

schrijver volgde, geheel onbekend schijnt te wezen. Het bedoelde werk is het *Liber S. Johannis de transitu S. Mariae*, waarvan FABRICIUS (1) eenige malen in het voorbijgaan gewaagt. Het oorspronkelijke is getiteld: *Κοίμησις τῆς ὑπεραγίας δεσποίνης ἡμῶν Θεοτόκου Μαρίας*, en dat het inderdaad hetzelfde werk is waarop onze dichter het oog had, blijkt reeds genoegzaam uit den aanhef, dien FABRICIUS (2) aldus opgeeft: *Τῆς ἁγίας ἐνδόξου Θεοτόκου καὶ ἀειπαρθένου Μαρίας κατὰ τὸ εἰωθὸς ἐν τῷ ἁγίῳ μνήματι τοῦ Κυρίου ἡμῶν ἐρχομένης θυμιάσαι*, welke woorden men niet onduidelijk in den *Lekenspieghel* terugvindt (c. 55. v. 27):

Tsinen grave ende tandren steden
Ghinc si dicke met innecheden,
Ende ghedachte met ernste groet
Hoers liefs kints hetter doet.

Men zal zich herinneren, dat hetzelfde onderwerp ook in den *Spieghel Hist.* van MAERLANT (D. II. bl. 180—188) behandeld wordt. Bij eene vergelijking van dat verhaal met den *Lekenspieghel* vindt men eene kennelijke overeenstemming, maar toch hier en daar afwijkingen, en in het geheel bij MAERLANT eene kortere voorstelling, waarbij sommige bijzonderheden achterwege blijven. Ten einde met zekerheid de betrekking te bepalen, waarin het verhaal van MAERLANT tot dat van onzen dichter staat, laat ik hier de woor-

---

(1) *Cod. Apocr. N. T.* I. p. 45, 60, 138, 352. Zie ook LAMBECIUS, *Comm. de Bibl. Caes. Vindob.* Lib. IV. p. 131 sq., en het *Iter Cellense* van denzelfden schrijver, p. 196—199.

(2) L. l. p. 60.

den volgen, waarmede de eerste van zijne bron melding maakt. T. a. pl. bl. 180:

Hier volghen wi Miletus das,
Die bisscop te Samarien was,
Ende seit, het seidem Sente Jan:
Nu hort hoe dat hijs began.

En dan volgt terstond:

Myletus van onser Vrouwen.
Myletus spreect dus, alsict las:
Een Leonius met ons was,
Ende met dien Apostelen mede,
Die den woch liet der waerhede;
Hets waer, der Apostelen vite
Screef hi som wel ende met vlite;
Maer haer leven ende haer castien
Screef hi al vul heresien.
Onser Vrouwen ende (1) ende hare upvaert
Screef hi also hinderwaert,
Dat die kerke scuwet die wort,
Ende daer toe lesen niet en hort;
Maer dat wi horden ende wisten
Van Sente Janne ewangelisten,
Dat sullen wi hier sekerlike
Scriven, wel ende properlike.

De hier genoemde MILETUS is dezelfde die gewoonlijk MELLITUS of MELITO genoemd wordt (2). Hij leefde in de 2de eeuw, was bisschop van *Sardes* (3) en wordt (of-

(1) D. i. *einde*, *uiteinde*.

(2) Zie over MELITO en zijne werken: VOSSIUS, *de Hist. Graecis* (ed. fol.), p. 127 *a.*, FABRICIUS, *Bibl. Graeca*, *cur.* HARLES, Tom. VII, p. 149—151 en de ald. aang. Men verwarre hem niet met MELLITUS, Bisschop van *Laodicea*, aan wien het *Liber de passione S. Joannis Evangelistae* wordt toegeschreven, en over wien FABRICIUS handelt in den *Cod. Apocr. N. T.* I. p. 788—790.

(3) Niet »*te Samarien*", gelijk MAERLANT verkeerdelijk zegt, naar aanleiding van *Zmirne* (*Smyrnae*), zooals VINCENTIUS heeft.

schoon ten onregte) (1) gehouden voor den schrijver van een werkje *De transitu Virginis Mariae*, dat in het Latijn nog bestaat en gedrukt is in de *Bibliotheca Sanctorum Patrum* van M. DE LA BIGNE (*Paris.* 1589), Tom. VII. col. 1511—1520 (2).

Dit werkje is, hier en daar verkort, door VINCENTIUS (3) opgenomen en door MAERLANT vertaald. Zijne vertaling komt met het oorspronkelijke bij DE LA BIGNE getrouw overeen; behalve alleen de genoemde verkortingen en enkele andere afwijkingen, die echter gemakkelijk te verklaren zijn, wanneer men bedenkt, dat de verschillende hss. van een drukgelezen werkje doorgaans min of meer eene verschillende redactie vertoonen.

Opmerkelijk is het, dat dit verhaal van MELITO dikwijls ook met den *Lekenspieghel* bijna woordelijk overeenstemt, zoodat men soms op de gedachte zou kunnen komen, of onze auteur welligt uit deze bron, en niet uit het geschrift van den pseudo-JOHANNES geput had. Wij mogen ons echter gerust aan zijn uitdrukkelijk getuigenis houden, en kunnen zijne overeenstemming met MELITO uit eene andere oorzaak verklaren. Vooreerst is er, bij alle gelijkheid, toch verschil genoeg tusschen beiden, om te besluiten dat onze dichter eene andere bron dan MELITO moet gebruikt hebben; al ware het alleen c. 57, waarvan bij dezen nagenoeg niets te vinden is, terwijl wederkee-

(1) »*Liber indignus qui tanto viro tribuatur*," zegt BELLARMINUS bij VOSSIUS l. l.

(2) Ook in de *Magna Bibliotheca veterum Patrum* (*Paris.* 1644), Tom. VII. col. 579—588.

(3) Lib. VIII. c. 75—78, ed. *Argentor.* 1473.

rig de inhoud van diens cap. 8, 9 en 10 in den *Lekenspieghel* grootendeels ontbreekt. Daarenboven, MELITO zelf legt eene verklaring af, die van belang is, omdat zij, in verband met onze beschouwing, den oorsprong van zijn geschrift kan ophelderen. Een zekere LEUCIUS (1), zegt hij in den aanhef (het zijn de woorden, die ik uit MAERLANT aanhaalde), heeft over de geschiedenis en de leeringen der Apostelen, als ook over de hemelvaart van MARIA ergerlijke dingen geschreven: om den kwaden indruk van dat geschrijf te keer te gaan, »willen wij eenvoudig opteekenen *wat wij van den Apostel* JOHANNES *gehoord hebben*" (2). Daar nu de vergelijking van den *Lekenspieghel*, die naar JOHANNES vertaald werd, ons leert dat het verhaal van MELITO dikwijls met dat van den Apostel getrouw overeenkwam: mogen wij dan niet met grond besluiten, dat het geheele werkje van MELITO niets anders is dan eene verkorte, slechts hier en daar omgewerkte, vertaling van het geschrift van JOHANNES? Te meer, omdat in één hs. althans van dit geschrift de Apostel als sprekende wordt ingevoerd (3), zoodat MELITO schijnbaar met regt kon zeggen, dat hij het van hem zelven gehoord had.

---

(1) Zoo staat de naam te regt in de uitgave van MELITO. Elders vindt men nu eens LEUTICIUS, dan eens SELEUCUS of LEONTIUS. Het laatste komt voor bij VINCENTIUS en is door MAERLANT met zijn LEONIUS bedoeld. Vgl. FABRICIUS, *Cod. Apocr. N. T.* I. p. 17, 768 sqq. et passim.

(2) De woorden van MELITO zijn: »*Nos ergo . . ., quae ab Apostolo Joanne audivimus, haec simpliciter scribentes*," enz.

(3) Zie LAMBECIUS l. l. Lib. IV. p. 131. Dat dit hs. in den titel aan den Apostel JACOBUS wordt toegeschreven, is eene blijkbare vergissing, reeds door LAMBECIUS aangewezen.

Onze slotsom is derhalve: het geschrift van MELITO is getrokken uit dat van JOHANNES; MAERLANT vertaalde het eerste, onze dichter het laatste. Vandaar de overeenstemming zoowel als het verschil.

De vertaling van het »*boecskijn*" van »*Sente Jan*" in den *Lekenspieghel* loopt tot c. 58. v. 174, misschien tot v. 178. Ofschoon wij ze niet met het origineel kunnen vergelijken, is er toch alle grond om aan te nemen, dat zij even naauwkeurig als zijne vroegere overzettingen zijn zal. Alleen moet ik opmerken, dat de vertaler tweemaal eene eigene aanmerking ingelascht heeft: t. w. c. 55. v. 31—46, waar hij het gevoelen van EPIPHANIUS (1) aanhaalt over den ouderdom van MARIA; en c. 56. v. 67—88, waar hij allen twijfel aan de waarheid van het verhaal, dat de Apostelen bij het uiteinde van MARIA tegenwoordig waren, tracht te ontzenuwen door een beroep op DIONYSIUS AREOPAGITA (2) en op den brief van PAULUS aan TIMOTHEUS.

En hiermede kunnen wij van het tweede Boek afstappen; want hetgeen daar nog verder volgt in de drie laatste hoofdstukken, is zoo kennelijk des schrijvers eigen werk, dat het onnoodig zijn zal daarbij stil te staan.

In het geheele derde Boek treffen wij geene eigenlijke vertaling aan. Wel verzamelde hier de dichter

---

(1) Hij bedoelt diens *Sermo de S. Maria Virgine Deipara ejusque vitae temporibus*, aang. bij FABRICIUS, *Cod. Apocr. N. T.* I. p. 43.

(2) Het is opmerkelijk, dat DE LA BIGNE in eene aant. op MELITO juist bij ditzelfde gedeelte des verhaals hetzelfde werk van DIONYSIUS aanhaalt, t. w. *De divinis nominibus*, cap. 3 (» daer hi van hemelschen namen sprect", vs. 74).

zijne stof uit onderscheidene, meest Latijnsche, bronnen; maar wat de indeeling, rangschikking en behandeling betreft, bleef hij geheel oorspronkelijk, en telkens lascht hij ook eigen redeneringen en opmerkingen in, gelijk ieder bij de lezing gemakkelijk zal bespeuren. Omtrent den inhoud van dit Boek verklaart hij uitdrukkelijk (Begin, vs. 13):

Dat ic dese dinghen nemen can
Uut mi selven, en versta nieman;
Maer ic hebt ghesocht voorwaer
Uten boeken, hier ende daer,
Die de wise wilen screven
Op dit cranke menschelijc leven.

en Prol. vs. 57:

Also ons claerlike doen weten
Philosophen ende poëten
Inden boeken die si screven,
Die tote noch sijn bleven;
Anders so waert mi te hoghe.

Zoo zegt hij ook aan het einde van cap. 3, zijnde eene bloemlezing van zedelessen:

Hier einden dese blomen, ...
Alsose die oude wise screven
In boeken die na hem bleven.

Meermalen beroept hij zich ook met name op de autoriteit, die hij volgde. Zoo noemt hij nu eens »die scrifture"(1) of »die ewangelie"(2), dan eens bepaaldelijk DAVID (3) of SALOMO (4), dan weder de schrij-

(1) C. 1. v. 14, c. 3. v. 210, 1019.
(2) C. 1. v. 50, c. 20. v. 47.
(3) Bl. 14. v. 23, c. 4. v. 147, c. 10. v. 90, 253 enz.
(4) Bl. 13. v. 13, c. 3. v. 36, c. 10. v. 39.

vers der klassieke oudheid, als SOCRATES (1) en ARISTOTELES (2), of CATO (3), SALLUSTIUS (4), TULLIUS (5), OVIDIUS (6) en SENECA (7), of wel in het algemeen »een vroet man, een wijs man, die wise, een boec" (8), enz., of onbepaald het »Latijn" (9), waaruit hij het een of ander ontleende: terwijl bij de verhalen, die hij hier en daar invlecht, uitdrukkingen als: *dat ic vorwaer hoerde tellen*, *hebbic zegghen horen*, *ic hebbe horen doen ghewach* (10) en dergelijke, genoegzaam te kennen geven, dat men daarbij aan geene bepaalde bron te denken heeft.

Uit deze wijze van bewerking laat het zich gemakkelijk verklaren, dat sommige gedeelten van dit derde Boek in menig opzigt overeenstemmen met andere gedichten van andere schrijvers, doch die dezelfde bronnen gebruikten. Zoo is er eene in 't oog loopende harmonie tusschen cap. 4, dat *Van hovesscheden ende van andren goeden zeden* handelt, en het door KAUSLER (11) uitgegevene *Bouc van Seden*, waarvan de auteur getuigt (vs. 9):

Dese bouc spreect van hoveschede,

(1) C. 2. v. 12, c. 3. v. 999.
(2) C. 4. v. 143, c. 5. v. 102, c. 6. v. 27, c. 13. v. 22 enz.
(3) C. 3. v. 162, 170, 224, 314, c. 10. v. 256 enz.
(4) Prol. v. 32.
(5) C. 11. v. 65.
(6) C. 2. v. 151.
(7) C. 3. v. 39.
(8) C. 3. v. 578, 590, 670, 1120, 1150, c. 20. v. 41 enz.
(9) C. 2. v. 168, c. 3. v. 189 enz.
(10) C. 3. v. 1032, c. 4. v. 34, 185, 357.
(11) *Denkmäler Anl. Sprache u. Litt.* II. S. 561—599.

en vs. 6:

> Soe es ghetrect uter scrifture
> Harentare, daer ict sochte
> Ende het mi ghenoeghen mochte.

Eene vergelijking doet ons duidelijk zien, dat beide schrijvers eene bloemlezing van zedelessen gaven, uit dezelfde Latijnsche auteurs getrokken, doch elk op zijne wijze en naar eigen rangschikking. Vandaar somtijds eene bijna woordelijke overeenstemming (1); maar toch in de zamenstelling en behandeling genoegzaam verschil, om aan beiden den lof der oorspronkelijkheid toe te kennen.

Nog rest ons het vierde Boek te beschouwen. Ook hier arbeidde onze dichter zelfstandig, al bragt de aard van het onderwerp mede, dat hij den inhoud zijner berigten aan andere schrijvers moest ontleenen. Hij zal, zegt hij aan het slot der inhoudsopgave, de voorspellingen aangaande het einde der wereld mededeelen (vs. 34):

> Also wijt bescreven vinden
> In vraeyen boeken, sonder ghilen,
> Alse ons bescreven wilen
> Heylighe zanten diet wel wisten
> Uut des heilichs gheests listen.

Terwijl echter het derde Boek, bij de groote verscheidenheid en afwisseling van den inhoud, het gebruik van een niet gering aantal bronnen noodzakelijk maakte: moest hij zich hier, bij de eenheid en den zamenhang

(1) Men vergelijke b. v.

Lsp.	c.	4.	v.	167—184	met	*B.*	*v.*	*S.*	v.	151—167.
»	»	»	»	297—310	»	»	»	»	»	471—483.
»	»	»	»	321—326	»	»	»	»	»	593—602.

van een doorloopend verhaal, tot enkele slechts bepalen. Twee schrijvers vooral volgde hij, die hij, met zijne gewone naauwgezetheid, niet nalaat uitdrukkelijk te vermelden. De eerste is de auteur van den *Sydrach*. C. 1. v. 1:

Een coninc, een groot' heere,
Die so vraechde wilenneere
Enen clerc, was heydijn
Ende so groten astronomijn
Dat hi vele propheteerde
Ende den volke wijsheit leerde,
Die hi hem screef ende ooc sprac,
Ende die meester hiet Sydrac.
Sinen boec hebbic ghelesen,
Daer vele wondre in wesen
Van prophecien ende mede
Van uutnemender wijshede.

Uit dit boek ontleende hij den voornamen inhoud van het volgende verhaal, en meer dan eens haalt hij daarbij den *Sydrach* met name aan. C. 1. v. 58:

Nu willic u voort scriven
Hoe dattet int einde sal vergaen,
Alse ons Sydrac doet verstaen.
Int einde seit Sydrac alsoe....

vs. 72:

Voort spreect aldus Sydrac mee.

c. 6. v. 1:

In Sydracs boec so lesen wi dat.

ald. v. 10:

Sydrac die seit ons mede.

ald. v. 69:

Nu willic u dan meer lyen
Van meester Sydracs prophecien.

c. 7. v. 1:

Sydrac seit.....

en c. 10. v. 50:

Sydrac seit, die wise man.

Wanneer men bedenkt, dat dit gedeelte van den *Lekenspieghel* in 1330 te *Antwerpen* geschreven werd, en dat de Dietsche vertaling van den *Sydrach* naar het Fransche voorbeeld, in dezelfde stad ten jare 1329 voltooid is (1), dan mag men met grond besluiten, dat onze dichter het oog had op deze Nederlandsche vertaling, waarvan nog heden verschillende hss. bekend zijn. De vertaler van den *Sydrach* zal natuurlijk met zijn stad- en kunstgenoot, den geleerden Schepenklerk, van nabij bekend geweest zijn, en welligt was deze de eerste, aan wien hij zijne overzetting van de beroemde »*Fontein van alle kennis*" (2) mededeelde.

Doch op het einde van cap. 2, waar onze dichter geregeld den *Sydrach* volgt, leest men deze woorden:

Trecken so sal deene partie
In dat lant van Torkie,
Ende dander in Grieken lant,
Alse die ghene die sijn ghescant;
Want uut dien tween landen, *seit tLatijn*,
Sullen si meest gheboren sijn.

Moet men hieruit opmaken, dat hij een Latijnsch voorbeeld voor zich had? Ik geloof het niet. Vooreerst

(1) Zie de plaats uit het slot van den *Sydrach* bij MONE, N°. 550, en vgl. ook onze *Verslagen en Berigten*, 1845, bl. 40, waar men het een en ander omtrent den *Sydrach* vindt aangeteekend. Volgens HOFFMANN v. F. (*Hor. Belg.* I. 49) heeft een der hss. (het Königsbergsche) het jaartal 1318; maar het Brusselsche en Hamburgsche hebben beiden 1329. In de drie andere hss. (te *Stuttgart*, *Londen* en *Oxford*) komt de narede met de tijdsbepaling niet voor.

(2) »*Fontaine de toutes sciences*," was de bekende eernaam van den *Sydrach*. Zie FLORIAN FROCHEUR in den *Messager des Sciences hist. de Belg.*, 1842, p. 79.

zou men mogen twijfelen, of de Latijnsche *Sydrach* wel hier te lande bekend was. Daarenboven behoeft dat *seit tLatijn* juist niet te slaan op een origineel van het geheele verhaal: het kan zeer wel bepaald zijn tot het gezegde, in de twee laatste verzen alleen uitgedrukt (1). Zulke tusschengevoegde verzekeringen, uit schriftuur, prophecie of heilige autoriteit ontleend, zijn zeer gewone verschijnsels, en daarbij was geene andere taal dan het Latijn denkbaar. Doch ongerijmd zou het zijn, uit een bloot citaat, dat van elders wordt ingelascht, tot de taal van het geheele werk te besluiten.

Ik meen dus te mogen vaststellen, dat onze dichter de Nederlandsche vertaling van den *Sydrach* gebruikte. Uit den geheelen gang van zijn verhaal blijkt echter, dat hij dat voorbeeld niet slaafs volgde, of alleen in rijm bragt wat daar in proza geschreven stond; maar hij had den *Sydrach* naauwkeurig gelezen, en deelt nu daaruit den korten inhoud mede, zoover die tot zijn onderwerp behoorde. Hij doet dit blijkbaar geheel naar vrije keuze en met zijne eigen woorden, zoodat hij, althans wat den vorm betreft, volkomen zelfstandig blijft.

---

(1) Zoo b. v. in ditzelfde Boek, c. 10. v. 8:

Alse Cristus selve seide:
» *Omne judicium dedit filio*,"
Dit Latijn luudt also.
— » Dattie vader den zone gaf
Alle vonnesse," dits daer af
Dat Dietsch, des seker weest,
Also men in die ewangelie leest.

Daar slaat dus het *Latijn* alleen op dat ééne vers, uit het evangelie aangehaald. Maar daarom is de geheele plaats nog niet uit het Latijn vertaald.

Den anderen schrijver, aan wien hij een gedeelte zijner berigten ontleende, noemt hij in het begin van cap. 5:

Mechodosius, die heilighe man,
Die martelie om Gode ghewan
Ende bisscop in Grieken was,
Maecte een boec daer ic in las
Der werelt beghin ende haer inde.

Aan het einde van dat cap. heet het:

Dese woort oft ghelijc aldus
So scrivet Mechodosius.

Daarop vergelijkt hij in cap. 6 de berigten van SYDRACH en MECHODOSIUS met elkander, gaat vervolgens met het verhaal voort, en zegt (vs. 67):

Dese woorde scrijft ons aldus
Die heilighe Mechodosius,

om daarna tot SYDRACH terug te keeren.

Hoe onze dichter aan den naam van MECHODOSIUS kwam, laat zich alleen verklaren uit eene slechte lezing in het hs. dat hij gebruikte; want het boek, waarvan hij spreekt en waarin hij

Der werelt beghin ende haer inde

gelezen had, is buiten twijfel geen ander dan de *Revelationes* van zekeren METHODIUS, getiteld: »*De rebus quae ab initio mundi contigerunt, quaeque deinceps contingere debent.*" Dit geschrift, ten onregte aan den beroemden METHODIUS van *Patara*(1), bisschop van *Tyrus*, die in het begin der 4[de] eeuw den marteldood onderging, toegeschreven, was oor-

(1) Zie over hem FABRICIUS, *Bibl. Graeca*, *cur.* HARLES, Tom. VII, p. 200 sqq. en de ald. aang.

spronkelijk in het Grieksch opgesteld, en is bekend uit de Latijnsche vertaling, afgedrukt o. a. in de *Magna Bibliotheca veterum Patrum* (*Paris.* 1644), Tom. XV. p. 611—618 (1). Al wat in den *Lekenspieghel* uit MECHODOSIUS wordt aangehaald, vindt men in deze *Revelationes* weder, en het blijkt, dat onze schrijver enkele gedeelten daaruit min of meer vrij vertaald heeft, te weten:

C. 5.	v.	8—52	uit	METHODIUS	p. 617. b. B. C.
» 6.	»	5—9	»	»	» 617. b. D.
» »	»	21—66	»	»	» 617. b. E.—618. a. D.
» 8.	»	1—29	»	»	» 618. a. D. E.

Behalve deze weinige plaatsen nu is het overige van dit vierde Boek grootendeels uit den *Sydrach* getrokken, in de laatste hoofdstukken echter ook door den schrijver zelven aangevuld, blijkens uitdrukkingen, als c. 10. v. 1:

Die heilighen segghen ons aldus.

ald. vs. 69:

Nu moghedi vraghen . . . enz.

en vs. 74:

Meestre doen ons te verstane.

Voor eenige jaren meende ik, dat een gedeelte van het vierde Boek van den *Lekenspieghel* naar VINCENTIUS vertaald was, waarmede het tamelijk wel overeenkwam (2). Ik merkte echter reeds destijds genoegzaam

(1) Er bestaan meer uitgaven, zoowel in andere verzamelingen als afzonderlijk. Ook is het oorspronkelijke Grieksch gedrukt. Zie FABRICIUS l. l. p. 269—271 en LAMBECIUS, *Comm. de Bibl. Caes. Vindob.* Lib. IV. p. 201 sq.

(2) *Taalk. Mag.* IV. 283.

verschil op, om de gissing te opperen, dat »misschien de bron, waaruit de *Lekenspieghel* putte, nog wel ouder zijn kon, en dezelfde die VINCENTIUS bezigde." Sedert heeft eene naauwkeurige vergelijking mij geleerd, dat de overeenkomst met VINCENTIUS zich niet verder uitstrekt dan het kleine gedeelte, waarover ik destijds handelde; en dat daarenboven het verschil te groot is, om VINCENTIUS als bron van den *Lekenspieghel* te kunnen beschouwen (1). Het kan trouwens niet bevreemden, dat een zoo bekend iets als de 15 teekenen voor den oordeelsdag, bij beiden nagenoeg gelijkluidend wordt voorgesteld. Dergelijke zaken gingen telkens van het eene in het andere geschrift over, en het is volstrekt onmogelijk, die verhouding overal met zekerheid na te sporen.

Zoo hebben wij dan onzen dichter in de geheele zamenstelling van zijnen arbeid nagegaan, en zijne bronnen aangewezen. Wij leerden hem daarbij kennen als een man van uitgebreide belezenheid, en die tusschen de verschillende schrijvers met oordeel wist te kiezen. Niet alleen echter was hij met de geleerde boeken der Latijnsche wereld gemeenzaam bekend, maar ook op het gebied der vaderlandsche letteren was hij

(1) JONCKBLOET (Inleid. op de *D. Doctr.* bl. XII) wijst ter vergelijking op een hs. in de bibl. der Leidsche Hoogeschool (*MS. Lat. Voss. Hist. fol.* N°. 31), waarin, onder vele andere stukken, ook een opstel: » *De Antichristo et ejus generatione et processu*" en » *XV. signa Hieronymi.*" Na onderzoek is het mij gebleken, dat deze stukken uitvoeriger zijn dan de *Lekenspieghel*, en zoowel van dezen als van VINCENTIUS veel verschillen. De 15 teekenen worden op naam van HIERONYMUS gesteld, als beschreven zijnde in het aan hem toegekende werk *de Annalibus Hebraeorum*, aang. door VINCENTIUS en daaruit bij VELTHEM en in den *Spieghel der Leken*. Zie Bijlage D. in Deel III. bl. 344.

volkomen te huis. Van onderscheidene Mnl. geschriften maakt hij gewag, van welke hij sommige met name aanduidt, op andere niet onduidelijk zinspeelt. Het zal niet overbodig zijn, de hiertoe betrekkelijke plaatsen kortelijk op te geven (1).

Boven allen hoog schatte hij den stichter der didactische school (III. c. 15. v. 119):

Jacob van Maerlant, die vader
Is der Dietscher dichtren algader,

van wiens waarheidsliefde hij het volgend getuigenis aflegt (ald. vs. 291):

Noit men ooc en ondervant,
Dat Jacob van Maerlant
Loghene dichte of voort brochte,
Hoe nauwe datment ondersochte;
Want sijn leven was eersaem,
Als enen dichter wel betaem.

Met bijzonderen lof spreekt hij van zijnen *Rijmbijbel* (II. c. 35. v. 6):

... Jhesus leven ende sijn bedriven;
Twelke leven Jacob van Maerlant
Transfereerde alte hant
Uten boeken, alsic versta,
Diemen heet Scolastica,
Daer hijt sette in Dietscher tale,
Herde scone ende herde wale.
Daer so vindi Cristus leven
In Dietsche herde scone bescreven;
Daer omme en willic die saken
Die hi maecte niet vermaken,
Want hij thooft is, wildijt weten,
Van allen Dietschen poëten.

---

(1) Ik noem hier natuurlijk slechts *die* geschriften, van welke hij in den *Lsp.* gewag maakt, zonder te spreken van diegene, welke hij in andere werken aanhaalt. Zoo blijkt uit de *Brab. Yeesten*, B. IV. vs. 1472 vlgg., dat hij de Kronijk van VAN HEELU kende, om nu van MAERLANT'S *Spieghel Hist.* enz. niet te gewagen.

en II. c. 37. v. 87—94 vermeldt hij ook de *Destructie van Jherusalem* uit dezelfde *Biblia Scolastica.*

Met onderscheiding noemt hij ook den Brusselschen dichter HEIN VAN AKEN (III. c. 17. v. 91):

> Van Bruesele Heyne van Aken,
> Die wel dichte conste maken
> (God hebbe die ziele sine!)

en hij haalt twee verzen van hem aan, die spreekwoordelijk bekend waren (1).

Minder gunstig dacht onze schrijver, de streng waarheidlievende didacticus, over de voortbrengselen der verdichting op het gebied der romantiek. De fabelen van ÆSOPUS en AVIANUS met hare sprekende dieren,

> Ende menighe ander rime,
> Als van Reynaerde ende Ysegrime,
> Brunen den bere ende den das (2),

vinden nog genade in zijne oogen, om hare zedelijke strekking; maar op de romantische dichters, die KAREL DEN GROOTE en AUGUSTUS hadden belogen, heeft hij het bitter geladen: als b. v. III. c. 15. v. 133:

> Men leest dat Kaerle voer stelen:
> Ic segt u, al zonder helen,
> Dat Kaerl noit en stal,

en wat daar verder volgt over andere verdichtselen.

Het is niet met zekerheid te bepalen, of onze dichter met de aangehaalde fabelen juist den Nederlandschen *Esopet* bedoelt, dan wel de Latijnsche bewer-

---

(1) Zie Bijlage B. in Deel III. bl. 319, en vgl. nog BORMANS in het *Belg. Mus.*, 1837, bl. 460 vlg. en WILLEMS, ald. 1840, bl. 102—112.
(2) III. c. 15. v. 183 vlgg.

king; maar de zinspeling op den *Reinaert* en op *Caerl ende Elegast* is onmiskenbaar. En als hij elders van de legenden van PATRICIUS, TONDALUS en BRANDAEN (1) gewaagt, is het niet onwaarschijnlijk, dat hij ook aldaar op de Nederlandsche geschriften het oog had, gelijk hij althans bij TONDALUS niet onduidelijk schijnt te kennen te geven met de woorden:

In een boecskijn dat ic las.

Kennelijk is ook de toespeling op het gedicht »*Van neghen den besten*" in II. c. 15. v. 133 vlgg. (2), waar hij zich verwondert, dat AUGUSTUS niet in het drietal der vermaardste helden uit het Heidendom is opgenomen.

Eindelijk strekt nog de *Sydrach*, waarover reeds boven gehandeld is, ten bewijze, dat onze dichter evenzeer met de voortbrengselen der vaderlandsche letterkunde bekend was, als hij zelf haar tot sieraad verstrekte.

§ 3.

Tijd en plaats van vervaardiging. Opdragten.

De *Lekenspieghel* is vervaardigd te *Antwerpen*, begonnen in 1325, voltooid in 1330. Deze opgave steunt op het eigen getuigenis van den dichter. I. c. 38. v. 85:

(1) I. c. 12. v. 67—82, c. 14. v. 75—90, II. c. 48. v. 629—632.

(2) Op dit gedicht wordt ook gedoeld in den bundel van HILLEGAERSBERCH, fol. 78. b., en in een stukje *Van miltheiden*, bij MONE, N°. 393. Het fragment bij BLOMMAERT, *Oud-Vl. Ged.* II. 69—72, door MONE, N°. 52, 5) als een deel van den *Alexander* van MAERLANT aangemerkt, behoort denkelijk tot ditzelfde dichtstuk.

Ende van Godevaert sijn leden,
Tote dat ic te deser stede
Dichte dese selve lesse,
Twee hondert jaer twintich ende sesse;
Al tAntwerpen in die stadt:
Over waer zeg ic u dat:

Men heeft tot hiertoe uit deze aanwijzing het jaartal 1326 opgemaakt (1). Men rekende namelijk van den dood van GODFRIED VAN BOUILLON, dus van 1100. Doch men moet de verzen in verband beschouwen met de tijdsbepaling, die onmiddellijk voorafgaat (vs. 73):

Ende tusschen Cristus carnacioen
Ende dat Godevaert van Bulyoen
Jherusalem wan die stede,
Met coste ende met arbeyde,
Waren elf hondert jare,
Een min, ic zegghe u tware.

De dichter rekent dus niet van GODFRIED's dood, maar van de inneming van *Jeruzalem* in 1099, en hij schreef dus het eerste Boek in 1325.

Toen hij aan het einde van het derde Boek begon te naderen, was het jaar 1328 reeds verstreken; want in cap. 16 vermeldt hij de nederlaag der Vlamingen bij *Cassel*, die in gemeld jaar voorviel, gelijk hij zelf getuigt (vs. 121):

Dertienhondert screef men doen
Ende achtendetwintich dat carnacioen (2).

Men zou bijna zeggen, dat hij hier van eene lang geledene gebeurtenis spreekt: en toch moet hij het

(1) CLIGNETT, *Voorr. v. d. Teuth.* bl. LXV; J. VAN LENNEP in *Het Instituut*, 1841, bl. 132; enz.

(2) »Op sinte Bartelmeus dach" (d. i. 25 Aug.) van het jaar 1328, zegt hij in *Vanden derden Edewaert*, vs. 925 vlg.

in 1329, of uiterlijk in het begin van 1330 geschreven hebben, want den 6 Augustus van laatstgemeld jaar bragt hij zijnen arbeid ten einde, blijkens de woorden in het slot (vs. 9):

Dese boec was volmaect al,
Doe dearnatioen was int ghetal
Dertien hondert ende dertich mede,
Al tAntwerpen in die stede,
Recht opten sesten dach
Die in dOeghstmaent ghelach.

Dit slot behelst eene opdragt van het werk aan Hertog JAN III van Brabant, waarbij de schrijver ook zijn voornaam noemt (vs. 23):

Here, desen boec ende dit werc
Soe gheeft u Jan, u arme clerc.

Doch is deze opdragt wel van den dichter zelven afkomstig? Of is zij welligt een bijvoegsel van den afschrijver, even als men b. v. achter een handschrift van STOKE, na diens opdragt aan Graaf WILLEM III, nog eenige verzen aantreft, waarbij zekere WOUTER DE CLERC dat hs. aan heer JAN VAN POLANEN toewijdt? Dit vermoeden zou een schijn van grond kunnen vinden in de bedenking, dat de opdragt aan den Hertog slechts in twee hss. (H. en I.) wordt gevonden, terwijl zij in twee andere (ons tekst-hs. en het Haagsche), alsmede in de Nederrijnsche vertaling niet voorkomt. Daarenboven, in de *Prologhe* voor het geheele werk (vs. 47—56) draagt de dichter zijn werk uitdrukkelijk aan heer ROGIER VAN LEEFDALE en diens echtgenoote op, welke woorden niet alleen in drie hss. en in de vertaling voorkomen (zij ontbreken alleen in H.), maar daarenboven in den zamenhang dier voorrede

zoo wèl sluiten, dat er volstrekt geen grond kan bestaan om ze voor ingeschoven te houden. Is het nu denkelijk, dat de dichter zijn werk eerst aan ROGIER VAN LEEFDALE en dan nog eens aan JAN III zal hebben opgedragen? Zoo neen, moet dan niet het slot, dat slechts in twee hss. voorkomt, als een toevoegsel van den afschrijver beschouwd worden?

Ik mogt deze bedenkingen, die ligt bij iemand konden oprijzen, niet met stilzwijgen voorbijgaan. Het is er echter verre af, dat zij mij overtuigend toeschijnen. Vooreerst, daar de schrijver in 1329 nog met het derde Boek bezig was, is het geheel ondenkbaar, dat reeds in het volgende jaar in dezelfde stad een kompleet exemplaar van het dichtwerk door een ander aan den Hertog zou aangeboden zijn. Buiten weten van den dichter kon dit onmogelijk geschieden: met zijn medeweten, ware een zoodanig misbruik van zijn wettig eigendom eene volslagene ongerijmdheid. Men zou dus, om die slotverzen aan den dichter te ontzeggen, een bepaald bedrog in het jaartal moeten aannemen: doch zoo doende komt men van de eene onderstelling tot de andere, en mist de redenering allen vasten grond.

Wat voorts de bedenking betreft, dat die slotverzen slechts in twee hss. voorkomen, ik moet hier eene opmerking maken, die niet zonder belang is en over de zaak in quaestie een voldoend licht schijnt te verspreiden. Ik bedoel de omstandigheid, dat in geen der hss. de beide opdragten gezamenlijk voorkomen, dan alleen in I; doch dit is een slecht afschrift van lateren tijd, door een copiïst die gedachteloos daar-

heenschreef en dus ook zonder nadenken de opdragt aan JAN III overnam, die hij in zijn voorbeeld niet had gevonden, maar uit een ander hs. kende. Doch in de oudere en betere hss. is het anders. Ons tekst-hs. en het Haagsche hebben alleen de opdragt aan ROGIER VAN LEEFDALE, en zoo ook de Nederrijnsche vertaling; maar in het Brusselsche hs. (II.) vindt men de opdragt aan den Hertog, en is daarentegen die aan heer ROGIER weggelaten. Ik stel mij derhalve de zaak aldus voor. Oorspronkelijk droeg de dichter zijn werk aan ROGIER op, en hij laschte die toewijding terstond in de *Prologhe* in. Na de voltooijing echter achtte hij zich, uit bijzonderen eerbied voor den Hertog (1), verpligt, dezen van zijnen nieuwen letterarbeid niet onkundig te laten. Hij zond hem dus een exemplaar toe, en voegde daar de bewuste slotverzen bij, als begeleidenden brief. Maar bij dat exemplaar, voor den Hertog bestemd, kwam de opdragt aan heer ROGIER niet te pas: geen wonder dat hij ze hier opzettelijk achterwege liet.

Met deze voorstelling zijn, naar ik meen, alle zwarigheden opgelost. En vergelijkt men de bewoordingen der beide opdragten met elkander, dan schijnen zij daarmede niet kwalijk te strooken. Van den heer VAN LEEFDALE hoopt hij bepaaldelijk de goedkeuring te erlangen: derhalve eene opdragt in den waren zin des woords. Maar aan den Hertog »geeft" hij »desen

(1) Hoe de dichter met dezen vorst was ingenomen, blijkt uit zijne lofrede op den Hertog en diens echtgenoote, Vrouwe MARIA, te vinden in de *Brab. Yeesten*, I. bl. 460 en 461. Vgl. ook B. V. vs. 3863—3910.

boec ende dit werc"(1), om er voor zich en zijne kinderen uit te laten voorlezen: derhalve geene eigenlijke opdragt, maar toezending van een exemplaar.

Wij moeten thans een oogenblik stilstaan bij den reeds meermalen genoemden ROGIER VAN LEEFDALE.

Het geslacht van LEEFDALE, oorspronkelijk een tak van dat van HAUTERIVE, ontleende zijnen naam aan de heerlijkheid *Leefdale*, tusschen *Brussel* en *Leuven* gelegen, eene der oudste en aanzienlijkste baroniën van Brabant. Reeds in de 11de eeuw treffen wij de heeren VAN LEEFDALE aan (2), en tot welken trap van aanzien hun geslacht sedert is opgeklommen, kan men daaruit opmaken, dat zij niet alleen de hoogste eerambten bekleedden en de voornaamste heerlijkheden van Brabant bezaten (*Oirschot*, *Percke*, *Hilvarenbeek*, *Diessen*, enz.), maar ook door huwelijken verwant zijn geworden met de edelste, ja zelfs met vorstelijke geslachten, zooals de heeren van *Grimbergen* en *Liedekerke*, en de Graven van *Loz*, *Gelder*, *Cleef* en *Nassau* (3). Zij behoorden dus tot den

---

(1) Men beschuldige hier den dichter niet van tautologie. Naar de taal zijner dagen bedoelde hij: » dit handschrift en het daarin vervatte dichtwerk."

(2) In een uittreksel uit de onuitgegeven Latijnsche Kronijk van PETRUS A THYMO (VAN DER HEYDEN), door den Baron DE REIFFENBERG geplaatst achter de *Chronique de* PHILIPPE MOUSKES, vol. II. pag. 703—719, vindt men eene niet onbelangrijke legende uit den eersten kruistogt. OLIVIER VAN LEEFDALE, als koopman verkleed, begeeft zich met vier andere personen op weg, ter opsporing van GODFRIED *met den Baard*, Graaf van *Leuven*, en van HENDRIK, den zoon des Keizers. Hij verlost beiden uit de gevangenis van den Armenischen Koning te *Rhages* (in Medië). Zie pag. 711—719.

(3) GRAMAYE, *Antiq. Belg.* in *Bruxella*, p. 28 a.

hoogsten Brabantschen adel, en mogten te regt heeten »*Barones nobilissimi et familia longe lateque per totam provinciam clarissima*" (1).

---

(1) Idem ibid. — Het is hier de plaats niet, om over het geslacht van LEEFDALE vóór en na ROGIER uit te weiden, en aan te wijzen hoe de baronie, na het kinderloos overlijden van ROGIER's zonen, allengs in andere familiën is overgegaan. Er ware anders over dat onderwerp eene belangrijke monographie te schrijven. Bouwstoffen daartoe vindt men bij: BUTKENS, *Trophées du Duché de Brabant*, Tom. II. p. 216—221, waar ook het wapen is afgebeeld en de geslachtlijst tot 1455 opgegeven. Zie ook het *Suppl.* II. p. 135 vlg.; GRAMAYE l. l.; CHRISTINAEUS, *Jurisprud. Heroïca* (*Brux.* 1668), I. p. 284; CORN. VAN GESTEL, *Hist. sacra et prof. Archiep. Mechlin.* (*Hagae Com.* 1725), I. p. 221. Men zie ook den open brief van KAREL II van Spanje, gegeven te *Madrid* d. 15 Junij 1679, en behelzende de opdragt der baronie van *Leefdale* aan heer JAN VAN BROUCKHOVEN, in (J. VAN DEN LEENE,) *Théâtre de la Noblesse du Brabant* (*Liége*, 1705), p. 86.

Ziehier nog het een en ander, dat ik heb aangeteekend, en dat bij de genoemde schrijvers niet wordt gevonden:

Een heer van LEEFDALE sneuvelde in den Grimbergschen oorlog, 1142—1159. — *Brab. Yeesten*, B. VI. vs. 2733.

GERARD VAN LEEFDALE was in 1220 praetor (baljuw) van *Leuven.* — DIVAEUS, *Res Lovan.* p. 10 a. en *Annal. Lovan.* p. 8 b., GRAMAYE in *Lovanio*, p. 7 b.

ARNOLD VAN LEEFDALE staat als getuige in eene oorkonde van JAN III, in Sept. 1312, bij MIRAEUS, *Opera dipl. et hist.* Tom. I. p. 447 b.

AERT VAN LEEFDALE wordt genoemd in eene oorkonde van 27 Aug. 1356. — *Brab. Yeesten*, Vol. II. Cod. Dipl. p. 506.

HERMANNUS DE LEVENDAL, t. j. 1333, komt voor bij J. T. BROSIUS en A. M. MAPPIUS, *Juliae Montiumque Comitum*, *Marchionum et Ducum Annales* (*Col. Agr.* 1731), I. p. 78. Zoo ook een HERMAN VAN LIEVENDALE, t. j. 1390, in de *Brab. Yeesten*, B. VI. vs. 9707. Doch ik twijfel, of deze beiden wel tot het hier bedoelde geslacht behoorden.

CHRISTOFFEL VAN LEEFDAEL was lid van het Verbond der Edelen. Hij had een broeder, ROGIER geheeten. Zie TE WATER, *Hist. van het Verbond enz. der Ned. Edelen*, II. bl. 492—494 en de ald. aang.

Ook in ons Noordelijk vaderland heeft zich een tak van dit geslacht nedergezet. Zoo vermeldt W. VAN GOUTHOEVEN als Stichtsche Edelen, op het laatst der 15de eeuw, » LODEWIJCK VAN LEEFDAEL, vader van heere JAN VAN LEEFDAEL, heere van *Tielen*, *Eethen*, *Meeuwen;*" en in het

Het beroemdste lid van dit geslacht was ongetwijfeld onze ROGIER, »chevalier fort célèbre en valeur et prudence"(1), wiens bloeitijd zamenvalt met de eerste helft der regering van den Hertog JAN III. Hij was de zoon van LODEWIJK VAN LEEFDALE, van wien men nog in 1284 gewag gemaakt vindt (2). Wanneer hij zijnen vader in de baronie is opgevolgd, is mij niet gebleken: ik vind van hem geene vroegere melding dan in 1310, doch na dit jaar treft men zijn naam gedurig in authentieke stukken aan. Gewoonlijk voert hij daarbij den titel van »Heer van *Oirschot* en *Percke*," en telkens zien wij hem de aanzienlijkste waardigheden bekleeden. In 1317 en 1318 was hij Drossaart van Brabant (3), in 1325 en 1326

---

midden der 16de eeuw, » PHILIPS VAN LEEFDAEL, heere van *Waelwijc*, *Eethen* ende *Meeuwen*, met JAN VAN LEEFDAEL, Drost van *Montfoort*, sijnen broeder, ende ROGIER PHILIPS voorseyde sone." Zie bl. 557 en 622. Ook wordt *Levendale* als adelijk geslacht te *Goes* genoemd, op bl. 7 der *Beschrijving van den Zeelandschen Adel*, achter SMALLEGANGE, *Cronijk van Zeeland.*

Opmerkelijk is de » *Uitspraak van Philips IV, Koning van Spanje, nopens het geslacht van* Leefdael, *den* 3 *Sept.* 1652," door den Baron VAN WASSENAER aan TE WATER medegedeeld, en door dezen, met een gedeelte der genealogie, geplaatst in de *Bijlagen* achter zijn aang. werk, IV. bl. 182—203. Dit stuk is formeel in strijd met hetgeen wij van elders met zekerheid weten, zoowel met betrekking tot de oudere tijden, als tot den inhoud van den straks aang. open brief van KAREL II van 1679. Er heeft waarschijnlijk eene opzettelijke *fraus* bij plaats gehad, die trouwens bij geslachtlijsten en adelbrieven destijds niet tot de zeldzaamheden behoorde. Men kent het Spaansche spreekwoord: » *Miente como un genealogista.*"

(1) BUTKENS, *Trophées du Duché de Brabant*, Tom. II. p. 216.

(2) BUTKENS t. a. pl. p. 216 en 220.

(3) BUTKENS a. w. *Suppl.* Tom. I. p. 163; GRAMAYE in *Bruxella*, p. 88 a.; *Brab. Yeesten*, Vol. I. Cod. Dipl. p. 758.

Kanselier (1), van 1323 tot zijnen dood Burggraaf van *Brussel* (2). Buitendien zijn er nog andere blijken, dat hij het vertrouwen van den Hertog in hooge mate genoot. Zoo werd hij d. 13 Jan. 1311 door JAN II aangewezen als de persoon, die met OTTO VAN CUYK bepalen zou, hoeveel de Hertog aan den Graaf van *Gulik* zou moeten betalen voor de bewaring van het kasteel van *Wassenberg* (3). Zoo vinden wij hem in 1325 door JAN III belast met de taak, om Koning JAN van *Bohemen*, die zich toen te *Brussel* bevond, uit naam van den Hertog de onwettigheid zijner aanspraken onder het oog te brengen (4). Elders komt hij in belangrijke oorkonden als getuige voor, nl.:

In 1310, bij eene verklaring van den Hertog aangaande de in Brabant plaats hebbende gewoonte ten aanzien der keuze van voogden en hunne borgstelling (5).

In 1311, bij de toewijzing eener gift van 50 pond jaarlijks, door den Hertog aan zijnen bastaardbroeder HANNEKIN (JANNEKEN) VAN MECHELEN (6).

In 1320, bij de overdragt der heerlijkheid van *Aysau* aan den Hertog (7).

---

(1) HARAEUS, *Annal.* Tom. I. p. 307; BUTKENS a. w. Tom. II. p. 339; MIRAEUS, *Opera dipl. et hist.* Tom. II. p. 1014 a.

(2) GRAMAYE in *Bruxella*, p. 28 a.; *Brab. Yeesten*, Vol. I. Cod. Dipl. p. 786.

(3) NIJHOFF, *Gedenkw. uit de Gesch. van Gelderland*, I. N°. 120.

(4) *Brab. Yeesten*, B. V. vs. 1425—1453. Zie ook HARAEUS en BUTKENS ter laatst aang. pll.

(5) NIJHOFF t. a. pl. N°. 118.

(6) BUTKENS a. w. Tom. I. p. 334 en *Preuves*, p. 133. De datum van den giftbrief luidt: »*le Vendredi devant la conversion Saint Pol, l'an de grace* 1310," d. i. 22 Jan. 1311.

(7) BUTKENS, I. *Preuves*, p. 155.

In 1323, bij de opdragt der stad *Grave* aan den Hertog, door heer OTTO VAN CUYK (1).

In 1326, bij den verkoop der heerlijkheid van *Breda* aan den Hertog (2).

In 1329 verkocht hij, gezamenlijk met den Hertog, aan de ingezetenen van *Tilburg* en *Goirle*, de gemeente van *Tilburg*. Desgelijks verkochten beiden, »als te samen Heeren van *Hildvarenbeek*," die gemeente aan de ingezetenen aldaar: doch hierbij wordt het jaartal niet genoemd (3).

Eindelijk, en dit vooral verdient opmerking, vinden wij hem tot vijfmaal toe als getuige bij het verleenen, bevestigen of uitbreiden van privilegiën en keuren aan onderscheidene steden, als: *'s Hertogenbosch*, 13 Sept. 1318; *Antwerpen*, 17 Oct. 1326; *Brussel*, 18 Oct. 1326; *Leuven*, 25 Nov. 1327; en weder *'s Hertogenbosch*, 11 Jan. 1330 (4). Wij leeren hem daaruit kennen als een man van liberale beginselen, die de regten en belangen der burgerij ijverig ter harte nam.

Hij was gehuwd met AGNES van *Cleef*, dochter van DIRK LOEF, Graaf van *Hulkenrade*, den broeder van DIRK VII, Graaf van *Cleef*. Uit dit huwelijk ontsproten twee zonen, JAN en LODEWIJK, en vier dochters, ELISABETH, MARGARETA, CATHARINA en AGNES. Van zijne

---

(1) MIRAEUS, l. l. I. p. 217 b., BUTKENS, I. *Preuves*, p. 157, ook bij PAPEBROCHIUS, *Annales Antverpienses*, *edd.* MERTENS et BUSCHMANN, I. p. 152.

(2) BUTKENS, I. *Preuves*, p. 159.

(3) Beide stukken bij BUTKENS, II. p. 218.

(4) *Brab. Yeesten*, Vol. I. Cod. Dipl. p. 758, 769, 771, 775 en 780. Aan het charter van *Antwerpen*, ter archieven aldaar berustende, hangt nog het zegel van ROGIER.

gemalin vindt men aangeteekend, dat zij een hospitaal te *Oirschot* stichtte, en den 17 Mei 1338 overleed (1).

Het sterfjaar van ROGIER wordt verschillend opgegeven. GRAMAYE (2) noemt, in eene kantteekening, het jaar 1346, en haalt daarbij het doodenregister van *Oirschot* aan. Doch BUTKENS (3) verzekert, dat hij den 29 Jan. 1333 overleden en in de St. GUDULA-kerk te *Brussel* begraven is. Wij mogen dit punt niet onbeslist laten: het zal in de volgende § te pas komen. Daargelaten de zeer betwistbare vraag, wie van beide berigtgevers over het algemeen het meeste vertrouwen verdient, zoo geloof ik dat alles er voor pleit, om de opgave van den laatste als waarheid aan te nemen. Zijn berigt is omstandiger, hij geeft ook de dagteekening van den dood en de plaats der begrafenis op, en vermeldt tevens den datum van het overlijden der edelvrouwe. Hij schijnt dus eene naauwkeurige opgave voor zich gehad te hebben. Daarenboven, om een negatief bewijs aan te voeren, in geen enkel stuk na 1333 komt de naam van ROGIER voor, hetgeen met regt verwondering zou baren, indien hij nog 13 jaren daarna geleefd had. Maar zijn oudsten zoon JAN vinden wij in 1336 (4) en 1339 (5) als Burg-

(1) BUTKENS, II. p. 217 en 221.

(2) In *Bruxella*, p. 28 a.

(3) A. w. II. p. 217.

(4) VAN DEN BERGH, *Gedenkstukken ter opheldering der Ned. Gesch.* I. bl. 153.

(5) MIRAEUS, *Opera dipl. et hist.* I. p. 323 a. — Deze JAN VAN LEEFDALE streed dapper en werd zwaar gewond in het gevecht tegen de Vlamingen bij *Ten Hellcken*, t. j. 1333. Zie *Brab. Yeesten*, B. V. vs. 3141—3144, en vgl. DIVAEUS, *Res Brab.* Lib. XVI. p. 153.

graaf van *Brussel* genoemd, en mogen wij daaruit niet opmaken, dat hij destijds reeds als erfgenaam in het bezit van 's vaders waardigheden getreden was? Waarschijnlijk heeft GRAMAYE het sterfjaar van ROGIER met dat van zijn zoon JAN verward, van wien hij een regel lager spreekt, en die werkelijk in 1346 overleed (1). Misschien is het slechts eene drukfout, die hem van BUTKENS doet verschillen. Zet het cijfer, dat naar zijne kantteekening verwijst, één regel lager, en het sterfjaar 1346 slaat op JAN VAN LEEFDALE, bij wien het behoort.

ROGIER VAN LEEFDALE was een man van groote verdiensten en treffelijke hoedanigheden. Van zijne dapperheid, beleid en burgerzin haalden wij reeds boven getuigenissen aan. Zijne liefdadigheid kan daaruit blijken, dat hij vermeld staat als *benefactor* der Abdij van St. BERNARD bij *Antwerpen* (2). Elders vindt men hem geroemd om zijne welsprekendheid (3). Doch dit alles wordt overschaduwd door de lofspraak, die de dichter van den *Lekenspieghel* hem in de opdragt van een ander werk, zijne *Teesteye*, toewijdt: eene lofspraak, die ons van den edelen ridder en zijne »welgheraecte" vrouwe een hoogen dunk geeft, al moge zij door den dankbaren gunsteling misschien wat sterk gekleurd zijn. Zij luidt aldus (4):

Sonderlinghe gruetic minen here,
Dien ic met herten minne

(1) BUTKENS, II. p. 221.

(2) GRAMAYE in *Antverpia*, p. 39 a.

(3) » Vir disertissimus," heet hij bij DIVAEUS, aang. door BUTKENS, II. p. 339. Zoo ook bij HARAEUS, *Annal.* Tom. I. p. 307.

(4) Zie den brief van R. P. A. DOZY in onze *Verslagen en Berigten*, 1845, bl. 44—46.

Om die doghet ende om die ere,
  [Die hi int herte hevet inne:]
Dats minen here her Rogiere,
  Diemen heet van Leefdale.
Wie dat merket sine maniere,
  Die machene kinnen wale
Hoefsch, goedertieren ende midel,
  In wandelinghen wel gheraect,
Ende van ghenen poente ydel,
  Die den goeden man volmaect.
Desen boec willic hem senden,
  Ende hi sal heten Jans Teesteye.
Mijn Teesteye sal hi hier venden.
  God gheve dat si hem greye,
Ende mire vrouwen sinen wive,
  Vander hogher comst van Cleve,
Wel gheraect ende scone van live,
  Daer ic haer prijs omme gheve,
Hoefsch, goedertieren ende vroet,
  Ombesmet van alre blamen.
Wie bi haer wesen moet,
  Moet hem alre dorperheyt scamen.
God en woude oec niet vergheten,
  Hine woude met namen sieren dese.
Hoe mochte men scoenre namen weten
  Dan Rogier ende Angheneese?
Ic houdt daer over dat God onse here
  Deen na den andren sciep,
Beyde in scoenheden ende in eren,
  Daer in sijn si even diep.
Oec heeft hen God verleent
  Kindere scone ende wel gheleert.
Met rechte sijn si twee vereent;
  Want tsamen heefse God gheeert.
Danckens Gode, dats mijn raet,
  Die nemen can ende gheven,
So mach bliven dan haer staet
  Met eren in lanc leven.

en verder, na gezegd te hebben, dat hij wil blijven dichten zoolang God hem het leven en het vermogen daartoe verleent:

Ende dat wil ic al gader keren
Inden dienst ende inder eren
Mijns heren Rogiers van Leefdale,
Dien ic gheve altemale
Lijf ende goet, herte ende sin,
Want ic en an hem niet min
Naest Gode den hoghen vryen
Ende sijnre liever moeder Marien.
God gheve dat hi niet en vinde hier in
Dat hem wanhaghe in sinen sin;
Want ic hebbe gheweest in vresen,
Alsic hem van dien ende van desen
Dichte ende ict hem sonde senden,
Dat hi daer yet in mochte venden,
Dat buten bescede waer ghemaect:
Want hi es also gheraect
Van sinne dat ics daerom mi
Te overder huede, ende oec daer bi,
Want hi mi selcstont heeft daer af
Gerespt van dien dat ic hem gaf.

Bijzonder opmerkelijk is het, dat heer ROGIER hier wordt voorgesteld als een man van literarischen smaak, en die de voortbrengselen der poëzij met juistheid wist te beoordeelen. Blijkens de opdragt van twee voorname didactische werken, was hij een voorstander van deze nieuwe rigting in onze letterkunde. En dit strookte volkomen met zijne politieke denkwijze: want gelijk hij dáár het welzijn van den derden stand door eigen bemoeijing zocht te bevorderen, zoo verleende hij hiér aan het streven om dien stand te verlichten en te beschaven, de bescherming en den invloed van zijnen naam (1).

---

(1) Verg. JONCKBLOET, Inleiding op den *Lancelot*, I. bl. LVII. — Ik had gehoopt, nadere bijzonderheden omtrent ROGIER VAN LEEFDALE te zullen vinden in N°. 9937 van de hss. der Koninklijke Bibliotheek te *Brussel*, getiteld: *Histoire du Conseil de Brabant*, en beginnende: » Rogerius van Leefdael 1320." Zie het *Extrait de l'Inventaire général des*

Was het een voorregt voor onzen dichter, zijn werk aan een ROGIER VAN LEEFDALE te mogen opdragen: aan den anderen kant was voor een ridder van zulke verdiensten de *Lekenspieghel* eene niet onwaardige hulde. Ten bewijze hiervan strekke de vermaardheid, die het dichtwerk meer dan eene eeuw lang genoten heeft. Niet minder dan vier geheele handschriften zijn tot op onzen tijd bewaard gebleven, en een aantal fragmenten geven getuigenis, hoevele afschriften er vroeger bestonden. Daarenboven viel aan den *Lekenspieghel* in de 15de eeuw de eer eener vertaling in het Nederrijnsche of Keulsche dialekt te beurt (1); terwijl eindelijk de vele plaatsen, uit ons dichtwerk ontleend, die in onderscheidene handschriften afzonderlijk voorkomen (2), zoovele getuigen zijn, hoe algemeen het gekend en hooggeschat werd.

§ 4.

Andere werken van denzelfden schrijver.

Tot deze vermaardheid van den *Lekenspieghel* droeg voorzeker de naam, dien de schrijver zich ook door andere werken had verworven, niet weinig bij. Even als zijn voorganger MAERLANT muntte hij uit door eene bijzondere vruchtbaarheid. Doch ook bij hem had dit ten gevolge, dat men allengs de lijst zijner werken

---

MSS. de l'anc. Bibl. Royale des Ducs de Bourg. p. 199. Doch wijlen de Baron DE REIFFENBERG berigtte mij, dat dit hs. niets meer omtrent ROGIER bevat: hij is slechts aan het hoofd geplaatst als Kanselier.

(1) Zie Bijlage C, in Deel III. bl. 321—339.

(2) Zie Bijlage B, in Deel III. bl. 318—320.

dwaselijk uitbreidde, door andere gedichten van onbekende makers op zijnen naam te stellen. Gelukkig is de kritiek hier in staat, op afdoende gronden het *suum cuique* te beslissen.

Het vroegste en tevens, om het gewigt des onderwerps, het belangrijkste werk, dat wij van onzen schrijver kennen, is de Rijmkronijk, *die Brabantsche Yeesten* geheeten. Dat deze inderdaad van denzelfden schrijver als de *Lekenspieghel* afkomstig is, lijdt geen twijfel. Niet alleen zijn beide gedichten, weinige jaren na elkander, te *Antwerpen* vervaardigd; maar gelijk de auteur van den *Lekenspieghel* zich in de opdragt aan den Hertog noemde »JAN, *u arme clerc*," zoo wordt dezelfde naam en stand uitdrukkelijk in meer dan één hs. der *Yeesten* gemeld, en daaromtrent stond de overlevering zoo vast, dat in 1497 in den proloog der *Excellente Cronike van Brabant* de *Yeesten* werden aangeduid door de woorden: »*die croniken van Brabant, die ten eynde vergadert sijn van* meester Janne de clerck van Antwerpen"(1).

Bij eene naauwkeurige lezing der *Yeesten* is het dan ook schier onmogelijk, den auteur des *Lekenspieghels* niet te herkennen. Er is in de manier van eene gedachte voor te stellen en uit te drukken, in al de eigenaardigheden van stijl, taal en versbouw, eene zoo sprekende gelijkenis tusschen beiden, dat de identiteit van den schrijver onloochenbaar mag heeten. Ik erken, dat ik deze opmerking aan niemand als bewijs mag opdringen, omdat zij zich niet

(1) Verg. WILLEMS, Introd. op de *Brab. Yeesten*, Vol. I. p. XI—XIII.

in de bijzonderheden laat aantoonen: maar ik durf mij gerust beroepen op het oordeel van elken deskundige, die beide werken met studie heeft gelezen en vergeleken.

Doch de overeenkomst bepaalt zich niet tot den vorm, zij strekt zich verder uit, en omvat ook den inhoud van vele oordeelvellingen en beschouwingen. Soms zelfs treft men daarbij eene bijna woordelijke gelijkheid aan, die kennelijk doet zien, dat de schrijver bij het opstellen van den *Lekenspieghel* zijne *Yeesten* voor zich had, en bij het aanroeren van een onderwerp dat daarin reeds was behandeld, niet zelden min of meer uit zijn vroegeren arbeid ontleende. Voor zooverre deze gelijkheid voor eene bepaalde aanwijzing vatbaar is, geef ik die te liever, omdat daardoor tevens blijken zal, wat er zij van de »*Uebereinstimmung mancher Capitel der Jeesten und des Lekenspiegels*," die door MONE (1) beweerd, doch door JONCKBLOET (2) betwijfeld werd.

Dat men in beide werken dezelfde bekendheid en ingenomenheid met MAERLANT, denzelfden eerbied voor den waarheidlievenden SIEGBERT VAN GEMBLOUX aantreft, is reeds door JONCKBLOET opgemerkt (3). Aan betuigingen der opregtste waarheidsliefde ontbreekt het dan ook in de *Yeesten* evenmin als in den *Lekenspieghel* (4).

(1) *Uebersicht* enz. p. 265. Zoo ook p. 118: » Da er auch den *Laienspiegel* schrieb, so ist daraus die oft wörtliche Uebereinstimmung dieses Werkes mit den *Brabantsche Jeesten* erklärlich."

(2) Inleid. op de *D. Doctr.* bl. XXII.

(3) T. a. pl.

(4) Men verg. b. v. de *Yeesten*, B. V. vs. 2823—2834 en 3208 vlgg. met de pll. uit den *Lsp.*, boven aang. (bl. XVIII vlg.).

En het kon wel niet anders, of daarmede moest eene gelijke geestdrift gepaard gaan in het

> scelden
> Jegen die liegende favelaren (1),

waarvoor in de *Yeesten* (II. vs. 4120—4203) een geheel hoofdstuk van MAERLANT wordt aangehaald, terwijl het in den *Lekenspieghel* heet (III. c. 15. v. 119):

> Jacob van Maerlant, die vader
> Is der Dietscher dichtren algader,
> Schelt zere die loghenieren,
> Die valsche materien visieren, Enz.

Allermeest wekten die verdichtselen ergernis, wanneer zij de nagedachtenis ontheiligden van een man als KAREL DEN GROOTE:

> Karle is diewile beloghen
> In groten boerden ende in hoghen,
> — — — — — — — — — — —
> Dat nie gesciede noch en was (2).

Zoo begint de weeklagt in de *Yeesten* (II. vs. 1705 vlgg.), en de *Lekenspieghel* (III. c. 15. v. 125 vlgg.) herhaalt:

> Alse Kaerlen ende Octaviane,
> Den welken si draghen ane
> Dinc die hem noit en gheschieden, Enz.

Groot is in de *Yeesten* de ingenomenheid met het geheele geslacht der Karolingers, over welke het eerste

---

(1) *Yeesten*, bl. 303, in de Var. vs. 64.

(2) Dat deze en andere plaatsen, die ik uit de *Yeesten* aanhaal, grootendeels uit MAERLANT zijn getrokken, doet hier niets ter zake. Door ze in zijn gedicht in te lasschen, heeft de schrijver ze als eigen werk aangenomen: en zijne denkwijze blijkt er niet te minder uit.

Boek in het breede handelt; maar ook in den *Lekenspieghel* wordt geene gelegenheid voorbijgegaan, om van dat geslacht met ophef te gewagen (1). En gelijk de auteur der *Yeesten* (2) er telkens op terugkomt, dat de Hertogen van Brabant van de Karolingers afstammen, maar door de aanmatiging van HUGO CAPET ten onregte verstoken zijn van de Fransche kroon, hun wettig erfdeel, zoo luidt het ook in den *Lekenspieghel* (II. c. 48. v. 953):

Van desen lieden, hebbic vernomen,
Sijn die hertoghen van Brabant comen.

en weder (vs. 1082):

Ende hare nacomelinghe na desen
Altoos zouden coninghe wesen.
Dit stont voort, zonder lette,
Tote opten grave Hughe Capette,
Diese valschelijc verdreef
Ende here selve daer in bleef:
Dat al noch in desen daghen
Die hertoghen van Brabant claghen,
Want si recht oor willen zijn
Comen van desen Puppijn.

Wij zagen boven (bl. XX vlg.), welke klagten de *Lekenspieghel* aanheft over de ongeregtigheid en hebzucht der landsheeren: reeds vroeger was in de *Yeesten* dezelfde grieve geuit (vgl. b. v. I. vs. 1690—1700) (3).

Ziehier nog eenige punten van overeenkomst, die opmerking verdienen.

In beide werken treft ons dezelfde naauwkeurige

(1) I. c. 26. v. 135—156, II. c. 48. v. 942—954, 1004—1014, 1040—1048, 1060—1091, 1147—1213, c. 49. v. 1—64, c. 50.

(2) II. vs. 10, 5810, 5856, III. vs. 248.

(3) Deze verzen ontbreken d. t. pl. in B., doch zijn later ingevoegd, achter II. vs. 1670.

zorg, die bepaald den titel van het gedicht opgeeft, elk Boek van eene *prologhe* doet voorafgaan, en daarbij nooit verzuimt het aantal der hoofdstukken te noemen, soms met bijna gelijke bewoordingen (1).

In de *Yeesten* (II. vs. 1500—1704) wordt verhaald van Paus LEO IV en hoe KAREL DE GROOTE Keizer werd. In den *Lekenspieghel* (II. c. 49) vindt men hetzelfde verhaal in beknopter vorm weder. Enkele malen is de gelijkheid vrij sterk, als:

Yeesten, vs. 1539:

Ende die paus Leo bleef daer
Tote dat uutwaert ghinc dat jaer.

en *Lsp.* vs. 19:

Kaerle deden bliven daer
Tote uutwaert ghinghe tjaer.

Yeesten, vs. 1583:

Ende die paus purgeerdem daer
Dat hi ontsculdich was ende claer
Van allen dat men hem seide an.

en *Lsp.* vs. 31:

Die paeus purgeerde hem dan
Van datmen hem beteech an.

Yeesten, vs. 1599:

Tote noch waest, sekerlike,
Al een keiserrike.

en *Lsp.* vs. 39:

Tote nu en was, waerlike,
Maer een keyser in kerstenrike.

---

(1) Verg. *Yeesten*, I. vs. 50, 100, II. 1, 21, III. 1, 17, IV. 1, 17, V. 1, 15, met *Lsp.* Prol. v. 24, en het begin en slot van de *Prologhen* der 4 Boeken.

Yeesten, vs. 1683:

Dit was ontrent vierhondert jaer
Ende achtendesestich, weet voerwaer,
Dat die grote keiser Constantijn
Van Rome trac den stoel sijn.

en *Lsp.* vs. 45:

Daer die stoel hadde ghestaen, voorwaer,
Vier hondert ende achtendesestich jaer,
Sint dat groot Constantijn
Van Romen trac den stoel sijn.

In de *Yeesten* II. vs. 5321—5347 wordt het wonder, door het hemd van MARIA verrigt bij het beleg van *Chartres* door de Noormannen, op gelijke wijze verhaald als in den *Lekenspieghel*, II. c. 58. v. 179—202.

In het derde Boek der *Yeesten* (vs. 107—168) spreekt de auteur van de zeven Keurvorsten. Hetzelfde leest men, eenigzins verkort, in den *Lekenspieghel* (II. c. 49. v. 73—102). Twee verzen zijn daarbij gelijkluidend, t. w. *Yeesten*, vs. 166:

Es hi soe vrome dan ende gheraect
Dat hi wert es der keiser crone,
Die gheeft hem die paus te lone.

en *Lsp.* vs. 95:

Is hi waerdich dan der crone,
Die gheeft hem die paeus te lone.

Omtrent de kometen heet het in de *Yeesten* (V. vs. 849):

Die van naturen altoes bedieden
Doot van princen oft plaghen van lieden.

en in den *Lsp.* (I. c. 10. v. 66):

Die bediet princhen doot,
Dier tijt ofte ander plaghen.

Hertog JAN III wordt in de *Yeesten* (V. vs. 2324) op deze wijze aangesproken:

Danct Gode van dien goede
Dat hi u dicke heeft ghedaen,
Soe moghedi in spoede volstaen.

en in de opdragt van den *Lekenspieghel* aan denzelfden vorst luidde het (vs. 19):

Wien God noch heeft ghegheven
Voerspoet in al sijn leven,
Ende sal oec al uwen tijt,
Des ghi hem sculdech te dankene sijt.

Ziedaar de »*Uebereinstimmung*" tusschen de *Yeesten* en den *Lekenspieghel* bepaaldelijk aangewezen: te gering zeker voor de bewering van MONE, doch gewis ook groot genoeg om, in verband met de gelijkheid van leeftijd, woonplaats, naam en stand, beide werken aan éénen schrijver te mogen toekennen.

Even zeker is het, dat onze *Jan de Clerc* ook de maker was van het gedicht: *Vanden derden Edewaert* (1). Hij getuigt dit zelf in het tweede gedeelte zijner *Yeesten*, waar hij, van EDUARD III en zijne togten sprekende, zegt (V. vs. 3975):

Dict al wille weten, vore ende na,
Ic rade hem dat hi ten boeke ga,
Daer ic dhistorie al te male
In hebbe gheset redenlic wale.

en in vs. 108 van het gedicht geeft hij *Antwerpen* als zijne woonplaats op (2). Het behoeft ons dus niet

(1) Van dit gedicht verscheen t. j. 1841 eene Fransche vertaling, door O. DELEPIERRE, Provinciaal Archivarius van West-Vlaanderen (*Gent*, bij C. ANNOOT-BRAECKMAN).

(2) Verg. WILLEMS, Inleid. op den *Eduard III*, bl. 4.

te verwonderen, dat meermalen de *Yeesten* met den *derden Edewaert* letterlijk eensluidend zijn (1): de dichter had het regt, in zijn later geschrift enkele gedeelten van het vroegere over te nemen.

Ik moet hier eene opmerking maken, die ons in staat stelt aan de lijst der werken van onzen schrijver eene kleine uitbreiding te geven. De *derde Edewaert* bevat slechts de jaren 1338—1340 en breekt vrij plotseling af. Nu leest men in de *Yeesten* (V. vs. 4571), na het vermelden van den slag van *Crecy* en het beleg van *Calais* (1346):

Die de yeesten van al desen
Horen wil of lesen,
Ga ten boecke ende lese int licht,
Dat ic daer af heb ghedicht;
Want dese yeesten en horen niet
Toten Brabantschen iet.

Het blijkt dus, dat onze dichter ook de gebeurtenissen van 1346 elders had behandeld. Is daarvan iets tot ons gekomen? Ik meen dit bevestigend te mogen beantwoorden, door te wijzen op het fragment over den slag van *Crecy*, dat Dr. VAN DER MEERSCH in het *Belg. Mus.* van 1844, bl. 254—260, bekend maakte. Wat de aanmerking van dezen betreft (bl. 239): »het komt ons voor dat het aen De Clerck niet kan worden toegeëigend, als wezende wat minder beschaefd in tael en voordragt dan de werken diens dichters," het zij mij vergund daarmede geenszins in te stemmen. Bij een tamelijk verminkt fragment is het altijd moei-

(1) B. v. *Yeesten*, B. V. vs. 3988—4120, 4144 vlgg., 4183 vlgg., met *Edewaert*, vs. 518—650, 750 vlgg., 1001 vlgg.

lijk, over taal en stijl een juist oordeel te vellen; doch, naar mijn inzien althans, vinden wij hier eene beschrijving van den slag, zoo levendig en sierlijk, dat zij waarlijk den dichter der *Yeesten* niet tot oneer kon verstrekken. In allen gevalle levert het aangehaalde uitdrukkelijke getuigenis van dezen laatste genoegzamen grond op, om dit fragment als een werk van zijne hand te beschouwen (1). Waarschijnlijk heeft hij de geschiedenis van EDUARD III tot na 1346 voortgezet, en behoort derhalve het bedoelde fragment tot een verloren vervolg of tweede gedeelte van den *derden Edewaert*.

Omtrent den tijd, waarop de tot hiertoe genoemde werken vervaardigd zijn, hebben wij voldoende zekerheid. De *Yeesten* bestaan, gelijk men weet, uit twee gedeelten. Het eerste, loopende tot B. V. vs. 900, eindigt met het huwelijk van JAN III, en is kort daarna, omstreeks het jaar 1315, voltooid (2). Het tweede, behelzende de regering van JAN III (vs. 901—5066), loopt tot het midden van 1350, en was denkelijk reeds in datzelfde jaar afgewerkt, daar de dichter anders niet nagelaten zou hebben, ook de latere gebeurtenissen te verhalen. De vervaardiging van den *derden*

(1) In de *Yeesten* (V. vs. 4564) zegt de dichter, sprekende van *Calais*:

Daer hi een jaer voer lach,
Niet vele min.

hetgeen in het fragment aldus staat uitgedrukt (vs. 177):

Daer hi voren lach een jaer,
Drie weken min.

Zeker is die gelijkheid niet toevallig.

(2) Zie JONCKBLOET, Inleid. op de *D. Doctr.* bl. XX, die te regt de jaartallen 1318 en 1322 aan een afschrijver toekent.

Edewaert, die (met het vervolg) van 1338 tot na 1346 omvatte, en reeds in de *Yeesten* aangehaald wordt, valt dan ongeveer in het jaar 1348.

Tot dusverre zagen wij onzen schrijver werkzaam op het gebied der geschiedenis. Dat hij als didacticus geene mindere vlijt aan den dag legde, daarvan strekt, behalve de *Lekenspieghel*, nog een ander leerdicht ten bewijze. Ik bedoel *Jans Teesteye:* een gedicht, nog voor weinige jaren geheel onbekend, doch welks ontdekking in 1845 eene schoone vrucht was der wetenschappelijke reize van mijn vriend DOZY (1). In de voorrede van het hs., ter Bodleyaansche bibliotheek te *Oxford* berustende, leest men het volgende:

> Desen boec willic hem senden,
> Ende hi sal heten *Jans Teesteye.*
> *Mijn Teesteye* sal hi hier venden.

Aanstonds herkennen wij in deze bepaalde opgave van den titel de gewoonte van onzen dichter (2). Doch wij behoeven ons daarop niet te beroepen, om hem als den auteur der *Teesteye* aan te wijzen: zijne eigene verzekering is zoo stellig, dat zij allen twijfel buitensluit. Zijn naam JAN, zijne betrekking van *Clerc*, die vele jaren »der scepenen brieve ghescreven" heeft,

---

(1) Zie den belangrijken brief van DOZY in onze *Verslagen en Berigten* voor 1845, bl. 44—49.

(2) In het hs. draagt de *Teesteye* het opschrift: *Dit es van Woutere ende van Janne.* Zij is dan ook werkelijk gedicht in den vorm van een gesprek tusschen den schrijver en zijn vriend WOUTER. Welke persoon met dezen WOUTER bedoeld zij, is niet te bepalen. Onder de ingezetenen van *Antwerpen* in de eerste helft der 14de eeuw, zoo Schepenen als anderen, die in verschillende oorkonden genoemd worden, treft men dien vóórnaam misschien wel honderdmaal aan.

zijne woonplaats *Antwerpen*, zijne opdragt aan ROGIER VAN LEEFDALE en diens gemalin: alles komt met den dichter des *Lekenspieghels* volkomen overeen. En mogt er nog iets aan al die bewijzen ontbreken, men zie slechts den trant en stijl van die geheele voorrede, men doorloope den inhoud der verschillende hoofdstukken: en telkens dringt zich de *Lekenspieghel* ter vergelijking voor den geest (1). Hiér was het hoofddoel, dat tot schrijven noopte:

Omme dat ic niet en wille leiden
In onnutter ledicheiden
Den tijt die mi gheeft onse here,
Die ghelooft si emmermere,
So hebbic dit werc begonnen.

Dáár heet het:

Mijn sen en mach niet ledech wesen
In moet scriven, dichten of lesen,
Want mijn nature hevet so in. Enz.

Hiér hoopt de dichter:

Onse here moete mi dies onnen
Dat ict also volbringhe,
Datter in zonderlinghe
Legghe sijn eere ende sijn lof,
Ende datsi alle daer of
Te beter moeten wesen,
Diet horen sullen ende lesen.
Want om ghemenen oorbaer zoe
Leidic dit wercskijn eerst toe.

Dáár wenscht hij:

God, onse here, die late mi
Volbringhen dit alsoe,
Datter in sijn ere si
Ende des volx orboer al daer toe.

---

(1) Ten aanzien van de lijst der hoofdstukken van de *Teesteye* zij hier tevens aangemerkt, dat zij kennelijk eenige gelijkheid heeft met de hoofdstukken van den *Miroir de l'âme*, waarover JUBINAL handelt in zijne *Lettres à* M. DE SALVANDY, Tweede brief, p. 19.

In den *Lekenspieghel* (I. c. 34) wordt de hebzucht der landsheeren als de groote oorzaak van het verderf der staten aangewezen, en het oude *Rome* tot een waarschuwend voorbeeld gesteld: in de *Teesteye* (1) vindt men dezelfde beschouwing, en wordt het voorbeeld der Romeinen in het breede behandeld. De *Lekenspieghel* (III. c. 18. v. 21—44) roemt het hooge nut van den »ackerman" en »coopman": in de *Teesteye* handelt een hoofdstuk (XXVIII): »Vanden groten orbore die comt vanden coepman ende vanden ackerman."

Doch het is onnoodig meer punten van overeenkomst te noemen, die gewis, als eenmaal het Oxfordsche hs. eenen uitgever vindt, schier elke bladzijde zal opleveren.

Trachten wij thans den tijd te bepalen, wanneer de *Teesteye* geschreven werd.

ROGIER VAN LEEFDALE, aan wien zij is opgedragen, overleed, gelijk wij boven aantoonden, den 29 Jan. 1333. De *Teesteye* was dus reeds in 1332 voltooid.

Uit de voorrede, waar de dichter zegt:

So willic dichten, des sijt ghewes,
Also langhe als mi behoudt dleven
Die ghene diet mi heeft ghegheven,
Ende ict wel vermach van sinne,
Daer hi mi behoude inne,

blijkt, dat hij geen nieuweling in de kunst was, maar reeds meer, waarschijnlijk reeds veel, gedicht had. Wij mogen dus de *Teesteye* zeer zeker niet plaatsen

---

(1) Zie het fragment, door mij medegedeeld in de *Verslagen en Berigten*, 1845, bl. 57—63, en vgl. 1847, bl. 67.

vóór het eerste gedeelte der *Brabantsche Yeesten*, het vroegste werk, dat wij van den schrijver kennen. Zij dagteekent derhalve na 1315; en daar de dichter zich van 1325 tot 1330 met den *Lekenspieghel* bezig hield, zoo blijkt het, dat de *Teesteye* òf tusschen 1315 en 1325, òf in 1331—1332 werd vervaardigd. De keuze tusschen die beide tijden zal afhangen van de beantwoording der vraag: is de *Teesteye* vóór of ná den *Lekenspieghel* gedicht?

De hoofdzaak, die de schrijver zich voorstelt in de *Teesteye* te ontvouwen, is zijne stelling, dat de menschen heden ten dage niet slechter zijn dan zij eertijds waren: derhalve een pleidooi tegen de *laudatores temporis acti.* Daarom zegt hij:

Dese boec die heeft inne,
Dat tfolc nu es also goet
Alst nye was van beghinne,
Dies menech niet en wilt wesen vroet.

en de titels der eerste hoofdstukken luiden:

II. . Hier seghet Jan, dat tfolc nu also goet es alst ye was.
III. . Hoet comt dat wi die vorders meer prisen dan die wy sijn.
IV. . Hier proeft Jan de voerseyde dinghen met exemplen.
V. . Exemple uut nuwe testament.
VI. . Bi wat redenen dat tfolc nu also goet es alst wilen was.
VII. . Waer bi men wilen eer meer marteleren vant dant nu doet.
VIII. Waer bi die goede liede nu gheen miraclen en doen, also si wilen daden.
IX. . Waer bi den oudren dunct dat tfolc wilen beter was dant nu es.

Nu leest men in den *Lekenspieghel*, I. c. 26. v. 37:

Daer omme hebbict dicke gheseit,
Dat tfolc, na zine veelheit,
Also goet is, duncket mie,
Alst voormaels was ye.

Bijna zou ons dit nopen om aan te nemen, dat de

dichter hier bepaaldelijk doelt op de *Teesteye*, als een vroeger werk van zijne hand: doch er zijn andere redenen van óverwegend gewigt, die de zaak in tegenovergestelden zin beslissen.

1°. In de voorrede der *Teesteye* getuigt de dichter, dat hij *menech jaer* als Secretaris der Schepenen was werkzaam geweest. Schreef hij dat vóór 1325, dan moet hij al bijzonder lang die betrekking hebben waargenomen: want hij bekleedde ze tot zijn dood toe, en leefde althans nog in 1350. Het is waar, zelfs na 1330 blijft er nog een geruime tijd boven de *menech jaer* over; maar het maakt althans een verschil van 6 of 7 jaren, en de waarschijnlijkheid raadt ons, dat verschil niet te verwerpen.

2°. Wij haalden reeds de verklaring aan, door den dichter in de *Teesteye* gegeven, dat hij »wil blijven dichten zoolang God hem het leven en het vermogen daartoe verleent.'' Is dat de toon van iemand, die nog slechts het eerste gedeelte der *Yeesten* gedicht had? of past het niet beter in den mond van hem, die daarenboven reeds den geheelen *Lekenspieghel* had bewerkt en ondertusschen eenige jaren ouder was geworden?

3°. Het is bijna zeker, dat de auteur vóór den *Lekenspieghel* geen ander didactisch werk had geschreven. Wat beteekenen anders zijne woorden (*Lsp.* Prol. vs. 15):

dat ic ghaerne zaghe dat
Yet van mi bleve, dies te bat
Dat leke volc hadde na mine doot.

Zóó kon hij spreken, ondanks de *Yeesten*, die hij

reeds voor 10 jaren dichtte: want dát werk was niet, althans niet uitsluitend, voor het *leke volc* bestemd. Maar indien men moet aannemen, dat hij toen reeds de *Teesteye* had geschreven, een leerdicht, bepaaldelijk ingerigt voor »*des volx orboer*," dan voorzeker mist zijne verklaring in den *Lekenspieghel* allen gezonden zin.

4°. Bij de opdragt der *Teesteye* aan ROGIER VAN LEEFDALE zegt hij uitdrukkelijk, dat hij wel eens meer hem eenig geschrift had toegewijd:

> Want ic hebbe gheweest in vresen,
> Alsic hem van dien ende van desen
> Dichte ende ict hem soude senden,
> Dat hi daer yet in mochte venden,
> Dat buten bescede waer ghemaect.

Als deze woorden niet, gelijk ik stellig zeker acht, op den *Lekenspieghel* slaan, dan moet men noodwendig een derde werk onderstellen, alweder aan ROGIER opgedragen, maar thans aan niemand bekend. Doch zoolang zulk een werk niet opdaagt, zal het veiligst zijn, aan den *Lekenspieghel* te denken.

Daarenboven, als hij er bijvoegt:

> Want hi mi selcstont heeft daer af
> Gerespt van dien dat ic hem gaf,

dan laat zich dat best begrijpen; want waarlijk, er was in den *Lekenspieghel* vrijmoedigheid genoeg, om van een edelman als den heer VAN LEEFDALE, hoe liberaal ook anders gezind, wel eens eene zachte berisping uit te lokken.

Brengen wij met het laatstgezegde de plaats van den *Lekenspieghel* in verband, die ons aanvankelijk scheen te pleiten voor de prioriteit der *Teesteye*, dan mogen wij, geloof ik, ons de zaak aldus voorstellen:

In den *Lekenspieghel* had de dichter beweerd, dat de menschen van voorheen niet beter waren geweest dan die van heden. Deze stelling had opspraak verwekt: zij scheen eene aanranding van de eer der oude heiligen, een verzet tegen de gebruikelijke boetpredikatiën over de zonden van het tegenwoordige geslacht. Om die stoutheid was de auteur hevig aangevallen, zelfs de heer VAN LEEFDALE, die om de opdragt in de zaak betrokken kon schijnen, had het noodig geoordeeld, zijnen gunsteling een weinig voorzigtigheid aan te raden. Nu besluit de dichter, zich bij zijnen beschermer te regtvaardigen, maar tevens zijn gevoelen te handhaven. Aanstonds, reeds in 1331, vat hij de pen op en schrijft een gedicht, waarvan de verdediging zijner stelling den voornamen inhoud uitmaakt (1). Met eerbied draagt hij dit aan ROGIER op, en spreekt hem met dubbele lofbetuiging aan, om toch vooral zijne gunst niet te verbeuren door dezen wel wat gewaagden stap. Hij verzuimt dan ook niet van de berisping van ROGIER in het voorbijgaan en eerbiedig te gewagen, maar straks daarop wendt hij zich tot de anderen, die hem hadden aangevallen, en dézen voegt hij niet zonder bitterheid toe:

Maer al den lieden, dies ben ic vroet,
En saelt niet duncken wesen goet.

---

(1) Men zie niet voorbij, dat in die verdediging (Cap. VII en VIII) bepaaldelijk van de oude martelaren en wonderdadige heiligen gesproken wordt: wèl een bewijs, dat de stelling van den dichter voor eene heiligschennis was uitgekreten. Ook lette men vooral op het vers (boven aang. bl. XCII):

Dies menech niet en wilt wesen vroet,

waaruit blijkt, dat het hier eene nadere uiteenzetting geldt van een gevoelen, dat veel tegenspraak had gevonden.

Dat sijn de nydeghe, dat verstaet,
Ofte die ghene daert jeghen gaet.

Geeft vooral het laatste vers niet blijkbaar te kennen, dat het hier eene zelfverdediging geldt, waarbij deze en gene zijner tegenstanders een hard woordje zou moeten hooren (1)?

Indien ik den titel *Teesteye* wèl versta, dan meen ik daarin een nieuw bewijs te zien van de juistheid dezer voorstelling. Met zekerheid durf ik echter de beteekenis van dien titel niet bepalen. Aan *testament* valt niet te denken, daar noch *testeia*, noch *testatio* ooit in dien zin bekend geweest is. Bij DU CANGE, zelfs in de nieuwe uitgave van HENSCHEL, vind ik geen licht. *Testeia* is bij hem synoniem met *latrocinium* of *rapina*, doch de Benedictijners teekenen daarbij aan, dat de ware lezing, naar hun oordeel, *tesceia* is: ook zij verklaren het door *furtum clandestinum et occultum*. In het *Lexique Roman* van RAYNOUARD zocht ik het woord te vergeefs, maar bij ROQUEFORT (*Gloss. de la langue Romane*) vond ik niet alleen *testée* vermeld, als in het rijm staande voor *teste*, *tête*, maar ook de volgende verklaring: »TESTÉE, *projet qu'on forme*, *idée qu'on nourrit*." Het laatste, geloof ik, is het wat onze dichter bedoelde. »*Mijn idee*, *mijne overtuiging*": ziedaar voor een werk, waarin hij zijn vroeger uitgesproken gevoelen trachtte te handhaven, een welgepasten titel. Het is alsof hij

---

(1) Ook bij andere gelegenheden schijnt de dichter zijne vijanden en benijders gehad te hebben: maar hij dorst hun te woord staan. Zie b. v. de *Prologhe* van den *Lsp*. vs. 31—46.

zeggen wilde: »dat heb ik mij *in het hoofd gezet*, en daar blijf ik bij."

Hoe 't zij, dit althans durf ik vaststellen, dat de *Teesteye* een werk is van het jaar 1331.

En hiermede sluit de lijst van des dichters bekende werken. Wat buiten het opgenoemde door de overlevering op zijnen naam gesteld werd, de *Dietsche Doctrinale* en de *Ogier van Denemarken*, deze beide gedichten moeten aan andere makers worden toegeschreven.

Wat de *Doctrinale* betreft, is dit uitvoerig betoogd in de belangrijke Inleiding, door JONCKBLOET voor zijne uitgave van dat dichtwerk geplaatst. Er komen, het is waar, in die bewijsvoering een paar punten voor, met welke ik mij niet kan vereenigen (1). Doch in de hoofdzaak maakt dit geen verschil; want de verdere

(1) *Ten eerste* kan ik de aanteekening in het hs. der *Yeesten* (waarover straks nader) niet van eene fout in het jaartal betigten, en op dien grond van onwaarde verklaren: gelijk in de volgende § blijken zal.

Ten tweede zie ik niet in, dat onze dichter vóór en in 1345 de handen zoo »vol werks had met zijn gedicht *Vanden derden Edewaert*, en misschien reeds met het tweede gedeelte zijner *Yeesten*," dat hij daarom geen tijd zou gehad hebben om de *Doctrinale* te schrijven. Ik heb boven aangetoond, dat de voltooijing van den *Derden Edewaert* op 1348 moet gesteld worden. Drie jaren zijn zeker voldoende geweest voor een gedicht, dat, zelfs met het door mij aangeduide vervolg, niet zeer uitgebreid kan geweest zijn: en dan bleef er ondertusschen nog tijds genoeg over, om langzaam met de *Yeesten* voort te gaan. Het is dan volstrekt niet noodig, dat hij reeds vóór 1345 aan de geschiedenis van EDUARD bezig was, veelmin denkbaar, dat hij reeds toen daarmede »de handen vol werks" had. En hij kon dus zeer wel in de jaren, die 1345 voorafgingen, den tijd vinden om een leerdicht als de *Doctrinale* te vervaardigen.

Ik neem derhalve de argumenten, door J. op bl. XXIII bijgebragt, niet aan; doch laat al de volgende (bl. XXIV—XXXVI) in hunne waarde.

redenen, door JONCKBLOET aangevoerd, en getrokken uit de onderlinge vergelijking van de *Doctrinale* en den *Lekenspieghel*, schijnen mij zoo stevig en overtuigend, dat ik de oude meening, die de beide werken aan éénen schrijver toekende, gerust durf verwerpen; althans volkomen toestem, dat er niet de minste grond bestaat om haar als waarheid aan te nemen. Ik zag dan ook niet zonder bevreemding, dat mijn geachte vriend SNELLAERT nog in 1849 dat oude gevoelen bleef aankleven, als ware het nooit in twijfel getrokken (1). Bij een nader toetsen van JONCKBLOET'S betoog, zal gewis de voortreffelijke geschiedschrijver onzer letterkunde niet lang aarzelen, de *Doctrinale* tot de *libri anonymi* te verwijzen.

Doch ik mag van de *Doctrinale* niet afstappen, zonder eene bedenking aan te roeren, die JONCKBLOET onbeantwoord laat. De aanteekening in het hs. der *Yeesten*, waarin *de Duytsche Doctrinael* aan JAN DE CLERC wordt toegekend, moge met opzigt tot het door JONCKBLOET uitgegeven gedicht niets bewijzen, daar andere redenen dat gewaande auteurschap genoegzaam wederleggen; maar zij leidt toch tot de vraag: hoe kwam men aan dat gerucht, aan die overlevering, dat de Antwerpsche Secretaris »*den Duytschen Doctrinael*" had gemaakt? Zulk een gerucht moest, zoo al geen grond, toch eene aanleiding hebben. Ik voor mij geloof, dat men te veel op het woord *Doctrinael*

(1) Zie het *Kort begrip eener Gesch. der Ned. Letterk.* bl. 38. Ongaarne mis ik daar ook de vermelding der *Teesteye*, die reeds in 1845 bekend werd.

gedrukt heeft, dat toch eene algemeene benaming voor een didactisch werk was, en juist niet stellig op dié *Doctrinale* behoeft te zien, welke JONCKBLOET uitgaf. De steller dier aanteekening kan, dunkt mij, zeer goed den *Lekenspieghel* bedoeld hebben. Dit gedicht en zijn juisten titel niet van nabij kennende, maar slechts wetende, dat de beroemde Secretaris een vermaard leerboek had geschreven, kon hij immers ligt zeggen: »die dat (zoo bekende) *Duitsche leerboek* gemaakt heeft." Te meer, daar welligt het bestaan der eigenlijke *Doctrinale* hem geheel onbekend was, en hij dus geene verwarring voorzien kon (1).

De roman *Ogier van Denemarken*, waarvan slechts een paar fragmenten bewaard zijn gebleven (2), wordt door MONE (bl. 38) aan onzen dichter toegekend, op grond dat men in de Hoogduitsche vertaling het volgende vers aantreft:

Dis lernet uns Johann wol der clerik.

Zoo deze naam al werkelijk die van den Nederlandschen dichter is, hetgeen mij nog lang niet zeker voorkomt, is het echter al te gewaagd, daarbij terstond aan den auteur des *Lekenspieghels* te denken,

(1) Dat men het in 't geheel met titels zoo naauw niet nam, blijkt ook daaruit, dat de *Lekenspieghel* in de Var. I. somtijds *Spiegel Hystoriael* genoemd wordt. Zie b. v. Deel III. bl. 229 en vgl. mijne aant. in het *Taalk. Mag.* IV. bl. 284. Zal men, op dien titel af, MAERLANT voor den dichter van den *Lsp.* houden, omdat deze bekend staat als auteur van den *Sp. Hist.*?

(2) Medegedeeld door WILLEMS in het *Belg. Mus.* 1838, bl. 334—340. Over de sage van *Ogier den Danoys* en de verschillende bewerkingen van dien roman, zie men, behalve MONE en de ald. aang., vooral ook de *Introduction* van DE REIFFENBERG op het 2e Deel van PHIL. MOUSKES, bl. CCXVII—CCXXXIII en CCCXVII vlg.

zonder eenige verdere aanwijzing van leeftijd of woonplaats. Of kan men niet met evenveel regt den *Ogier* toeschrijven aan JAN DE CLERC, een inwoner van *Leuven* ten jare 1341 (1)? Of aan JAN DE BOC, JAN TRIPIJN of JAN DE BONTE, alle drie *clerken* te *Brussel* in 1339 (2)? Of aan JAN DE SCARFHUNDERE, die in 1302 *clerc* van *Antwerpen* was (3)? Of, nog eene halve eeuw vroeger, aan *Jan de clerc, van Ninive*, een dienstman van heer GERARD VAN GRIMBERGEN in 1259 (4)? Of aan zoo menig ander, die het ambt van *clerc* bekleedde en den naam van JAN droeg, die toen, evenmin als heden, eene zeldzaamheid was?

Ook heeft JONCKBLOET (5) reeds te regt aangemerkt, dat onze dichter »dien roman noodwendig vóór het jaar 1315 had moeten schrijven, wanneer hij het eerste gedeelte zijner *Brabantsche Yeesten* eindigde, waarin hij geheel met MAERLANT instemt in diens

Sceldene jeghen die menestrele,

en waarin hij dan zeker, even als deze, het zou betreurd hebben, als hij vroeger zich aan de romantische poësie had gewaagd." Dit argument is te klemmender, omdat hij in de *Yeesten* meer dan eens plaat-

---

(1) »*Jan de Clerc, die in de Groeve woent.*" Zie *Brab. Yeesten*, I. Cod. Dipl. p. 827.

(2) *Belg. Mus.* 1841, bl. 84. Ik haal die plaats later aan.

(3) WILLEMS, Introd. op de *Brab. Yeesten*, I. p. XIII.

(4) »*Joannes Clericus de Ninive*" en »*Joanne de Ninive, Clerico meo*", in twee oorkonden bij BUTKENS, *Trophées du Brabant*, Vol. I. *Preuves*, p. 228. — *Ninive* is *Ninove* of *Ninhove*, destijds eene heerlijkheid der heeren van *Grimbergen*.

(5) Inleid. op de *D. Doctr.* bl. XXI.

sen van MAERLANT overneemt, waar deze van ridder OGIER gewaagt, als b. v. II. v. 3072:

> Ogier, coninc van Denemerke,
> Die ghetrouwe riddere ende die sterke.

vs. 3266:

> Coninc Ogiere, den stouten deghen.

Er wordt daar verhaald, hoe OGIER met 19 anderen door den reus FERRAGUUT »int prisoen" gezet werd. Voorts vs. 3636:

> den staerken
> Ogiere van Denemerken.

en vs. 4171, waar gezegd wordt, dat WILLEM VAN ORANJE met KAREL DEN GROOTE niet te vergelijken was,

> Maer minre ende noch alsoe clene
> Als Rolant was ende Olivier,
> Oft van Denemerken Ogier.

Het ontbrak hem dus niet aan gelegenheid, om iets van zijn vroegeren arbeid te zeggen: en gewis zou hij die niet ongebruikt hebben gelaten, indien hij werkelijk zich eenmaal bezondigd had aan die »*valsche boerden*," die hem sedert een doorn in 't oog waren geworden.

Zijn wij derhalve genoodzaakt, den *Ogier* even als de *Doctrinale* aan onzen dichter bepaaldelijk te ontzeggen, wij durven daarentegen niet met zekerheid beweren, dat hij buiten de boven opgenoemde werken niets meer geschreven heeft. Van een zoo werkzaam(1) man is het misschien moeilijk aan te nemen,

(1) Wil men billijk regt laten wedervaren aan de volhardende vlijt van onzen dichter, men leze zijne naïve klagt (*Lsp.* III. c. 14. v. 149—160) over de schrikkelijke vermoeijenis, aan het werktuigelijk schrijven ver-

dat hij van 1315 tot 1325 de pen geheel heeft laten rusten, en van 1331 tot 1348 niets anders gedaan dan het tweede gedeelte der *Yeesten* voor te bereiden. Doch wij missen hier allen grond, om die ruimte aan te vullen. Twee punten komen nog slechts in aanmerking, die ik niet mag verzwijgen.

In den *Lekenspieghel*, II. c. 13. v. 121—134 (ik haalde de plaats reeds vroeger aan, bl. XXXVI), zegt de dichter, dat hij de gesprekken, bij het bezoek der Drie Koningen aan JOSEPH gewisseld, niet omstandig verhalen wil,

> Want ic hope een zonderlinghe
> Boec daer of te maken,
> Ghelijc dattie zaken
> Jheronimus, mit zire pinen,
> Van Ebreeusche trac in Latine,
> So ic best mach ende can,
> Ist dats mi God onse here an.

Of hij aan deze belofte later gestand heeft gedaan, is niet te bepalen. Zoo ja, dan schijnt die arbeid verloren te zijn geraakt. Er is mij althans omtrent dit onderwerp geen ander Mnl. gedicht bekend dan het »*Gespräch der drei Könige*," bij MONE (sub N°. 536) vermeld, doch dit bevat slechts 24 verzen. Ten hoogste zou het een fragment kunnen zijn van het boek, door onzen schrijver beloofd.

De tweede aanmerking, die ik bedoelde, betreft de

---

bonden, die » hooft, scouderen, rugghe, bene," ja het geheele ligchaam afmat! En toch schreef hij zóóveel boeken, soms zelfs in meer dan een exemplaar, behalve nog » der scepenen brieve"! Wèl had hij regt, bij herhaling tegen de ledigheid uit te varen (*Lsp.* III. c. 25, en vgl. de plaatsen aang. op bl. XC).

zoogenaamde »*Disputacie van Rogiere ende van Janne*,” bij MONE (sub N°. 534) genoemd, en beginnende:

Wapene, Rogier, hoe saelt gaen?

Wanneer men bedenkt: 1°. dat eene navolging van den *Wapene Martijn* zeer ligt in den smaak kon vallen van hem, die MAERLANT's voorbeeld bestendig voor oogen had; 2°. dat de namen van JAN en ROGIER juist die zijn van onzen dichter en van zijn toegenegen beschermer, den heer van *Leefdale*: dan rijst onwillekeurig het vermoeden op, of welligt deze zamenspraak van den auteur des *Lekenspieghels* afkomstig zou kunnen zijn. Ik beken, de toon, waarop ROGIER wordt aangesproken, is misschien gemeenzamer dan den »armen clerc” tegenover den magtigen Baron paste: doch wie weet, hoeveel vrijmoedigheid de welwillende edelman toeliet van een gunsteling, wiens talent en geleerdheid althans zijne hoogachting verdienden?

Moge weldra de uitgave van den *Wapene Rogier* beslissen, of mijne gissing al of niet gegrond is (1).

§ 5.

Des schrijvers naam en levensbijzonderheden.

Thans eerst, nu al het in de vorige §§ behandelde op goede gronden vaststaat, kunnen wij tot den schrij-

(1) De bedoelde zamenspraak is bewaard in het Comburger hs. te *Stuttgart*, fol. 218. b. — 229. c. Vgl. KAUSLER, *Denkmäler*, I. Einleitung, bl. XLII. HOFFMANN (*Hor. Belg.* I. 46) zegt, dat zij ook gevonden wordt in het bekende afschrift van LELONG. Doch dit is eene vergis-

ver zelven, zijnen naam en het weinige dat ons van zijn leven bekend is, overgaan.

Dat hij den naam JAN droeg en het ambt van *clerc* bekleedde, is ons reeds voldoende gebleken. Men heeft dus regt hem JAN DE CLERC te noemen, en onder dien naam gaf dan ook WILLEMS de *Yeesten* en den *Eduard III* in het licht (1). Doch welken geslachtsnaam voerde hij? Het algemeene gevoelen kent hem dien van DECKERS of DEKENS toe, en meermalen werd de *Lekenspieghel* onder dien naam aangehaald. Doch toen in 1845 de *Teesteye* ontdekt werd, las men daar met verbazing in den aanhef der voorrede de volgende merkwaardige woorden:

Alle die ghene die dit were
  Sien, lesen ende horen,
Die gruetic, Jan, gheheten Clerc,
  Vander Vueren gheboren.
Boendale heet men mi daer,
  Ende wone tAndwerpen nu,
Daer ic ghescreven hebbe menech jaer
  Der scepenen brieve, dat seggic u.

Tervueren was dan zijne geboorteplaats, en dáár heette hij BOENDALE: ziedaar zijn geslachtsnaam. Maar sinds jaren als Schepenklerk te *Antwerpen* gevestigd, werd hij daar in de wandeling JAN DE CLERC geheeten, en zijn familienaam geraakte in onbruik. Voorzeker eene natuurlijke toedragt van zaken, en steu-

---

sing. Vergeefs zoekt men den *Wapene Rogier*, zoowel in dat afschrift, ter Acad. Bibl. te *Leiden* berustende, als in het Zutphensche hs., waaruit LELONG putte, en dat thans, door gunstige beschikking van wijlen den Hoogl. LULOFS, aan de Acad. Bibl. te *Groningen* behoort.

(1) Op den voornaam NICOLAES wil ik niet terugkomen. Dat punt is door WILLEMS afgedaan.

nende op eene even duidelijke als stellige en onwedersprekelijke verklaring van den dichter zelven. Maar wat is er nu van dien naam DECKERS of DEKENS, dien men hem toedicht, doch waarvan hij zelf met geen enkel woord rept?

Er woonde werkelijk omstreeks het midden der 14de eeuw te *Antwerpen*, »in de Cammerstrate," een priester, JAN DECKER of DE DECKERE geheeten, gelijk WILLEMS uit een »originelen Schepenbrief" heeft aangetoond (1); en die naam kan ons te minder bevreemden, daar wij weten, dat ook te *Leuven* in 1341 een HEINE DE DECKER leefde (2). Doch te *Antwerpen* als priester te wonen, en auteur te zijn van de *Brabantsche Yeesten*, den *Lekenspieghel* enz., is nog niet terstond hetzelfde. Alles hangt hier af van de beantwoording der vraag: waarop steunt de identiteit van dezen JAN DECKER met JAN, den Schepenklerk?

Men zou al aanstonds de bedenking kunnen opperen: indien werkelijk deze beiden slechts één en dezelfde persoon waren, waarom wordt hij dan slechts met den titel van *priester* bestempeld, en niet aangeduid door zijne betrekking van *clerc*, die hij lange jaren bekleed had, en waarin hij zóó bekend was, dat men hem gewoonlijk JAN DE CLERC noemde? Te meer zou men zich daarover mogen verwonderen, omdat het hier juist eene oorkonde geldt, door de Antwerpsche Schepenen zelve afgegeven, bij wier Collegie JAN DE CLERC zóó lang werkzaam was geweest. Is het den-

---

(1) *Belg. Mus.* 1837, bl. 340.
(2) *Brab. Yeesten*, I. Cod. Dipl. p. 827.

kelijk, dat *zij*, van wijlen hunnen dienaar sprekende, met een »her JAN DECKER, priester" zouden volstaan?

Doch zien wij, op welken grond men den naam van DECKERS met den Antwerpschen Secretaris in verband brengt. Men beroept zich op eene geschrevene aanteekening van onzekeren oorsprong, die van schrijver tot schrijver overging, maar juist niet met de stiptste naauwkeurigheid, gelijk uit het volgende blijken kan.

De jongste, bij wien men de gemelde aanteekening geboekt vindt, is DANIEL PAPEBROCHIUS, in wiens *Annales Antverpienses* (1) men het volgende leest:

»Andreas Valkenisse, in Idea, hic (t. j. 1351) notat obitum JOANNIS DEKENS, Secretarii Antverpiensis, qui *Teutonicum Doctorale*, et alios multos libros composuit."

PAPEBROCHIUS ontleende zijn berigt aan VALKENISSE. Laat thans deze zelf spreken. Ook hij schreef Jaarboeken van *Antwerpen*, waarvan het hs. ter Archieven aldaar berust. Dáár leest men, op het jaar 1351, volgens de aanhaling van WILLEMS (2):

»In dit jaer stirf JAN DECKERS, Secretaris deser stadt, die den Duytschen Doctrinael maeckte, ende vele andere boecken."

En vanwaar had VALKENISSE dit op zijne beurt? Uit eene aanteekening op een schutblad van het hs. der *Yeesten*, dat vroeger aan GEVARTIUS, later aan KLUIT behoorde (3). Of, zoo al niet uit die aantee-

(1) *Edd.* MERTENS *et* BUSCHMANN, I. p. 156. WILLEMS deelde de plaats mede uit het citaat bij DIERCXSENS, *Antverpia Christo nascens et crescens*, II. pag. 108. Zie zijne *Verhand. over de Ned. Tael- en Letterk.* I. bl. 183, en Introd. op de *Brab. Yeesten*, I. p. XIV.

(2) Zie WILLEMS op de beide aang. pll.

(3) WILLEMS, Introd. op de *Brab. Yeesten*, I. p. XIV.

kening zelve, dan toch zeer zeker uit dezelfde bron, waaruit ook zij was voortgevloeid (1). En hoe luidt nu die aanteekening? Letterlijk aldus (2):

» Anno 1351 sterf JEAN DE CLERCK, Secretaris van Antwerpen, die den Duytschen Doctrinael hadde gemaeckt. — In chronico rhytmico parvo."

Derhalve: de naam DEKENS steunt op het getuigenis van VALKENISSE, die *niet* van DEKENS, maar van DECKERS spreekt! En de naam DECKERS rust op het gezag eener aanteekening, waar *niet* DECKERS, maar DE CLERCK gelezen wordt! Zoo doende werd de naam van trap tot trap verbasterd en onkenbaar gemaakt.

Zonder ons om latere onnaauwkeurigheden te bekommeren, mogen wij veilig ons houden aan het berigt, op het schutblad der *Yeesten* vervat, dat, zoo al van onbekenden oorsprong, toch buiten twijfel het oudste der drie getuigenissen is (3) en derhalve *alleen* in aanmerking komt. En zie, juist dáár heet de Se-

---

(1) Vgl. JONCKBLOET, Inleid. op de *D. Doctr.* bl. XIX. Die bron zal wel geene andere geweest zijn dan het onbekende *Chronicon rhytmicum parvum.*

(2) Ik copieer ze uit het hs. zelf, dat thans onder Mr. C. A. KLUIT, Notaris te *Alphen*, berust, en mij door de welwillendheid van ZEG. en van Mr. H. SAUTIJN KLUIT te *Amsterdam* ten gebruike verstrekt werd, waarvoor het mij aangenaam is openlijk mijn dank te herhalen. — Voor de letterlijke juistheid van mijn afschrift sta ik in. WILLEMS geeft verkeerdelijk JAN voor JEAN, en *gemaect* voor *gemaeckt.* Zie *Belg. Mus.* 1837, bl. 342 en de Introd. op de *Brab. Yeesten*, I. p. XIII.

(3) De ouderdom van het schrift dier aant. wordt verschillend beoordeeld. Zie JONCKBLOET, Inleid. op de *D. Doctr.* bl. XXIII. Doch al ware zij ook van jonger dagteekening, het zou niets ter zake doen. Het *Chronicon rhytmicum parvum* blijft in allen gevalle de hoofdbron, waaruit al de berigten voortvloeiden. En als nu de een daaruit den naam van DE CLERC aanhaalt, in volkomen overeenstemming met het authentieke getuigenis van den Secretaris zelven, de ander den naam van DECKERS, waar nooit iemand van hoorde: zullen wij dan nog aarzelen in onze keuze?

cretaris evenzoo als hij in de *Teesteye* zich zelven noemde: JAN DE CLERC. Kan men een meer afdoend bewijs verlangen?

De oorsprong der verwarring is kennelijk te zoeken bij VALKENISSE. In zijn handschrift was de naam van DE CLERC onduidelijk geschreven, zoodat de een er DECKERS uit las, de ander DEKENS; of wel had hij eene schrijffout begaan, door één van die beiden in de plaats van DE CLERC te stellen. En zeker, er zijn wel erger schrijffouten gemaakt, dan de verbastering van **declerc** in **deckers** of **dekens**! Maar het wordt tijd, dat eene schrijffout niet langer een verdienstelijk dichter van zijn wettigen naam beroove. Eens voor al zij DECKERS zoowel als DEKENS uit de geschiedenis onzer letterkunde geschrapt; en de Antwerpsche Schepenklerk drage den naam, dien hij zelf als den zijnen heeft aangewezen: JAN BOENDALE, gezegd JAN DE CLERC.

Ik laat thans het weinige volgen, dat uit 's dichters eigene werken en uit enkele andere getuigenissen omtrent de bijzonderheden van zijn leven kan worden opgezameld.

Zijne geboorteplaats, wij zagen het reeds, was *Tervueren.* Welligt schuilen daar nog papieren, waaruit over BOENDALE en zijn geslacht eenig licht zou kunnen opgaan. Doch het heeft mij niet mogen gebeuren, hieromtrent eenig berigt te bekomen. Eene beleefde aanvrage aan het Hoofd van het gemeentebestuur dier plaats bleef onbeantwoord (1). Mogt eerlang een

(1) In dato 22 Aug. 1849. Ik voeg dit hierbij, om niet welligt een vroeger of later ambtenaar van eene onheusschheid te doen verdenken, die gelukkig in België tot de uitzonderingen behoort.

Belgisch letterkundige nasporingen in 't werk stellen en met een gelukkig gevolg bekroond zien!

Het geboortejaar van BOENDALE is niet met zekerheid te bepalen. WILLEMS, ik weet niet op welken grond, stelt het omstreeks 1280 (1). Later kan het althans moeilijk geweest zijn; want als de schrijver in het eerste Boek van den *Lekenspieghel* (1325) zijne lezers herhaaldelijk met den naam van *kindre* aanspreekt (2), mag men hem wel niet minder dan een 45-jarigen ouderdom toekennen. Maar ook veel vroeger kan het niet gesteld worden. Immers, in 1350 voltooide hij het tweede gedeelte der *Yeesten*, en de waarschijnlijkheid noopt ons, zijne literarische werkzaamheid niet boven 70-jarigen leeftijd uit te strekken. Ik zie er dus geen bezwaar in, de gissing van WILLEMS aan te nemen.

In de onmiddellijke nabijheid van *Tervueren* ligt de heerlijkheid *Leefdale*. Er is derhalve grond om te veronderstellen, dat onze schrijver reeds in zijne jeugd met het adellijk geslacht van dien naam bekend zal geworden zijn. Misschien had hij reeds vroeg met zijn tijdgenoot ROGIER eene betrekking aangeknoopt, die hem later, ondanks het verschil van maatschappelijken rang, eene zekere mate van gemeenzaamheid veroorloofde (3).

Dat hij tot den geestelijken stand behoorde, is buiten allen twijfel. Reeds het ambt, dat hij te *Ant-*

(1) Introd. op de *Brab. Yeesten*, I. p. x.

(2) I. c. 23. v. 59, c. 24. v. 33, 57, c. 26. v. 70, c. 37. v. 127. Zoo ook II. Prol. v. 16, c. 41. v. 156.

(3) Vgl. boven, bl. CIII.

werpen bekleedde, doet dit onderstellen; daar gewoonlijk, waar de kunst van lezen en schrijven en eenige wetenschappelijke kennis vereischt werd, geene andere dan geestelijke personen in aanmerking konden komen. Doch ten overvloede weten wij het uit zijn eigen getuigenis, als hij in den *Lekenspieghel* zich zelven tegen de leeken overstelt. III. c. 15. v. 1:

Om dat die leeke van allen zaken
Rime ende dichte willen maken
Ghelijc clerken, dat wonder es,
So hebbic mi bewonden des
Dat ic nu wil bringhen voort
Wat enen dichter toe behoort.

en straks daarna, vs. 39:

Want die niet en versinnet des
Wat consten gramaric es,
Alse leecke liede, die en moghen
Te goeden dichters niet doghen.

Ware hij geen geestelijke geweest, hij hadde hier een vonnis over zich zelven geveld.

Men behoeft echter hieruit niet af te leiden, dat BOENDALE werkelijk, als *priester*, te *Antwerpen* de kerkelijke dienst heeft waargenomen. Het tegendeel is waarschijnlijker; want de civiele betrekking, die hij jaren lang bekleedde, werd wel doorgaans opgedragen aan personen van geestelijken stand, doch was met de bediening van een kerkelijk ambt niet wel vereenigbaar.

Wanneer hij zich metterwoon te *Antwerpen* gevestigd heeft, is mij nergens gebleken. Wij zullen hem weldra daar aantreffen in 1312; doch ik durf als zeker stellen, dat hij er ten minste in 1310 reeds woonde. Het eerste gedeelte der *Yeesten*, dat hij te

Antwerpen op verzoek van heer WILLEM BORNECOLVE (1) ondernam, was in 1315 voltooid: en gerust mag men voor dien arbeid een vijftal jaren aannemen, dezelfde tijdsruimte als voor den *Lekenspieghel* vereischt werd.

De twijfel, door WILLEMS geopperd, of onze dichter wel ooit het ambt van Schepenklerk te *Antwerpen* bekleed heeft (2), is door de ontdekking der *Teesteye* volkomen opgelost. Vreemd mag het heeten, dat de Archieven daar ter stede weinig of niets omtrent zijnen persoon schijnen te bevatten. Althans aan de ijverigste nasporingen van WILLEMS mogt het niet gelukken, den naam van JAN als Stadsklerk in de eerste helft der 14de eeuw te ontdekken. Hij vond slechts den bovengenoemden JAN DE SCARFHUNDERE in een diploma van 1302 vermeld. — »On dit," zegt hij (3), »que monsieur le professeur SERRURE a été plus heureux; mais il a refusé à ses amis de me faire part de sa découverte." Vermoedende dat hier een misverstand plaats greep, daar mij de welwillendheid van Prof. SERRURE bij eene vroegere gelegenheid was gebleken, schreef ik ZHooggel. en noodigde hem uit,

(1) *Brab. Yeesten*, B. I. vs. 44—46. Om ten overvloede allen twijfel weg te nemen, of de dichter reeds te *Antwerpen* woonde, toen hij het eerste gedeelte der *Yeesten* schreef, verwijs ik naar B. V. vs. 804, waar hij zegt, dat tijdens den hongersnood van 1315 een »viertele" rogge te *Antwerpen* te staan kwam op »tsestich conincs tornoyse groot." Naar de gewoonte van middeleeuwsche schrijvers staat het vast, dat *Antwerpen* dus zijne woonplaats was; vooral om de bijvoeging »*dies ben ic bout*," en niet b. v. *hebbic segghen horen* of iets dergelijks. De afschrijver van hs. D., die te *Mechelen* woonde, stelde dan ook den naam van *zijne* stad in de plaats.

(2) Zie de Introd. op de *Brab. Yeesten*, I. p. XIII en XVI.

(3) T. a. pl. p. XIV.

dat misverstand uit den weg te ruimen door de mededeeling van het gevondene. Ook dit schrijven bleef onbeantwoord. Ik zeg met WILLEMS: »C'est un procédé que je n'imiterai point, s'il a jamais besoin de recourir à moi pour semblable chose."

Ondanks deze teleurstelling heeft het mij echter mogen gebeuren, het een en ander op te sporen, dat over den persoon van BOENDALE, als klerk der stad *Antwerpen*, althans eenig licht verspreidt. Doch vooraf een enkel woord over den aard van dat ambt en de werkzaamheden daaraan verbonden.

Het Collegie van Schepenen te *Antwerpen* bestond uit twaalf leden (1), en had in zijne dienst meer dan éénen *clerc* of *schrijver*, aan wie het opstellen, afschrijven en in orde brengen der Schepenbrieven was opgedragen (2). Ik zeg *meer dan éénen;* en dit zag de kundige WILLEMS voorbij, toen hij, slechts aan een enkelen denkende, er toe overhelde, om NICOLAES en JAN, die te *Antwerpen* gelijktijdig genoemd worden, in de betrekking van voorganger en opvolger te rangschikken (3). *Hoevele* Schepenklerken er destijds te *Antwerpen* waren, durf ik niet bepalen. Te *Gent*

---

(1) Volgens GRAMAYE in *Antverpia*, p. 21 b., werd het getal van 12 eerst d. 15 Febr. 1340 vastgesteld. Volgens BUTKENS, *Trophées du Brabant*, II. p. 477, was het reeds sedert 1230 in gebruik. Bij den laatste (p. 483 vlgg.) vindt men de volledige lijst der Antwerpsche Schepenen sedert 1392.

(2) Deze klerken behoefden de door hen opgemaakte stukken natuurlijk niet te onderteekenen. Vandaar, dat men hunne namen zoo schaars in oude oorkonden aantreft. Zoo al somtijds een enkel stuk door een klerk mede geteekend werd, dan deed hij dit niet *als klerk*, maar *als getuige*.

(3) T. a. pl. p. XII—XV.

schijnt het aantal in 1423 vrij aanzienlijk geweest te zijn, daar de Schepenen in eene ordonnantie van dat jaar bij herhaling van »*eeneghen van haren cleercken*" gewagen (1). Doch waarschijnlijk was vroeger hun getal beperkter. Althans te *Brussel* waren er in 1339 slechts *drie*, en het zal wel niet te veel gewaagd zijn, aan *Antwerpen* ter zelfder tijde een gelijk aantal toe te kennen. Omtrent *Brussel* is mij het gezegde gebleken uit eene hoogstbelangrijke Stadskeur »betreffende de kleederen, de jaarwedden, de dagloonen enz., van de ambtenaren, dienaars en inwoners dier stad;" uit welke ik hier een uittreksel, de *clerken* rakende, volgen laat (2):

Item hebben wi geset ende geordineert alse vanden loene onser clercken ende van haren clederen, dat Jan De Boc, ons clerc, sal hebben twe paer cleder tsjaers ende twe pont groot tornoyse, dat es te verstane den scilt voer xxviij grote, ochte die werde daer af, ende daer toe dat pond groot tsjaers, dat wi hem geloeft hebben ende besegelt, gelijc dat sijn brieve spreken.

Item Jan Tripijn, ons clerc, sal hebben twe paer cleder tsjaers ende xxx sc. grote tornoyse tsjaers, den scilt voer xxviij groot toernoyse, of die werde daer af.

Item Jan De Bonte, ons clerc, sal hebben twe paer cleder tsjaers ende xv sc. groot tornoyse gerekent.

En daarop volgt omtrent den Rentmeestersklerk:

Item Claes, der rentmeesters clerc vander stat, sal hebben twe paer cleder tsjaers, gelijc den clercken, ende twe pont groot tornoyse tsjaers, den scilt voor xxviij groot gerekent, of elken voergenoemden clerc die werde daer af.

---

(1) *Belg. Mus.* 1839, bl. 473 vlg. Ook de Hertog had meer dan éénen klerk in dienst. Zoo leest men in verschillende oorkonden van *clerici ducis*, *notarii ducis*, *hujus chartae confectores*, enz. Zie b. v. *Brab. Yeesten*, I. Cod. Dipl. p. 617, 619, 624, 626. Een *Geert van Wijc*, *clerc van Tricht*, komt voor in een stuk van 1357, a. w. II. Cod. Dipl. p. 533.

(2) Zie *Belg. Mus.* 1841, bl. 82 vlgg. De door mij aang. pll. zijn te vinden op bl. 84, 85 en 88.

Uit de verschillende loonsbepaling blijkt, dat de drie Schepenklerken elkander in rang, als eerste, tweede en derde klerk, opvolgden. Voorts leeren wij uit dezelfde keur, dat een der Stadsklerken de Schepenen vergezelde, die in oorlogstijd naar het leger werden afgevaardigd; en het bedrag der reiskosten, hem daarbij toegewezen, zijnde $\frac{2}{5}$ van hetgeen een Schepen trok, maar het dubbel van het aan de stads »cnapen" en aan den priester toegelegde, geeft ons een voldoenden maatstaf om den maatschappelijken rang der klerken te bepalen. De bedoelde plaats der keur luidt aldus:

Item gevielc eene oorloge, dat onse heere verhueden moete, so dat die stad uut trocke met onsen heere den hertoge, daer zouden varen viere scepenen, een rentmeestere, *een van der stad clercken*, iij cnapen vander stad, ende een cnape, die der stad bannier vueren soude. Ende elc van den viere scepenen ende rentmeestere, die daer varen, zullen hebben v florine sdaechs van Florenchen, vander stad, te hare cost wert, alzo lange alsmen uute leecht, *die clerc twee florine sdaechs*, ende elc vanden voors. cnapen eenen florijn sdaechs. Ende die priestere, die de misse doen zal in de tente daghelijcx, zal hebben vander stad eenen florijn sdaechs van Florencen.

Een weinig vroeger leest men het volgende:

Item alse onse heere die hertoge ontbiet der stad van Bruessel, dat zy van haren rade sende, sy te Loven, sy ter Vueren, zy te Mechelen, zy te Cortenbergen, ofte elre binnen Brabant, waer dat zy, so sal daer die stad zenden eenen scepenen ende eenen goeden man, ochte twee scepenen van der stad, Enz.

Ofschoon bij dit laatste geen uitdrukkelijk gewag van een der klerken gemaakt wordt, mag men toch veilig aannemen, dat één hunner, belast met het voeren der briefwisseling, de afgevaardigde Schepenen zoowel naar de Statenvergadering als naar het leger vergezelde. Toevallig heb ik juist onzen BOENDALE op beide reizen aangetroffen.

Den 26 October 1312 was Hertog JAN II te *Tervueren* overleden. Eerlang had aldaar eene Statenvergadering plaats, waar ook een Schepen van *Antwerpen* als Afgevaardigde verscheen, blijkens de volgende rekening, door PAPEBROCHIUS vermeld (1):

In crastino S. Catharinae Virginis (XXVI Nov.), libras Parisienses VIII, stuferos XIII, Dominis Joanni Willemaerts et Wilhelmo van Eyckhove, deputatis una cum ceteris Statibus ad conventum Cortebergensem: item eidem Joanni Willemaerts (2), *quia Furam ivit cum Joanne De Clerck ad Statuum conventum*, XIII libras et stuferos X.

Het is mij niet gebleken, of deze rekening oorspronkelijk in het Latijn was opgesteld, of door PAPEBROCHIUS vertaald. In allen gevalle staat er te regt *cum Joanne De Clerck* en niet *Clerico;* want er werd niet de een of andere onbekende klerk, JAN DE SCARFHUNDERE b. v., bedoeld, maar kennelijk ziet het op onzen BOENDALE, die reeds in 1310 te *Antwerpen* woonde, die in 1331 »menech jaer" de Schepenbrieven had geschreven, en die om zijne buitengewone bekwaamheden zoo vermaard in zijn ambt was geworden, dat hij algemeen daarvan den toenaam droeg. Trouwens, wie was geschikter om den Schepen naar *Tervueren* te vergezellen, dan de daar geborene en met de plaats van nabij bekende BOENDALE?

Het blijkt dan tevens, dat onze dichter reeds in

(1) *Annal. Antverp.*, *edd.* MERTENS et BUSCHMANN, I. p. 83. Er wordt daar ook een »*Nicolaus*, *famulus Scabinorum*" genoemd. Toch niet dezelfde als NICOLAES, die vroeger met onzen JAN DE CLERC verward werd?

(2) Deze WILMAR, WILMAERS of WILLEMAERS behoorde tot een der zeven voornaamste patricische geslachten te *Antwerpen*. De naam komt herhaaldelijk in de lijst der Schepenen voor. Zie BUTKENS t. a. pl., die ook (p. 477) eene afbeelding van het wapen geeft.

1312 in zijne betrekking werkzaam was, en de »*meneech jaer*", in zijne *Teesteye* herdacht, gaan althans de 19 te boven.

Zijne reis naar het leger, die te onzer kennisse is gekomen, had 20 jaren later plaats. In 1332 namelijk was hij tegenwoordig bij de monstering der troepen van den Hertog in het kamp van *Helleshem.* Hij getuigt dit zelf in de *Yeesten*, B. V. vs. 2418:

Ic en sach nie soe meneghen man,
Als ic sach opten Sondach,
Daermen theerscouwene besach.

en in de levendige beschrijving van dit geheele gedeelte herkent men gemakkelijk den ooggetuige.

Ook in het volgende jaar (1333) treffen wij hem bij het leger aan. Hij woonde toen het gevecht van *Ten Helleken* bij, dat hij later zoo aanschouwelijk schetste. Vandaar uitdrukkingen als vs. 3088:

Nu waest worden scone dach.

vs. 3126:

Daer soe mochte men sien pleghen
Rechte voere van wapenspele.
Ic hout daer over, dat soe vele
Met rechter wapen en wart ghewracht,
Sinder dat men te Worone vacht.

Ziedaar den dichter, wien, bij het gezigt van den strijd, aanstonds het tafereel van zijn kunstgenoot VAN HEELU voor den geest staat. Of twijfelt men, of hij ook hier wel als ooggetuige spreekt, men hoore het slot van zijn verhaal (vs. 3181):

Selc was *daer* int conroot
Die mi *metten monde* verboot
Dat ic sinen name, wats ghesciet,
In desen boec en sette niet,
Diet daer alsoe dede nochtan
Dat hijs groten danc ghewan.

Als hij aan deze en dergelijke verzoeken van bijzondere personen maar niet al te veel gehoor heeft gegeven, dan zeker mogen wij hem als geschiedschrijver dubbel vertrouwen schenken, nu het blijkt dat hij sommige gebeurtenissen in persoon had bijgewoond (1).

In het voorbijgaan wil ik hier opmerken, dat in de reizen, door onzen Schepenklerk ambtshalve ondernomen, de verklaring te vinden is van het anders vreemdluidende vers in zijn *Derden Edewaert* (vs. 108):

> Al tAntwerpen in die stad,
> Daer ic woene, *als ic thuus ben.*

Men mag daar tevens uit afleiden, dat die uitstapjes juist niet zoo zelden voorvielen.

Nog rest ons de taak, het sterfjaar van BOENDALE zoo mogelijk met zekerheid te bepalen.

» *Anno* 1351 *sterf Jean de Clerck*, *Secretaris van Antwerpen*, enz.", zoo luidde de aanteekening in het hs. der *Yeesten*, van welke ik reeds vroeger gewaagde. Doch er is tegen dat berigt eene verdenking gerezen. In 1839 maakte WILLEMS (2) de ontdekking bekend van eene compromissale uitspraak wegens de vischmarkt enz., gevonden in een » cartularium van Graaf LODEWIJK VAN MALE, berustende ter Archieven

(1) WILLEMS (Inleid. op den *Derden Edewaert*, bl. 4) gist, dat onze dichter tegenwoordig was bij het gesprek van EDUARD, » toen deze vernam dat de keizer hem niet zou ter hulp komen." Uit zijn zeggen:

> Sprac hi aldus dese woerde,
> Also als icse seggen hoerde,

zou ik dit niet durven opmaken. WILLEMS trekt dan ook straks daarna zijne gissing in twijfel. Ik geloof, te regt.

(2) *Belg. Mus.* bl. 174 vlg. Sedert werd het stuk in zijn geheel afgedrukt in de *Brab. Yeesten*, II. Bijlagen, bl. 425—432.

van Oostvlaanderen"; welk stuk, in dato *St. Wijnoxbergen* d. 13 Sept. 1358, voor *Antwerpen* geteekend was door »Jan Bode, Claes Wilmar, ende *Johannes de clerc van der stat*" (1). Is nu deze laatste, gelijk WILLEMS »zeer aannemelijk" acht, dezelfde persoon als de dichter der *Yeesten* enz., »dan mogen wij het ook daarvoor houden, dat hij nog ten jare 1358 in leven was." Ik kan mijn vriend JONCKBLOET (2) niet toestemmen, dat dit vermoeden van WILLEMS »ten duidelijkste blijkt."

Het voorname punt, waarop het hier aankomt, is de identiteit der personen. Doch juist deze meen ik in twijfel te mogen trekken. 1°. Ook na den dood van BOENDALE kan er ligt een klerk geweest zijn, die den naam van JAN droeg; vooral nu wij gezien hebben, dat het Collegie der Schepenen meer dan éénen klerk te gelijk in dienst had. 2°. In 1358 zou BOENDALE *ten minste* 78 jaren oud geweest zijn, een leeftijd, waarop een reisje naar *St. Wijnoxbergen* hem kwalijk had kunnen bekomen.

Dat dus de naamteekening van 1358 aan onzen BOENDALE zou behooren, berust op eene bloote onder-

---

(1) In een ander stuk, slechts negen dagen vroeger gedagteekend (4 Sept. 1358), en te vinden in de *Brab. Yeesten*, II. Cod. Dipl. p. 563—566, komen onder de 12 Schepenen van *Antwerpen* dezelfde namen van *Jan Bode* en *Claus Wilmar* voor; doch van een Schepenklerk wordt daar geene melding gemaakt. Het is waar, in de lange lijst van namen, die dat stuk bevat, treft men ook een *Jan de Clerc* aan (p. 565. reg. 3 v. ond.), doch uit het vervolg (p. 566. reg. 8 v. bov.) schijnt te blijken, dat deze tot het »Ambacht van den merslieden" behoorde. Er wordt (p. 565. reg. 16 v. ond.) ook een »*Jacob de Clerc*, *gortmakere*" genoemd. De naam was dus niet ongewoon.

(2) Inleid. op de *D. Doctr.* bl. XXIII.

stelling, die aan bedenking onderhevig zijn kan. Doch er is eene bepaalde reden, die mij weerhoudt te gelooven, dat onze dichter nog in 1358 leefde.

Wij zagen boven, dat de *Brabantsche Yeesten* met het jaar 1350 eindigen. Dat einde laat zich echter bij de lezing zoo weinig voorzien, het valt zoo plotseling in, dat ik liever het woord *afbreken* had moeten bezigen. Reeds dit doet niet vermoeden, dat de dichter er de laatste hand aan legde. Doch er is meer. Het tweede gedeelte der *Yeesten* is geheel gewijd aan de regering van JAN III, den vorst, dien BOENDALE met bijzondere hoogachting, ook als zijnen beschermer, vereerde. JAN III stierf d. 5 Dec. 1355. Is het denkelijk, dat BOENDALE hem drie jaren overleefde, zonder het verhaal zijner regering af te werken, waaraan nog slechts vijf jaren ontbraken? Die voltooijing van zijnen arbeid was hij niet minder aan zich zelven, dan aan de nagedachtenis van den Hertog verpligt. Kan men aannemen, dat hij ze vrijwillig verzuimde, hij die altijd even werkzaam was? En dat in het genot eener gezondheid, die hem eene reis naar *St. Wijnoxbergen* veroorloofde!

Ik acht deze bedenkingen zwaar genoeg, om niet alleen de meening, dat BOENDALE nog ten jare 1358 in leven was, te doen verwerpen; maar zelfs om het waarschijnlijk te maken, dat hij kort na 1350, toen hij de laatste verzen der *Yeesten* schreef, in het voltooijen van dat gedicht door den dood werd verhinderd. En ik zou reeds op dezen grond zijn sterfjaar op 1351 durven stellen, al bestond er ook geene oude aanteekening, die ons dat jaartal aanwees.

Ik kom nog eenmaal op die reeds vaak besprokene aanteekening terug. JONCKBLOET (1) heeft gemeend haar alle gezag te moeten ontzeggen, op den dubbelen grond, dat het jaartal, hetwelk zij bevatte, onjuist was, en dat zij de *Dietsche Doctrinale* toekende aan eenen auteur, van wien dat gedicht niet afkomstig is. Nu wij echter achtereenvolgens hebben aangetoond, 1°. dat met de benaming van *Duytschen Doctrinael* zeer wel een Dietsch leerboek in het algemeen, de *Lekenspieghel* b. v., kan bedoeld zijn; en 2°. dat 1351 juist het jaartal is, waarop de waarschijnlijkheid ons wijzen zou, al ware het ook nergens genoemd: zullen wij dan nog een oogenblik aarzelen, in die aanteekening eene overlevering te erkennen, die, hoezeer ook van onzekeren oorsprong, toch ten volle vertrouwen verdient?

Wij volharden dan ditmaal bij het oude gevoelen. BOENDALE stierf in 1351, in den ouderdom van ruim 71 jaren. Wij mogen er bijvoegen, dat hij het ambt van Schepenklerk tot zijn dood toe waarnam. Immers de woorden der aanteekening, vermoedelijk uit een doodenregister ontleend (2), laten geene andere verklaring toe, dan dat hij *als* Secretaris, nog in werkelijke dienst, overleed. Wel verre dus van de bewering van MONE (bl. 266), dat hij »nur ganz kurze Zeit Stadtschreiber war", en »seine Werke meistentheils vollendet hatte, ehe er Stadtschreiber wurde", is hij daar-

(1) Inleid. op de *D. Doctr.* bl. XXIII.

(2) Zóó echter dat zij uit dat register eerst in het *Chronicon rhytmicum parvum*, en daaruit weder op het schutblad van het hs. der *Yeesten* overgingen.

entegen een veertigtal jaren in die betrekking werkzaam geweest, en heeft hij te midden dier ambtsbediening de geheele reeks zijner werken geschreven.

Aan het einde dezer beschouwing van het leven en de werken eens dichters, die tot zooveel twijfelingen aanleiding gaf, bij wien, ondanks de scherpzinnige onderzoekingen van een WILLEMS en JONCKBLOET, nog zooveel onzekers overbleef, wil ik hier de slotsom bijeentrekken van hetgeen, na de ontdekking der *Teesteye* en een daarop gegrond herhaald onderzoek, thans tot zekerheid gebragt schijnt.

JAN BOENDALE werd omstreeks 1280 te *Tervueren* geboren. Voor den geestelijken stand opgeleid, verwierf hij weldra grooten naam door zijne uitgebreide geleerdheid en de bekwaamheid, waarmede hij de pen wist te voeren. In ROGIER VAN LEEFDALE vond hij een magtigen beschermer. Reeds in jeugdigen leeftijd, immers vóór 1310, metterwoon naar *Antwerpen* vertrokken, werd hij daar tot Schepenklerk aangesteld, eene bediening, die allengs zijn familienaam in dien van JAN DE CLERC deed verwisselen. In die betrekking vergezelde hij meermalen de van stadswege afgevaardigde Schepenen op hunne reizen. Zoo woonde hij in 1312 de Statenvergadering te *Tervueren* bij, en was hij in de krijgstogten van 1332 en 1333 bij het leger des Hertogs tegenwoordig. Hij overleed in 1351, na eene veertigjarige ambtsvervulling.

Men kent van hem de volgende werken, in de bijgevoegde tijdsorde geschreven:

1°. *Die Brabantsche Yeesten*, eerste gedeelte. Voltooid in 1315.

2°. *Der Leken Spieghel.* 1325—1330.
3°. *Jans Teesteye.* 1331.
4°. *Vanden derden Edewaert*, met het vervolg, behelzende den slag van *Crecy.* 1348.
5°. *Die Brabantsche Yeesten*, tweede gedeelte. Afgebroken in 1350, en door zijn dood onvoltooid gebleven.

Misschien dichtte hij ook den *Wapene Rogier* (zoo ja, vóór 1333); en *welligt* vertaalde hij nog een *Gesprek der Drie Koningen*, naar het Latijn van HIERONYMUS (zoo ja, na 1326).

Maar de *Dietsche Doctrinale* is geen werk van zijne hand; en hem voortaan den *Ogier van Denemarken* of de namen DECKERS en DEKENS toe te dichten,

> Mi dunct datsi zere dommen
> Die dese loghene maken cont (1).

§ 6.

Handschriften van den Lekenspieghel.

Er zijn van den *Lekenspieghel*, gelijk ik reeds vroeger te kennen gaf, vier geheele handschriften en een aantal fragmenten bewaard gebleven. Van het een en ander laat ik hier eene korte beschrijving volgen.

Het eerste handschrift, door mij voor den tekstafdruk tot grondslag gelegd en met de letter E aangeduid, is thans het eigendom van den heer Mr. JOH. ENSCHEDÉ te *Haarlem.* Naar alle waarschijnlijkheid is

(1) *Lekensp.* III. c. 15. v. 162.

het ditzelfde exemplaar, dat SANDERUS bedoelt, als hij in zijne *Biblioth. Belg. Manuscr.*, Part. I. p. 285, gewag maakt van »*Den Leken Spieghel*, *rythmis Teutonicis antiquae notae*, *Auctoris anonymi*, *in folio*, *in Membrana*", ten jare 1639 berustende in de boekerij van JOANNES GISLENUS (1). Het is een perkamenten handschrift in folio, bevattende 117 bladen, elke bladzijde met twee kolommen van 40 regels beschreven. Het schrift is kennelijk uit het midden der 14de eeuw, uitmuntend fraai en duidelijk, met eene groote regtstandige letter. Bijzondere sieraden heeft het echter niet: alleen zijn de aanvangsletters van elk nieuw Boek, en die van het 36ste hoofdstuk des tweeden Boeks, uitvoerig en smaakvol geteekend. De eerste letters van elk hoofdstuk zijn, naar gewoonte, beurtelings rood en blaauw, de titels der hoofdstukken allen rood. Men zie voorts het hoogstnaauwkeurige Facsimile, tegenover deze bladzijde geplaatst (2).

De innerlijke waarde van dit hs. behoeft voor de uiterlijke niet onder te doen. In weerwil van enkele misslagen, zooals men ze ook in de beste handschriften veeltijds aantreft, en ondanks eenige onregelmatigheid in de spelling, die wel vermoedelijk voor een goed deel aan den auteur zelven te wijten zal zijn, is

---

(1) De waarschijnlijkheid, dat dit hetzelfde hs. als E zal zijn, berust vooral op de spelling *Den Leken Spieghel*, die alleen met E overeenstemt (Prol. v. 24).

(2) Op het Facsimile staat aangeteekend *Plaat I*, omdat het oorspronkelijk mijn plan was, van II. en eenige fragmenten eene tweede plaat te leveren. Bij nader inzien echter scheen het nut van zulk eene afbeelding tegen de groote kosten niet op te wegen.

de tekst over het algemeen zeer zuiver en naauwkeurig, en stellig boven dien der andere hss. te verkiezen. Des te meer is het te betreuren, dat eene balddadige hand op verschillende plaatsen eenige bladen heeft uitgescheurd, en wel gezamenlijk ten bedrage van niet minder dan 23, waardoor een verlies van 3680 regels ontstaan is (1). Misschien zou deze schennis mij hebben doen aarzelen, om dit hs. bij den tekstafdruk te volgen, indien ik tijdens het drukken des eersten Boeks het Brusselsche hs. reeds gekend had. Daar mij dit echter eerst later ter hand kwam, bleef mij geene keuze over, want het hs. I kon volstrekt in geene aanmerking komen, en het Haagsche hs. is eerst onlangs ontdekt. Doch al ware ook dit laatste vroeger bekend geweest, toch had het nooit aan het Haarlemsche den voorrang kunnen betwisten. Ik bepaalde mij derhalve tot dit hs., welks tekst buitendien, voor zoover het volledig is, zelfs dien van het Brusselsche in zuiverheid overtreft.

Het tweede handschrift, het zoo even genoemde Brusselsche, door mij met de letter H aangeduid, is afkomstig uit de boekerij van VAN HULTHEM (2), en berust thans op de Koninklijke Bourgondische Bibliotheek, op welker *Inventaire* het sub N°. 15658 vermeld staat. Uit verschillende aanteekeningen op de

(1) Te weten: twee bladen, van I. c. 19. v. 44 tot c. 22. v. 53; één blad, I. c. 38. v. 48 — c. 39. v. 116; twee bladen, II. c. 36. v. 1762 — 2076; twee bladen, II. c. 44. v. 27 — 347; vier bladen, II. c. 50. v. 64 — c. 55. v. 49; één blad, II. c. 58. v. 38 — 198; twee bladen, III. c. 3. v. 749 — 1069; en negen bladen, III. c. 4. v. 302 — c. 14. v. 55.

(2) Zie *Catal. Bibl. Hulthem.* VI. p. 53. N°. 197.

schutbladen leert men de namen van eenige vroegere bezitters kennen. Het oudste schrift zegt: »*Desen boech hort tuwe* HENRICH ESTOR (1): *die en vint, die gheven weder om onsen here.*" Daarop volgt de naamteekening van »LAMBRECHT VANDEN WESENHAGEN, *woent.˜ onder de Roze.*" Vervolgens behoorde het aan JUDOCUS 'T KINT J. U. L., wiens zinspreuk was »*perfer et obdura*", en later maakte het een deel uit der verzameling van C. VAN BAVIÈRE (»*franc et loyal*"), Secretaris van de Regtsgeleerde Faculteit der toenmalige Brusselsche Academie, na wiens overlijden in 1815 het door VAN HULTHEM werd aangekocht. Het is insgelijks op perkament, in quarto formaat, en bevat 142 beschrevene bladen, waarvan mede elke bladzijde twee kolommen van 40 regels inhoudt. Het schrift is kleiner en ronder dan dat van E, maar niet minder keurig en met zorg bewerkt: het dagteekent mede nog uit de 14de eeuw. Aan 't begin van elk Boek vindt men eene geteekende en gekleurde letter, de aanvangsletters der hoofdstukken zijn bij afwisseling rood en blaauw, de titels der hoofdstukken rood, zoowel in de gezamenlijke lijst voor elk Boek, als boven ieder kapittel afzonderlijk. Op het achterschutblad leest men in tamelijk oud letterschrift de volgende spreuken, die hier een plaatsje mogen vinden:

Minnen sonder trouwe
Ende biechten (2) sonder rouwe
Ende gheheet spreken sonder innicheyt,
Dats al verloren erbeyt.

---

(1) Dezen naam vind ik ook in een stuk van d. j. 1356, in de *Brab. Yeesten*, II. Cod. Dipl. p. 506 en 509.

(2) Er staat *bicten*.

Alst mi wel geet,
Vendic gerect
  Die met mi spelen;
Maer hebbic (1) rouwe,
Vindic ontrouwe:
  Dat doet mi quelen.

Gode ontsien
Doet sonden vlien.

Wat de innerlijke gehalte betreft, is zeer zeker dit hs. van niet geringe waarde. Niet alleen is het geheel volledig, maar ook de tekst is over het algemeen zeer zuiver, en de spelling eenpariger dan die van E. En toch zijn er hier en daar blijkbare vergissingen, enkele malen zelfs grove feilen ingeslopen, waardoor ik het, alles te zamen genomen, niet met E zou durven gelijkstellen. Men ontvangt in mijne uitgave, onder den tekst, eene doorloopende collatie van dit hs., en de in E ontbrekende gedeelten zijn uit deze bron ingelascht, behalve alleen in het eerste Boek, dat gedrukt werd vóór ik nog het Brusselsche hs. kende, en waar ik derhalve de beide gapingen slechts uit I heb kunnen aanvullen. Om evenwel voor dit Boek niet minder te geven dan voor de drie overige, heb ik de volledige collatie daarvan uit het Brusselsche hs. in de Bijlagen (2) medegedeeld.

Het derde handschrift van den *Lekenspieghel*, vroeger geheel onbekend, is eerst voor twee jaren uit zijnen schuilhoek te voorschijn gekomen en terstond, door onderhandschen koop, het eigendom geworden der Koninklijke Bibliotheek te *'s Gravenhage*. Het

(1) Er staat *Maer als ic hebbe.*

(2) Zie Bijlage A. in Deel III, bl. 281—309.

is veel minder net dan de beide vorige hss., en zonder eenig sieraad, waarschijnlijk in de tweede helft der 14de eeuw, geschreven op slecht, dikwijls gescheurd en aaneengenaaid perkament, in klein folio formaat. Het bevat 105 bladen, elke bladzijde van twee kolommen à 50 regels. Geheel volledig is het echter niet, want eene moedwillige hand heeft ook hier hare schennis gepleegd, door 9 bladen weg te snijden, te weten: één blad, loopende van II. c. 44. v. 328—528, en een geheel quatern, bevattende 8 bladen of 1600 verzen, van III. c. 12. v. 171 tot c. 24. v. 12. Onmiddellijk na den *Lekenspieghel* en geheel daaraan aangesloten, volgt in dit hs. het fragment *Vanden Vaghevier dat Sente Patricius vertoghet was*, door mijn vriend, den heer M. F. A. G. CAMPBELL, medegedeeld in de *Verslagen en Berigten* onzer Vereeniging, 1848, bl. 7—26.

Tijdens de ontdekking van dit hs. was de *Lekenspieghel* met de Bijlagen reeds geheel afgedrukt, zoodat ik het niet ter vergelijking heb kunnen aanwenden. Ik geloof echter niet, dat eene doorloopende collatie de moeite beloond zou hebben; want het lijdt geen twijfel, dat de tekst van dit hs. in zuiverheid voor E en H beiden onderdoet (1).

---

(1) Ter loops zij hier aangemerkt, dat de verbetering van III. c. 5. v. 1—9 (zie de *Bijvoegsels en Verbeteringen* in Deel III, bl. 694 vlg.) door dit hs. bevestigd wordt. Maar ook hier staat in v. 6, voor *rijcheide*, verkeerdelijk *wijshede*. — III. c. 12. v. 104 luidt in dit hs.:

Ja hogher hals, ja weker baer.

Ja is het Hoogd. *je.* — Veelvuldig is in dit hs. de anders niet zeer gewone verkorting *v'* voor *van*.

Eindelijk moet ik nog het vierde handschrift vermelden, in mijne uitgave met de letter I aangeduid. Het berust thans op de Bibliotheek van het Koninklijk Nederlandsch Instituut, en was vroeger het eigendom van CLIGNETT, die er in de Voorrede voor den *Teuthonista* (1) berigt van gaf. Naar alle waarschijnlijkheid is het uit *Antwerpen* herkomstig; want in eene aanteekening op het achterschutblad van E leest men in letterschrift der 17de eeuw: »*Ick heb een Leecken-Spieghel ghesien, die den datum hadde* 1330, *maer was op pampier gheschreven. Ende was tAntwerpen te sien;*" al hetwelk op dit exemplaar volkomen van toepassing is. Het is een papieren hs., in klein folio formaat, geheel volledig, en bevattende 159 bladen, elke bladzijde van 2 kolommen à 36 regels. Het schrift, dat uit de 15de eeuw dagteekent, is tamelijk goed, de titels en aanvangsletters der hoofdstukken zijn rood, de eerste letter van elk Boek uitvoerig geteekend. Zie het Facsimile tegenover bl. CXXIII.

Gelijk zich verwachten laat, is de innerlijke waarde van dit zooveel jonger hs., in vergelijking met de drie overige, uiterst gering. Het levert ons een nieuw en droevig bewijs, hoe deerlijk latere afschrijvers de oude gedichten verknoeiden. Niet alleen dringt onze kopiist aan BOENDALE de onoogelijke spelling der 15de eeuw op, en schendt hij telkens de wetten der oude grammatica; maar dikwijls gaat hij verder en verhaspelt den zin op zoo wonderlijke wijze, dat hij volslagen onzin, niet zelden dwaze ongerijmdheden voor

(1) Bl. LIX—LXVI. Verg. ook Mr. J. VAN LENNEP in *Het Instituut*, 1841, bl. 125—130.

den dag brengt (1). Als men daarbij nagaat, dat hij nu eens eenige verzen uit achteloosheid overslaat, dan eens andere inlascht, die hij gerust achterwege had kunnen laten: dan zeker mogen wij ons gelukkig rekenen, dat sedert den tijd van CLIGNETT, die slechts dit ééne hs. kende, drie andere en betere aan het licht zijn gekomen. Want waarlijk, het zou er treurig uitgezien hebben, indien de *Lekenspieghel* enkel naar dit afschrift had moeten uitgegeven worden. Voor de collatie evenwel achtte ik zelfs dit hs. niet nutteloos, en ik heb die daarom onder den tekstafdruk medegedeeld. Zij zal nu eens kunnen dienen om de lezing van een der andere hss. te bevestigen, dan weder als eene proeve van de onkunde en slordigheid der afschrijvers in de 15[de] eeuw.

Wat betreft de onderlinge verhouding der vier verschillende hss., het is mij bij eene naauwkeurige vergelijking genoegzaam gebleken, dat geen van allen uit een der overige ontleend is (2); maar tevens is het klaarblijkelijk, dat geen van allen een autograaf van

(1) Men zie b. v. de staaltjes, door Mr. VAN LENNEP t. a. pl. (bl. 129 vlg.) opgegeven, en verg. voorts de volgende plaatsen: I. c. 11. v. 51, c. 14. v. 57, c. 27. v. 66, 79, c. 31. v. 75, c. 35. v. 74, c. 36. v. 82, c. 42. v. 73, 91, 103, c. 48. v. 98, III. c. 3. v. 1183, c. 4. v. 95, 175, 186, 541, c. 10. v. 233, c. 12. v. 192, c. 15. v. 139, 307, c. 17. v. 12, 13, c. 23. v. 18, 206, c. 25. v. 34, 54, c. 26. v. 63, 64, c. 27. v. 24, IV. c. 1. v. 53, enz. enz. In het tweede Boek zijn dergelijke feilen even talrijk, doch daar heb ik verzuimd ze afzonderlijk aan te teekenen.

(2) Ook I is zeer zeker niet uit H afgeschreven, maar toch behooren beiden tot ééne zelfde hss.-familie, gelijk b. v. overtuigend blijkt uit de vergelijking hunner lezingen in I. c. 43. v. 9 (zie de noot ald. en de var. H in Bijl. A), II. c. 36. v. 200, c. 45. v. 94, c. 48. v. 43, en elders.

den dichter zijn kan. Men moet dus noodwendig het voorbestaan van andere afschriften aannemen, die thans òf verloren òf onbekend zijn, òf welligt nog gedeeltelijk in sommige fragmenten schuilen.

De uitvoerige collatie, door mij aan den tekstafdruk toegevoegd, zal voldoende zijn om elken deskundige omtrent de eigenaardigheden der verschillende hss. volkomen in te lichten. Daar ik echter in deze opgave van varianten alles, wat bloot verschil van spelling was, geheel ben voorbijgegaan, acht ik mij verpligt, de hoofdpunten van dit verschil, voor zoover zij nagenoeg geregeld doorgaan, hier bij elkander te stellen. Gewoonlijk dan vindt men in de drie hss., die ik gebruikte, het volgende onderscheid in spelling en schrijfwijze:

E.	H.	I.
ei.	ei.	ey.
sij, si.	si.	zij.
zo, za.	soe, sa.	so, sa.
—ich, —ighe.	—ech, —eghe.	—ich, —ighe.
k.	k.	ck.
of.	oft.	off.
moghedi, maghedom.	moeghdi, maeghdoem.	moechdij, maechdom.
ghi sult.	ghi selt.	ghij selt.
sulke.	selke.	selke.
haer, hare.	hoer, hore.	haer, hare.
aertrike.	ertrike.	eerderike, eerdrike.
roeren, voeren.	ruren, vuren.	roeren, voeren.
dies.	des.	des.
mettien, metten.	mettien, metten.	met dien, met den.
twaren.	twaren.	te waren.
ghenoech.	gnoech.	ghenoech, genouch.
hebbic.	hebbic.	heb ic.
woude.	woude.	wilde.
doe.	doen.	doen.
noch.	noch.	no.

E.	H.	I.
en gheen.	engheen.	ne gheen.
si.	si.	zo, soe (pron. fem.).
zeder.	sider.	sindert, sinder.
Gods zone.	Godsone.	Gods zone.

Daarenboven onderscheidt zich I door een vrij standvastig gebruik der verdubbeling van E en O, gelijk reeds door CLIGNETT (1) met een aantal voorbeelden is aangewezen.

Behalve de vier genoemde volledige hss. van den *Lekenspieghel*, zijn mij de volgende fragmenten bekend geworden:

1°. In de Bibliotheek der Maatschappij van Nederlandsche Letterkunde te *Leiden* bevinden zich twee onlangs gevondene blaadjes perkament, naar gissing half doorgesneden, het schrift uit het laatst der 14de of het begin der 15de eeuw, de tekst wel met oude taalvormen, doch tevens met vele schrijffouten. Zij bevatten II. c. 12. v. 7—27, vervolgens c. 12. v. 47 — c. 13. v. 3, dan c. 13. v. 22—42, en eindelijk c. 13. v. 61—81. Ik ben deze mededeeling verschuldigd aan den hulpvaardigen Bibliothecaris der Maatschappij, Mr. L. PH. C. VAN DEN BERGH.

2°. Van mijn vriend J. TIDEMAN te *'s Gravenhage* ontving ik een door hem te *Utrecht* gevonden fragment. Het is een dubbel perkamenten blad, doch waarvan twee strookjes zijn afgesneden: het eene van boven, waardoor van alle acht kolommen de vier bovenste verzen ontbreken; het andere op zijde, waardoor van de zesde kolom de laatste helft der verzen

(1) Voorrede voor den *Teuthonista*, bl. LXVI.

is weggenomen, van de zevende de eerste en grootste helft. Deze gapingen niet medegerekend, bevat het fragment op het eerste blad II. c. 37. v. 24 tot c. 39. v. 117 (doch het geheele c. 38 is door den afschrijver weggelaten), en op het tweede blad van II. c. 57. v. 13 tot c. 58. v. 110. Ik heb de collatie van dit fragment, door mij met de letter A aangeduid, in de Bijlagen medegedeeld. Zie Deel III, bl. 309—311. Opmerkelijk is het, dat het in letterschrift en in alle andere opzigten zoo volkomen gelijk is aan de fragmenten van den *Barlaäm ende Josaphat* en het daarachter gevoegde fragment uit den *Lekenspieghel* (zie straks, N°. 8), dat er geen oogenblik twijfel bestaan kan, of beide stukken hebben deel uitgemaakt van één zelfde handschrift. Toevallig, dat juist beiden, van zeer verschillende kanten, in mijn bezit geraakten.

3°. Zeer uitvoerige fragment-uittreksels uit den *Lekenspieghel* bevat het Comburger hs. te *Stuttgart*. Zij behelzen (fol. 235. a. tot 261. d.) niet minder dan van c. 44 tot en met c. 54 van het tweede Boek, en daarna c. 6 tot en met c. 15 des derden Boeks. Zie de Inleiding van KAUSLER voor zijne *Denkmäler Anl. Sprache u. Litt.* I, bl. XLIV—XLVIII, sub N°. 20, en MONE, *Uebersicht*, N°. 370, 6). Doch beiden vergissen zich, door de twee in het hs. volgende hoofdstukken, *Van zeden* en *Van begrijpe*, ook nog tot den *Lekenspieghel* te rekenen, waarmede zij niets gemeen hebben. — Toen ik in 1846 te *Frankfort* het genoegen had Prof. MONE te ontmoeten, gaf ZHooggel. mij hoop op een afschrift of althans op eene col-

latie van deze fragmenten; doch die hoop is onvervuld gebleven.

4°. Een perkamenten blad uit de 14de eeuw, in quarto, met twee kolommen van 40 verzen aan elke zijde, doch hier en daar beschadigd, in het bezit van MONE. Zie zijn *Uebersicht*, N°. 370, 7). Het bevat 158 verzen, loopende van II. c. 50. v. 83 tot c. 51. v. 94. Een afdruk van dit fragment gaf MONE in zijn *Anzeiger für Kunde der teutschen Vorzeit*, 1838, kol. 97—101.

5°. Een perkamenten half doorgesneden blad, en dus met slechts ééne kolom aan elke zijde, bezit de heer Archivarius MERTENS te *Antwerpen*, die mij daarvan, met verpligtende goedheid, een afschrift toezond. Het behoort tot het derde Boek, en bevat aan de ééne zijde c. 8. v. 10—43, en aan de keerzijde c. 9. v. 111—c. 10. v. 3. Vgl. voorts MONE, *Uebersicht*, N°. 370, 8), waar men de keerzijde vindt afgedrukt.

6°. Twee perkamenten fragmenten, vermoedelijk half doorgesneden bladen, waarvan een afschrift van wege JACOB GRIMM, uit *Kassel*, door eene derde hand, aan BILDERDIJK werd toegezonden, die het in zijne *Taal- en Dichtk. Verscheid.* I. bl. 137—143 liet afdrukken. Het eerste fragment bevat III. c. 15. v. 32—63, en aan de keerzijde v. 168—200 van hetzelfde hoofdstuk; het tweede III. c. 27. v. 34—54, dus tot het einde van dit Boek, en onmiddellijk daarop de Prologhe van B. IV, v. 1—14, en aan de keerzijde IV. c. 1. v. 80—115.

7°. Vier perkamenten bladen in quarto, met twee

kolommen van 50 regels aan elke zijde, berustende in de Bibliotheek van Mr. JOH. ENSCHEDÉ te *Haarlem.* Het zijn dezelfde fragmenten, die vroeger LELONG bezat, waarvan hij in zijne *Boekzaal der Ned. Bijbels*, bl. 158, melding maakt, als van »een zeker francijnen geschrift, onder hem berustende", en waaruit hij de lofspraak op MAERLANT aanhaalt. Verg. ook CLIGNETT, Voorrede v. d. *Teuthon.* bl. LX. De heer ENSCHEDÉ bezit, nevens deze fragmenten, in hetzelfde omslag, ook een afschrift daarvan, kennelijk door de eigen hand van LELONG vervaardigd. Waarschijnlijk behoorden die stukken tot een zeer oud en uitmuntend hs., iets waarvan niet alleen het schrift, het perkament enz., maar ook de zuiverheid van den tekst getuigenis draagt. Om die reden heb ik de collatie van deze fragmenten in mijne uitgave opgenomen. Men vindt ze in Bijlage A, in Deel III, bl. 311—317. Het eerste fragment bevat III. c. 15. v. 106—305, het tweede III. c. 19. v. 29—c. 21. v. 31, het derde van III. c. 26. v. 121 tot aan het einde des Boeks, benevens het *Prohemium* en bijna de geheele *Tafle* van B. IV, en eindelijk het vierde IV. c. 9. v. 40—c. 11. v. 39. Ik heb de vier fragmenten met de letters Ba, Bb, Bc en Bd aangeduid.

8°. Een perkamenten blad in quarto, elke bladzijde met twee kolommen à 49 regels, schrift der 14de eeuw, bezit ik zelf achter de drie fragmenten van den *Barlaäm ende Josaphat*, met het eerste van welke het een dubbel blad uitmaakt, zoodat de beide werken in één zelfde hs. vervat moeten geweest zijn. Ik zeide reeds boven, dat ook ons fragment N°. 2 kennelijk

een deel van ditzelfde hs. heeft uitgemaakt. Een afdruk van dit achtste fragment gaf ik, bij de uitgave der overblijfselen van *Barlaäm e. J.*, in het *Taalk. Mag.* IV, bl. 42—49, en nadere opheldering daaromtrent, ald. bl. 282. De collatie, onder letter C, vindt men in Bijlage A, in Deel III, bl. 315—317. Het bevat IV. c. 7. v. 40—c. 10. v. 15.

Er zijn daarenboven vroeger en later verscheidene fragmenten als gedeelten van den *Lekenspieghel* opgegeven, sommige zelfs onder dien naam gedrukt, die echter met dat gedicht niets gemeen hebben en zeer stellig tot andere werken behooren. Meestal was het op gezag van MONE, dat men aan den *Lekenspieghel* dacht, doch het schijnt dat deze geleerde met ons gedicht niet al te naauwkeurig bekend was. Om alle misvatting voor te komen, wil ik hier die pseudo-fragmenten bepaaldelijk aanwijzen.

1°. Een fragment van 200 verzen, door MONE vermeld in zijn *Uebersicht*, N°. 370, 3), en afgedrukt in den *Anzeiger*, 1838, kol. 539—543. Er is geene groote oplettendheid noodig, om te zien dat dit stuk niet tot den *Lekenspieghel* behoort; de dichter zelf geeft dit, door den *Lekenspieghel* aan te halen, vrij duidelijk te kennen. Vs. 59:

> Noch een redene sal hier na comen,
> Die ute*n* Leekenspiegel es genomen.

Moeilijk is het echter te bepalen, van welk werk dit fragment een deel heeft uitgemaakt. 't Is waar, vs. 1—14 vindt men woordelijk terug in de *Rose*, vs. 8885—8898, naar de uitgave van KAUSLER; maar het volgende zoekt men daar te vergeefs. Doch vs. 15—

58 schijnt eene vrije navolging te zijn van den inhoud van B. I. c. 35 des *Lekenspieghels*, en daarop ziet waarschijnlijk de onmiddellijk daarachter volgende aanhaling van dat werk, waaruit de auteur belooft, later »*noch* een redene" te zullen overnemen. Het was derhalve een later voortbrengsel der didactische school, vermoedelijk eene zamenstelling van uittreksels en navolgingen uit verschillende gedichten tot eene soort van geheel. Misschien mag men wel denken aan het *Boec vander wraken*, waarvan Dr. DOZY in onze *Verslagen en Berigten*, 1845, bl. 50—53, berigt gaf. Althans de algemeene inhoud van het fragment strookt zeer goed met de opschriften van cap. 27 en 28 van dat dichtstuk, en er wordt van de *wrake* uitdrukkelijk gesproken in vs. 73 vlg.:

Daer hi in toent vele saken
Van Gods ons heren *wraken*.

en vs. 161 vlgg.:

Van welken Ysmaliten,
Die soe vremde sijn van viten,
Dat men u wonder mochte vertellen
Van wondere, dat si werken sellen
In kerstenheit van *wraken* al
Dat men seer bejammeren sal.
Nu merct, hoe sterc ende hoe sere
Ghewroken heeft God onse here
Van beginne altoes die sonden. . . Enz.

Zeker staat het fragment van MONE tot het *Boec vander wraken* in betrekking. Doch in hoeverre? Daaromtrent is niets met zekerheid te bepalen, zoolang wij van dit nog in hs. berustende gedicht geene nadere bijzonderheden kennen.

2°. Een ander fragment, van drie bladen in folio,

te zamen 628 verzen bevattende, werd door MONE gevonden op de borden van het Brusselsche hs. N°. 285. Hij vermeldde het in zijn *Uebersicht*, N°. 370, 4) als een deel van den *Lekenspieghel*, en liet het ook onder dien titel afdrukken in den *Anzeiger*, 1838, kol. 87—97, waar reeds in den jaargang 1837, kol. 61—62, gelijkluidende uittreksels uit een door WILLEMS gevonden stuk waren medegedeeld. MONE (*Anz.* 1838, kol. 97, en *Uebersicht*, N°. 370, 9)) beschouwt het fragment van WILLEMS als een ander stuk dan het door hem zelven gevondene. Doch ik vermoed, dat hier een misverstand heerscht, en houd het fragment van WILLEMS voor niets anders dan het eerste der drie bladen van MONE, dat vroeger door WILLEMS in hetzelfde Brusselsche hs. gevonden en daaruit afgeschreven zal zijn. Althans, beide stukken beginnen en eindigen met hetzelfde vers, en stemmen in spelling en lezingen volkomen overeen, alleen met zooveel verschil, als zich door een overhaast afschrijven, hetzij dan van den een of van den ander, genoegzaam laat verklaren. In allen gevalle staan deze fragmenten tot den *Lekenspieghel* in geene betrekking.

3°. Het fragment, dat Prof. SERRURE bezit, vermeld door MONE in zijn *Uebersicht*, N°. 370, 5), behoort niet tot den *Lekenspieghel*, maar tot de *Teesteye* van denzelfden dichter, gelijk ik bij de uitgave van dat fragment reeds vermoedde en later bevestigd mogt zien. Zie onze *Verslagen en Berigten*, 1845, bl. 57—63 en 1847, bl. 67—69.

4°. In de Universiteits-Bibliotheek te *Leipzig* vond H. J. LEYSER een viertal perkamenten bladen, te za-

men 1200 verzen »eines wahrscheinlich sehr umfangsreichen altholländischen Lehrgedichts" bevattende. Hij gaf er berigt van, met eene kleine proeve, in den *Anzeiger*, 1833, kol. 100. Weldra opperde H(OFFMANN) V. F. (ald. kol. 232) de gissing, dat die stukken een deel van den *Lekenspieghel* zouden uitmaken. Doch de uittreksels, later door VON SOLTAU in den *Anzeiger* (1835, kol. 201—203) medegedeeld, regtvaardigen volkomen den twijfel, door dezen uitgedrukt. De fragmenten hebben niets met den *Lekenspieghel* gemeen. Zij behooren ook niet tot een eigenlijk leerdicht; maar de inhoud is zoodanig allegorisch, dat men terstond aan de *Rose* denkt. Werkelijk is er tusschen het laatste gedeelte der gedrukte uittreksels, en vs. 9631—9646 der *Rose*, eene kennelijke gelijkheid van inhoud, doch de bewerking is verschillend. Misschien geven ons de verzen:

Willic dinen groten rouwe
Di verghelden ende dine pine,
Ende die scone Florentine
Helpen bringen uten prisoene,

het regt, om de fragmenten aan te merken als overblijfselen van den Roman van *Florentina de getrouwe*, waarvan thans niets meer dan een proza-volksboek bekend is (zie MONE, N°. 27). Daar mij echter deze proza-bewerking niet ten dienste staat, zoo kan ik dit slechts als eene gissing opperen, en moet de beslissing van dit punt aan anderen overlaten.

5°. In den *Alg. Konst- en Letterbode*, 1840, II. bl. 180, gaf de heer J. W. HOLTROP berigt van een door hem gevonden fragment van 122 verzen. Uit

de overeenkomst van den dichttrant giste hij, dat het misschien een gedeelte van den *Lekenspieghel* kon zijn. Doch de opschriften van drie kapittels, in het fragment voorkomende en door den heer HOLTROP medegedeeld, doen deze gissing vervallen. Ook is reeds door JONCKBLOET aangemerkt, dat »uit het stuk zelf blijkt, dat het werk na den jare 1345 is geschreven, terwijl de *Lekenspieghel* reeds in 1330 voltooid was." (Zie *De Gids*, 1843, Boekb. bl. 336).

Uit het bovenstaande kan derhalve de lijst in MONE'S *Uebersicht* (sub N°. 370) worden gezuiverd en aangevuld. Zijne N°s. 3, 4, 5 en 9 vallen weg, en worden door onze N°s. 1, 2 en 8 vervangen.

Wel leveren de talrijke, hoe ook verminkte, overblijfselen van den *Lekenspieghel* het bewijs, hoe populair dat dichtwerk eenmaal was. Vier geheele handschriften, waarbij men nog het voorbestaan van andere moet aannemen, en eene reeks van fragmenten, die op zeven verschillende exemplaren schijnen te wijzen. Er heeft dus *ten minste* een twaalftal handschriften van den *Lekenspieghel* bestaan. Hoe schandelijk heeft zich de verwoestende boekbindersschaar aan den letterschat onzer vaderen vergrepen!

§ 7.

Wijze van uitgave.

Omtrent mijne wijze van uitgeven ben ik ten slotte nog rekenschap verschuldigd.

Volgens den regel, door onze Vereeniging aangeno-

men (1), heb ik van het boven aangeduide teksthandschrift een diplomatischen afdruk gegeven, en ik durf er gerustelijk voor instaan, dat daarbij de hoogstmogelijke naauwkeurigheid in acht is genomen. Ten einde echter den tekst aan de eischen van den goeden smaak te doen beantwoorden, en tevens de juiste opvatting te bevorderen, heb ik alle verkortingen, ook die der getallen, voluit geschreven, de interpunctie bijgevoegd en, waar het noodig scheen, kapitale en kursive letters gebruikt. Blijkbare uitlatingen en stellige schrijffouten heb ik uit de andere handschriften aangevuld en verbeterd, doch alle dergelijke afwijkingen van het teksthandschrift, hetzij door tusschengevoegde haakjes, hetzij door een kort woord onder den tekst, aangewezen.

Op deze wijze vertrouw ik in elk opzigt een leesbaren en zuiveren tekst te hebben geleverd, al moge mijne uitgave geene aanspraak maken op den eerenaam van hetgeen men gewoon is eene *kritische* te heeten. Doch ware het niet beter en meer overeenkomstig den stand der wetenschap geweest, eene stellig kritische uitgave te leveren? De Duitsche geleerden zijn sinds lang gewoon, die vraag, in theorie en praktijk, bevestigend te beantwoorden, en veroordeelen zonder bedenken het stelsel van diplomatischen afdruk, dat tot dusverre hier te lande eenparig gevolgd werd (2). Het zij mij vergund, met een enkel woord mijne gedachten op dit punt mede te deelen.

---

(1) Zie de *Verslagen en Berigten*, 1844, bl. 31 vlg.
(2) Vgl. JONCKBLOET, Inleid. op den *Lancelot*, I. bl. LXVIII.

Alles hangt hier, naar het mij voorkomt, af van de vraag, wat men door eene kritische uitgave verstaat. Naar het voorbeeld der Duitsche letterkundigen te oordeelen, wordt een zoodanige tekstafdruk kritisch genoemd, die naar een bepaald stelsel, de vrucht van naauwgezet wetenschappelijk onderzoek, tot eene strenge eenparigheid gebragt is in spelling, in spraakkunst, in versbouw. Elke afwijking van het aangenomen stelsel, elke ongelijkmatigheid in het handschrift, wordt door de kritiek opgespoord en met den vastgestelden regel in overeenstemming gebragt. Zoo wordt het wankelen en weifelen door regelmaat en orde, het verschil door gelijkheid vervangen, en er ontstaat die eenheid en systematische gestrengheid, die het kenmerk der wetenschap is.

Hoezeer ik ook deze vereischten van alle grondige wetenschap op den hoogsten prijs stel, geloof ik echter, dat hunne toepassing op het uitgeven van teksten aan bedenking onderhevig kan zijn. Het hoofddoel bij de uitgave van een vroegeren schrijver (dit zal wel door niemand betwist worden!) is: zijn werk zóó te doen drukken als hij zelf het geschreven heeft. Is men nu werkelijk overtuigd, dat onze Mnl. schrijvers die volstrekte eenparigheid en strenge regelmaat betrachtten, dat hunne autografen geheel vrij waren van die ongelijkmatigheden, die *alle* ons bekende handschriften vertoonen? Ik zou dit op verre na niet durven verzekeren. Wanneer men, ik spreek niet van de zeventiende eeuw, maar zelfs bij gevierde schrijvers van onzen tijd, bij een gevestigd spelling- en taalstelsel, bij algemeen en eenparig onderwijs,

toch aanhoudend weifelen en dobberen, telkens ongelijkheid, ook van elken auteur met zich zelven, opmerkt, overal den invloed van ieders gewest, van ieders ontwikkeling en persoonlijke eigenaardigheden, ziet doorstralen: zal men dan in ernst beweren, dat de 13de en 14de eeuwen zich in eene eenparigheid verheugden, voor WEILAND en de zijnen benijdbaar? Of is het niet veeleer natuurlijk, dat bij gebrek aan onderwijs in de moedertaal, bij minder veelvuldige onderlinge gemeenschap, ieder schrijver aan zijn eigen gevoel en het voorbeeld van enkele anderen overgelaten was? Het is waar, juist daardoor schreef men de taal zuiver en onvervalscht, omdat men de inspraak volgde van een onverbasterd gevoel en nog niet geleerd had de spraak, die uit het harte stroomt, in schoolsche boeijen te kluisteren. Maar die natuurlijke zuiverheid van taal moest noodwendig gepaard gaan met groote verscheidenheid, waarin zich het verschil van leeftijd en woonplaats, van aanleg en ontwikkeling, van bedoeling en inzigt, getrouwelijk afspiegelde. En zou het vrije spel der wisselende gedachte in de buigzame taalvormen eene altijd evenredige uitdrukking vinden, dan was ook bij éénen schrijver in één zelfde werk eene volstrekte eenparigheid ondenkbaar; gezwegen nog van de vrijheden, die de minder kunstvaardige didactische school zich, vooral bij den versbouw, moest en mogt veroorloven.

Men zegge niet, dat mijne beschouwing onwetenschappelijk is, omdat zij het stelsel van weifelen en wankelen huldigt, omdat zij stelselloosheid op den voorgrond zet. Integendeel, zij vloeit voort uit eene

natuurlijke, eenvoudige opvatting der zaak, en dit geeft haar het kenmerk der waarheid. Schijnt de wetenschap met die waarheid in strijd, het is slechts omdat men in de wetenschap de systematische gestrengheid overdrijft en ook datgene, wat vrij was als de menschelijke geest zelf waaruit het ontsproot, aan bepaalde regels wil verbinden. Misschien (en ik durf het vertrouwen) zal eenmaal de tijd komen, dat de wetenschap ook van al die vrijheden en schijnbare onregelmatigheden den natuurlijken grond opspoort, en aanwijst, hoe zij met de schakeringen der gedachte telkens in logisch verband staan. Dan, ja dan, zal eene echt kritische uitgave mogelijk en wenschelijk zijn: maar dat standpunt heeft de wetenschap, zelfs in Duitschland, nog bij lange na niet bereikt.

Indien ik derhalve eene kritische uitgave, in den zin dien men gewoon is aan die benaming te hechten, voor even onuitvoerbaar als onverdedigbaar houd: toch erken ik gaarne, dat de tijd voor streng diplomatische afdrukken voorbij is, dat men heden ten dage, bij ernstige studie, in staat is iets hoogers te leveren. De wetenschap heeft ontdekkingen gedaan en is tot resultaten gekomen, die stellige waarheid bevatten, en die ook bij het afdrukken van teksten hare toepassing mogen vinden, omdat zij zeker in overeenstemming zijn met de bedoeling der Mnl. schrijvers. Maar er is een onderscheid tusschen de volle gestrengheid van een gesloten stelsel, en de loutere toepassing van welbewezen beginselen, die de eenparigheid herstelt, waar zij werkelijk bestaan heeft, maar tevens de vrije speling en krachtvolle verscheidenheid in hare

regten eerbiedigt. Verstaat men eene kritische uitgave in *deze* beteekenis, dan zeker erken ik dat de tijd daartoe is gekomen, en ik juich van harte de pogingen toe, door mijn vriend JONCKBLOET (1) aangewend, om de al te ouderwetsche overtuiging op dit punt hier te lande voor eene betere te doen wijken. Maar altijd acht ik het wenschelijk, dat men zich hoede voor overdrijving; altijd blijf ik het betreuren, dat b. v. een HOFFMANN V. F. door zijne voorbarige kritiek ons de lastige verpligting heeft opgelegd, om telkens in kleingedrukte varianten de ware lezing op te visschen, waar de kritische tekst den toets niet kan doorstaan.

Doch hoe men omtrent dit punt ook moge denken, voor de tegenwoordige uitgave van den *Lekenspieghel* doet het minder ter zake. Ik was bij dien arbeid gebonden aan de uitdrukkelijke bepaling, door onze Vereeniging vastgesteld, die de reeks harer Werken met het eerste Deel dezer uitgave opende. En al ware mij die verpligting niet voorgeschreven geweest, toch hadde ik mij noode gewaagd aan de gevaarlijke onderneming, om eene eerste proeve van kritischen tekstafdruk te nemen op een gedicht van meer dan 20,000 verzen. In allen gevalle hoop ik mijne lastgeving ruim genoeg te hebben opgevat, dat geen deskundige den door mij geleverden tekst *onkritisch* zal noemen.

Wat de collatie betreft, door mij aan den voet der bladzijden medegedeeld, daarbij had ik een tweeledig

---

(1) Zie JONCKBLOET ter laatst aangeh. pl. en elders, doch vooral zijne kritische uitgave van den *Dietscen Catoen*.

doel voor oogen. Ten eerste, om alles op te geven wat tot nader verstand van den tekst, tot oplossing van mogelijken twijfel aan de echtheid der lezingen, kortom op eenigerlei wijze tot bijdrage voor de kritiek strekken kon. Maar ten andere bedoelde ik ook, niets te laten voorbijgaan, wat, middellijk of onmiddellijk, in mindere of meerdere mate, dienstbaar kon zijn aan de naauwkeuriger kennis van grammatica en prosodie in al hare verschijnselen. Daarom heb ik mij de moeite getroost, al datgene op te teekenen, wat meer dan blootelijk in spelling verschilde; en ik heb daarbij zelfs stellig verwerpelijke en ongerijmde lezingen niet achterwege gelaten, door de ondervinding geleerd, hoe een opmerkzaam beschouwer zelfs uit plompe dwalingen van een dommelenden afschrijver niet zelden leerrijke gevolgen weet af te leiden, die ter verrijking of zuivering strekken van onze grammatische en metrische kennis, vooral uit een historisch oogpunt beschouwd.

Onnoodig achtte ik het, mijne uitgave met eene reeks van aanteekeningen te bezwaren. Slechts enkele malen heb ik een kort woord aan den voet der bladzijde aangestipt. Wel ware er ruime gelegenheid geweest om den schrijver te regt te wijzen, waar zijne voorstelling van zaken uit de natuurkunde gebrekkig is, waar hij zich in het geschiedverhaal vergist, vooral waar hij in de pausenkronijk onjuist gespelde namen en verkeerde jaartallen opgeeft, maar.... *cui bono?* Het is zeker niet waarschijnlijk, dat een natuuronderzoeker of geschiedschrijver den *Lekenspieghel* als bron zal gebruiken.

Omtrent de Bijlagen, aan het werk toegevoegd, heb ik niets verder te zeggen. Zij zijn vier in getal, en behelzen: A. een toevoegsel tot de varianten, zijnde de collatie van hs. H over het eerste Boek, en die van eenige fragmenten; B. eene lijst van die plaatsen uit den *Lekenspieghel*, die in sommige bundels als afzonderlijke dichtstukken voorkomen, en van de populariteit van ons dichtwerk getuigen (1); C. eene beschrijving van de Nederrijnsche vertaling des *Lekenspieghels*, met opgave van al wat daarin ter kritiek of verklaring van eenig gewigt kon zijn (2); en D. een berigt omtrent den *Spieghel der Leken*, een werk dat men, op den titel af, ligt met den *Lekenspieghel* zou kunnen verwarren, waarmede het echter volstrekt niets gemeen heeft (3). — Het kwam mij voor, dat de inhoud van geene dezer Bijlagen in mijne uitgave mogt worden gemist, indien zij werkelijk den *Lekenspieghel* aan de wetenschap dienstbaar zou maken.

Eindelijk moet ik nog spreken van de Verklarende Woordenlijst, het laatste en niet het minst uitvoerige

---

(1) Deze lijst is voor eene kleine uitbreiding vatbaar. In den Haagschen bundel, de *Doctrinale* en andere stukken bevattende, vindt men ook eene vertaling van het *Pater Noster*, het *Ave Maria* en het *Credo*, overgenomen uit c. 41, 42 en 43 van het tweede Boek des *Lekenspieghels*. Zie JONCKBLOET, Inleid. op de *D. Doctr.* bl. XXXVII.

(2) Op bl. 321 vlg. in deze derde Bijlage, heb ik melding gemaakt van het Nederrijnsche werk, *der Selen Troist* geheeten, en later (bl. 695) aangemerkt, dat ook dit werk waarschijnlijk uit het Nederlandsch vertaald is. Ik voeg er thans nog bij, dat van het oorspronkelijke ook eene uitgave van d. j. 1526 bestaat, aang. door BORMANS, *Verslag over de Verhandelingen op de taelk. prijsvraeg*, bl. 55.

(3) In de noot op bl. 344 is bij vergissing de naam WILLEBRORD gesteld, in plaats van WOLFRAN.

gedeelte van mijnen arbeid. Misschien zou men, bij een oppervlakkig inzien, mij ten laste leggen, dat ik daarbij de beknoptheid uit het oog heb verloren; misschien ook mij het verwijt doen van onevenredige behandeling, daar sommige artikels in een enkelen regel afloopen, andere twee of drie bladzijden beslaan. Ik acht mij verpligt, hieromtrent nadere inlichting te geven.

Wie geen volslagen vreemdeling is in de Mnl. letterkunde, weet hoe treurig het langen tijd gesteld is geweest met de verklaring van onzen ouden woordenschat. Vruchteloos hadden HUYDECOPER en CLIGNETT den breeden weg gewezen, hunne navolgers raakten allengs verward in een doolhof van gissingen en tegenstrijdigheden. Terwijl de een zijne uitleggingen kortweg daarheenschreef, en met naïve, soms kinderachtige onnoozelheid de kluchtigste ongerijmdheden opdischte, bragt de ander lijvige commentaren bijeen, wemelende van geleerdheid, doch waaruit veelal slechts dit ééne te leeren viel, hoe schadelijk geleerdheid is zonder kennis en oordeel. Nu eens geschiedde de verklaring op den klank af, of werd zij zoo wat uit den zamenhang geraden, zonder stelsel, zonder beginselen, zonder strenge vergelijking of toetsing: dan eens vergeleek men, ja, tal van citaten, maar alles, rijp en groen, gelijk en vreemdsoortig, werd ondereengemengd. Wie het niet van nabij weet, kan zich geen denkbeeld vormen van de verwarring, die op die wijze ontstond.

Gelukkig voor onze nationale eer, is eindelijk een beter tijdperk aangebroken. De stem der wetenschap

en der kritiek vond gehoor, de slordigheid en oppervlakkigheid beginnen allengs plaats te maken voor ijverige en naauwgezette studie. Doch het kon niet anders of het langdurige spel van het dilettantisme moest diepe sporen achterlaten, die de wetenschap, in haren kortstondigen vooruitgang, nog niet geheel heeft kunnen uitwisschen. Vandaar dat de woordenlijsten, die in de laatste jaren het licht zagen, hoezeer zij ook boven de vroegere uitmunten, toch nog altijd een aantal woorden bevatten, die òf niet, òf slechts ten halve, òf wel verkeerd verklaard worden. Daarenboven is bij de uitlegging der woorden doorgaans hun grammatisch gebruik geheel buiten aanmerking gebleven, en mist men veelal eene heldere en geleidelijke voorstelling van de wijze, waarop zich de beteekenissen der woorden de eene uit de andere hebben ontwikkeld; vooral zoekt men vergeefs die strenge naauwkeurigheid, die niet tevreden met eene uitlegging in ruwe omtrekken, ook de fijnste schakeringen nagaat en bepaalt: met andere woorden, men verzuimde bij de woordverklaring te letten op het synonymieke onderscheid, men overwoog niet genoegzaam, of wel de hedendaagsche woorden, die men ter vertolking der verouderde bijbragt, de beteekenis in al hare eigenaardigheid met volkomene juistheid uitdrukten. En toch mag ook hier geene willekeur noch achteloosheid heerschen: het mag ons niet onverschillig zijn, of *altehant* door *spoedig* of *terstond*, *deemster* door *donker* of *duister* worde verklaard. De naauwkeurigheid, die de wetenschap vereischt, kent geene grenzen: zij moet zich uitstrekken ook tot de

schijnbaar onbeduidendste onderdeelen. Eerst dan zal de taalkennis vastheid en helderheid verkrijgen, eerst dan zal men aan de Mnl. dichters waarlijk regt laten wedervaren, door hen zoo te doen spreken als zij werkelijk hebben gesproken.

Door deze overtuigingen geleid, heb ik mij, bij 't bewerken van het Glossarium op den *Lekenspieghel*, vier hoofdpunten voor oogen gesteld. Ten eerste, mij niet te bepalen tot datgene wat voor de verklaring van den tekst strikt noodig was, maar tevens elke gelegenheid waar te nemen, die zich ongezocht aanbood, om iets tot de uitbreiding en zuivering der Mnl. taalkunde bij te dragen. Ten tweede, datgene aan te teekenen, wat aan elk woord in het spraakkunstig gebruik eigenaardig is, het geslacht en de buiging der naamwoorden, de sterke of zwakke vervoeging der werkwoorden, hun karakter als bedrijvend, onzijdig, wederkeerig of onpersoonlijk, den naamval dien zij bij zich vereischen, de verschillende spreekwijzen waarin zij voorkomen, en wat dies meer zij. Ten derde, den gang en de ontwikkeling der beteekenissen in geleidelijke orde voor te stellen. Ten vierde, in de keuze der bewoordingen, die ter verklaring moeten dienen, de hoogstmogelijke naauwkeurigheid te betrachten. Ik achtte mij te meer geroepen, deze verpligtingen op mij te nemen en naar hare getrouwe vervulling te streven, daar een Glossarium op den *Lekenspieghel*, een gedicht van zoo grooten omvang, mij meer dan andere geschikt toescheen om tot grondslag van een toekomstig Mnl. Woordenboek te strekken.

Bij de behandeling der verschillende artikels van het Glossarium, heb ik de woorden, naar gelang hunner meerdere of mindere bekendheid, in drie klassen verdeeld, en de wijze der bewerking hieraan evenredig gemaakt. Ik behoef echter wel niet te zeggen, dat hier en daar de grenzen dezer verdeeling nagenoeg ineenliepen.

In de eerste klasse nam ik die woorden op, die algemeen bekend mogen heeten en ook gewoonlijk goed verklaard zijn. Bij deze was elke uitweiding overbodig: met een enkel woord kon ik volstaan. En toch wil ik gaarne bekennen, dat juist sommige van deze eenvoudige woorden mij niet weinig inspanning en nadenken gekost hebben, om het juiste woord ter verklaring te kiezen, daar ik mij tot regel gesteld had, geene uitlegging neder te schrijven, die niet op de onderlinge vergelijking van ten minste een twintigtal plaatsen berustte. Waar de beteekenis, gelijk niet zelden het geval is, eenige rekbaarheid bezat, heb ik de verklaring in twee woorden gegeven, die de uiterste grenzen voorstellen van den kring, waarbinnen zich die beteekenis beweegt. Somtijds is er een derde woord bijgevoegd, dat door gelijkheid van vorm, zamenstelling of overdragt, meer bijzonder ter opheldering dienstig scheen.

In de tweede klasse rangschikte ik de woorden, die wel insgelijks bekend en reeds door anderen verklaard waren, maar bij welke men welligt een nader bewijs, eene ruimere opheldering zou kunnen verlangen, of in welker verklaring, in 't voorbijgaan, het een of ander te verbeteren viel. Eene verwijzing naar

de schrijvers, die vroeger deze woorden hadden toegelicht, kwam mij hier raadzaam voor: waar 't noodig scheen, hield ik mijne bedenkingen niet achterwege.

Wat eindelijk de derde en laatste klasse betreft, zij omvat al die woorden, die òf eene breedere verklaring vereischten, òf aan twijfel onderhevig konden zijn, òf aanleiding schenen te geven om van dezen en genen onzer taalkundige schrijvers in gevoelen te verschillen. Hier was ik rekenschap van mijne uitlegging, van mijne bedenkingen verschuldigd, en ik heb die onbeschroomd gegeven, al moest ook daardoor zulk een artikel wat uitvoerig worden; want ik zie geen heil in beknoptheid, waar zij aan de grondigheid of volledigheid te kort doet. Bij enkele woorden slechts, waar de verklaring tot eene buitengewone lengte scheen te zullen uitdijen, heb ik mij vergenoegd, het resultaat van mijn onderzoek mede te deelen, met de belofte om later in het *Archief* van den heer DE JAGER die punten breeder te behandelen (1).

Op deze wijze meende ik mijnen arbeid te moeten inrigten, ten einde niet alleen den tekst van den *Lekenspieghel* naar behooren te doen verstaan, maar ook den geheelen inhoud daarvan aan den opbouw der Mnl. taalkunde dienstbaar te maken. Mogten deskundigen oordeelen, dat ik werkelijk heb geleverd wat ik poogde te leveren, het zou mij eene opwekking te meer zijn, om aan een Mnl. Woordenboek,

---

(1) Aan die belofte is sedert door mij voldaan, wat de woorden *Laken* en *Saken* betreft. Zie 't *Archief*, II. bl. 118—127 en 131—144.

op ruime schaal aangelegd, eerlang krachtig de hand te slaan.

Aan het einde van mijne taak gekomen, heb ik nog een aangenamen pligt te vervullen, de betuiging mijner erkentelijkheid aan hen, wier vereerende welwillendheid mij in staat stelde dezen arbeid te ondernemen, of mij in de uitvoering behulpzaam was.

In de eerste plaats gelieve Z. Exc. Baron SCHIMMELPENNINCK VAN DER OYE, Commissaris des Konings in de provincie Gelderland, voormalig Minister van Binnenlandsche Zaken, mijnen opregten dank aan te nemen voor Z. Hoog Ed. Gestr.'s tusschenkomst bij de Belgische Regering, door welke mij het gebruik van het Brusselsche handschrift gereedelijk toegestaan werd. De Nederlandsche Letterkunde zal steeds dankbaar hare verpligting erkennen aan den verlichten Staatsman, wiens ijverige belangstelling de uitgave van den *Lancelot* en de *Doctrinale* in het leven riep, en die de pogingen onzer Vereeniging voortdurend met zijne aanmoediging en ondersteuning vereerde.

Aan het Bestuur der Koninklijke Bourgondische Bibliotheek te *Brussel* en der Koninklijke Bibliotheek te *'s Gravenhage*, alsmede aan de Tweede Klasse van het Koninklijk Nederlandsch Instituut, zij de hulde mijner dankbaarheid toegebragt voor de bereidwilligheid, waarmede mij de verschillende handschriften van den *Lekenspieghel* ten behoeve dezer uitgave werden toevertrouwd.

In het bijzonder verzoek ik den WelEd. Gestr.

Heer Mr. JOH. ENSCHEDÉ te *Haarlem*, de verzekering te willen ontvangen van mijne erkentenis voor de heusche wijze, waarop Z. Ed. Gestr. mij den toegang tot zijne kostbare boekverzameling openstelde, van meer dan één belangrijk handschrift jaren lang het vrije gebruik vergunde, en tot de uitgave van den *Lekenspieghel* de verlangde toestemming schonk. Wie de vaderlandsche letteren op prijs stelt, zal voorzeker eene zoo onbekrompene handelwijze in het belang der wetenschap, naar verdienste hoogschatten.

Twee namen mag ik hier niet onvermeld laten: die van WILLEMS en DE REIFFENBERG. Hoe gaarne zou ik bij deze gelegenheid ook aan hen mijnen dank hebben toegebragt! Doch reeds is hun werkkring hier op aarde gesloten. Het mogt mij niet te beurt vallen, hun de voltooijing aan te bieden van dezen arbeid, waarin beiden levendig belang stelden, die door beider hulpvaardigheid niet weinig verligt werd. Onze beste hulde aan hunne nagedachtenis zij een onvermoeid streven om, naar hun voorbeeld, mede te werken tot de bevordering der vaderlandsche wetenschap, aan welke zij tot sieraad verstrekten.

Groningen, November 1850.

INHOUD.

DER LEKEN SPIEGHEL.

DER LEKEN SPIEGHEL.

(B. Fol. I. r. 1. I. Fol. I. r. 1.)

Omme dat ic niet en wille leiden
In onnutter ledicheiden
Den tijt die mi gheeft onse here,
Die ghelooft si emmermere,
So hebbic dit werc begonnen.
Onse here moete mi dies onnen
Dat ict also volbringhe,
Datter in zonderlinghe
Legghe sijn eere ende sijn lof,
Ende datsi alle daer of
Te beter moeten wesen,
Diet horen sullen ende lesen.
Want om ghemenen oorbaer zoe
Leidic dit wercskijn eerst toe,
Ende dat ic ghaerne zaghe dat

Vs. 1. Om dat. 6. moet mi des jonnen. 9. Ligghe. 11. Te betre. 12. Die dit horen zelen. 13. ghemeen orbare. 14. werck.

Yet van mi bleve, dies te bat
Dat leke volc hadde na mine doot.
Clerke en hebbens ghenen noot
Dat sijt lesen groot of smal,
Want si connent buten al.
Ende want dat leke is die zake,
Daer omme ic dit boecskijn make,
So sal dit boecskijn sijn wel
Ghenaemt: den Leken Spieghel.
Ic hope dat si daer bi
Bidden zullen voor mi,
Ende segghen in enighen stonden:
» God vergheve hem sine zonden,
» Die met sinen arbeyde
» Dit wercskijn eerst toeleyde."
Den beniders biddic dat si
Tonrechte niet en begripen mi,
Die altoos kapen ende kipen,
(I. Fol. I. r. 2.) Hoe datsi moghen begripen
Dat dichters bringhen voort;
Die selve nochtan een oort
(E. Fol. I. r. 2.) Niet en weten daer af,
Niet te meer dan een caf.
Mar dats om niet ghelesen,
Begripers moeten altoos wesen.
Maer ic latet te zachter liden
Dat mi niders beniden,

Vs. 17. Dleecke. 18. Clercken — gheene. 21. want dleecke volc es oic die sake. 24. die leecke. 26. over my. 27. eeneghe. 30. werck. 31. nyders. 32. en *ontbreekt*. 33. gapen ende kyken. 35. Dat die dichteren. 36. een woort. 39. dat es omme. 41. ic laet. 42. die nyders.

Om dat mi haers selfs nijt wreect
Over hem daer hi binnen steect.
Daer smaken si haers selfs venijn;
Hoe mochtic zachter ghewroken sijn?
  Ic hope het sal ghenoeghen wale
Minen heer van Levedale,
Minen heer Rogier ende mijnre vrouwen,
Die goede dinghe gherne scouwen,
Ende in die scrifture hebben jolijt.
Si sullen daer in desen tijt
Nuttelijc corten ende met eeren;
Want het is algader leren,
Dat in bringhet salichede
Der zielen ende den live mede.
  In vier boeken so sal
Dit werc ghedeelt sijn al.
Deerste boec sal hebben in
Hemelrijcs ende aertrijcs beghin;
Van Gode, van hemelen drien,
Vander ynghelen chore na dien,
Wat die ynghele sijn ende haer wesen;
Daer na so moghedi lesen
Van firmamente, van planeten,
Die daer boven sijn gheseten,
Van aertrike, van vagheviere,
Dan vander hellen onghehiere,
Vander zielen ende der menschede,

Vs. 48. heere. 49. Mijn heer Rogiere. 50. goet dinc. 51. die *ontbr.* 52. den tijt. 55. brinct. 61. eerderijcx. 62. Inghele. 63. dinghele. 64. moeght ghi. 65. Vanden firmamente ende planeten. 67. ende van den v. 68. onghiere. 69. vander menschelicheden.

(I. Fol. I. v. I.) Hoe God Adaem maecte mede,
Vanden aerdschen paradyse daer toe,
Hoe Adaem tghebod brac doe,
Daer omme God op hem was gram,
Wat vernoy ons daer of quam,
Hoe Adaem leidde sijn leven
Daer na dat hi was verdreven,
(E. Fol. I. v. I.) Van sinen kindren die hi wan,
Ende wat hem ghesciede dan;
Daer na volghet van Noe,
Hoe over aertrike liep die zee,
Hoe teerste volc leefde doe,
Ende ander leringhe daer toe
Valt onder tusschen hier ende daer;
Van Noes kindren volghet daer naer,
Hoe dat volc dijde zere,
Hoe eerst toe quam lands here,
Hoe die grote rike resen;
Daer na so moghedi lesen
Van Abraham, den heylighen man,
Hoe dat Joodscap eerst began;
Daer na so moghedi merken
Tvoorspellen der heyligher kerken,
Destructie van Babylone,
Hoe tRoomsche rike began scone,
Van coninghen ende heren,
Die daer regneerden met eeren;

Vs. 73. Daer God omme. 74. vernoye. 77. kinderen. 78. Ende ander dinc oic daer an. 79. volght. 80. Ende hoe over eerderijck. 81. levede. 84. kinderen volght. 88. moechdi. 89. Abrahamme. 91. moechdi. 93. Die destruxie. 94. rijc begon.

Dan is hier Moyses gheset,
Die eerst van Gode ontfinc die wet,
Van Davite ende van Salomoene,
Die den tempel maecte scone,
Ende ander leringhe ooc mede,
Ende vander Joden quaethede,
Hoe haer macht ende hare staet
Algader te niete gaet.
Aldus so scrijft die boec voort
(I. Fol. I. v. 2.) Tote op Marien gheboort,
Ende hout in groot ende smal
Vander ouder eewen al,
Ende heeft in te sinen dele
Achtendeviertich capitele.

Vs. 100. temple. 103. haer staet. 104. Altegader. 109. hevet. 110. Achte ende. *Na dit vs. volgt terstond ook de berijmde inhoudsopgave der drie overige boeken, welke opgave daarentegen in het tekst-HS. voor elk boek afzonderlijk geplaatst is.*

HIER BEGHINT DIE TAFLE VANDEN EERSTEN BOEC.

Titel: Die tafele vanden iersten boucke. C. V. quade *ontb. Te regt.* VI. Van enghelen. VII. inghele. VIII. firmamenten. XXI. Adame. XXII. ende van des.

C. XXVII. Abelle. XXXII. wijfs. *Schrijffout.* XXXIII. ende hoe men eeren sal moeder ende vader. XXXIIII. Van eenre stadt te regerene. XXXVII. ghehoersamicheden. XXXVIII. onsen iersten vadere. XXXIX. Vanden voerspelle — vander Joden g. XL. Dbeghin van vele rijken ende die destruxie van Babylone. XLIIII. die waren in Rome na Romuluse. XLV. geboden.

DIE PROLOGHE VANDEN EERSTEN BOEC.

Inder werelt niet en es
Vonden, dat volmaect es,
Dan die ewighe God is die ghene,
Die volmaect is allene;
Die van niete al ghemaect heeft,
Ende elker dinc haer wesen gheeft;
Onder die welke twee sijn
Boven andren dinghen fijn:
Dat sijn ynghele ende menschen met.
Dynghele sijn daer toe gheset,
Datsi Gode dienen in hemelrike,
Ende die menschen op aertrike.
So wat mensche heeft ontfaen
(E. Fol. II. r. 2.) Van Gode redelijc verstaen,
Subtilen zin ende daer toe cracht,
Die sal, is hi wel bedacht,
Dese gaven altoos keren
Te Gods dienste ende tsijnre eren.

C. XLVI. Davite, ende wat eens gheviel. XLVII. Salomone. XLVIII. Van des volcx afgode ende vander Joden quaethede.

De Titel ontbr. Vs. 1, 2. Inder werelt vonden en es Niet volmaect, sijt ghewes. 3. Dan *ontbr.* 5. Ende van. 8. andere. 9. mensche. 10. Dingel. 12. meinsche — eertderike. 13. hevet. 18. tsiere.

Twee gaven so gheeft onse here,
Die menich mensche begheert zere,
Die metten mensche nochtan, twaren,
Alse hi sterft, te niete varen:
Dat sijn rijcheit ende scoonhede;
Maer doghet die hout haer stede
Ewelijc met haren man,
Die nemmermeer vergaen en can.
Daer omme laet ons Gode minnen,
Dats van duechden dat beghinnen.
(I. Fol. III. v. 1.) Want die Gode mint, dat verstaet,
En doet wetens nemmermeer quaet.
So wie zeghet: » ic minne Gode,"
Ende niet en hout zine ghebode,
Die lieghet, dat seit Sinte Jan,
Die die waerheit wel scriven can.
Die Gode mint, gherne hi hoort
Altoos spreken Gods woort;
Want vrient, in allen daghen,
Hoort vanden vrient gherne ghewaghen,
Dat eerlijc es ende goet;
Want hem verhuechter of sinen moet.
So voeghet dan wel daer bi,
Die Gode minnen, dat si
Desen boec gherne lesen;
Want hi sal algader wesen
Van Gode ende van alre doghet.

Vs. 19. Twee ghiften gheeft. 22. Als. 23. rijcheden ende scoenheden. 24. duecht. 28. Dat van. 30. Ende d. w. gheen quaet. 31. seecht. 33. Hij liecht — sint. 38. van vrienden. 39. eerlic zij. 40. sijn moet. 41. voucht. 45. doeght.

Ay here! want ghijt vermoghet,
So verleent mi hier toe sin.
Nu hoort hier mijn beghin,
Inden name Gods des vrien
Ende onser vrouwen, Sinte Marien.

Vs. 46. vermoeght. 49. den vryen. 50. sinte *ontbr.*

HIER BEGHINT DIE EERSTE BOEC VAN DEN LEKEN SPIEGHEL.

(I. Fol. IV. r. 1.)

Vanden beghinne hemelrijcs ende aertrijcs. — I.

(E. Fol. II. v. 1.)

God, die sonder beghin es
Ende sonder ende, gheluste des,
In sijn godlike milde rueren,
Dat hi maecte creaturen.
Ende dat en dede hi daer om niet,
Dat hi hems behoefde yet,
Maer om dat hi hem woude
Sine ghifte ende sine vroude
Gheven ende tonen mildelike,
Beide hier ende in hemelrike.
Want, eer hemel of aerde waren,
Of yet datmen daer in siet baren,
So was God, zonder beghin,
Also machtich, meer noch min,

De hoofdtitel van het boek ontbr. Vs. 3. sine. 5. daer omme. 6. haers bedorste. 11. ende eerde.

Ende in also groter blijscapen,
Alse doe hijt al hadde ghescapen.
Ende dat alle dese dinghen
Weder te niete ghinghen,
Ende ynghele ende menschen ghemene,
Ende niet en bleve dan hi allene,
Sine macht ende sine glorie daer af
En warens te minder niet een caf.
Onder allen creaturen
En heeft God mar twee naturen
Redenlijc verstaen ghegheven,
Ja, ende ooc ewelijc leven:
Dats dinghel ende die ziele smenschen,
Die onse here na wenschen
Maecte ende formeerde,
Alsoot sine wijsheit ordineerde.
Hemel, water, lucht, berch ende dal
(I. Fol. IV. r. a.) Maecte God van niete al,
Ende die ynghele daer toe mede.
Mar die menschelichede
Maecte hi in een ander maniere:
Dats, van elementen viere,
(E. Fol. II. v. a.) Lucht, water, vier ende aerde.
Mar die ziele heeft een ander waerde:
Si is ghemaect, wildijt leren,
Vanden ademe ons heren;
Want God den mensche in blies
Den gheest des levens, sijt zeker dies,

Vs. 16. Als doen. 19. inghelen. 21. ende sine gheboorte. 22. En waers. 23. alle. 24. En hevet. 27. dingele ende oic de z. 28. na sinen wensche. 29 ende oic f. 33. dingele. 36. Dat es. 38. hevet. 42. Den geest selve.

Dats die ziele ende anders twint,
Also ment wel bescreven vint.
Dus syn dyngle ghemaect van niet,
Maer die ziele, als ghi wel siet,
Blies uut hem onse here,
Die noyt, noch min noch mere,
Beghin noch ende en heeft,
Ende altoos zonder ouden leeft.
Welc is dan edelre, berecht mi des:
So dat van niete ghecomen es,
So dat eerst nam sijn rueren
Uter godliker naturen,
Die edelre is dan al
Dat ye was ofte wesen sal?
Hi machs vraghen dies begaert,
Maer ten dunct mi gheens vraghens waert.
Niemen en ghelove nochtan des
Dattie ziele zonder beghin es;
Al bliesse God den mensche in,
Daer so was haer eerste beghin.

Van Gods wesene. — II.

Men vint simpel liede so leec
Ende int ghelove so weec,
Dat sijt houden in haer verstaen
Dat God is alse mensche ghedaen,

Vs. 43. Dat es. 44. men. 45. dingele. 46. also g. 47. ons h. 48. noch nemmermeere. 50. oude. 51. edelere. 52. commen. 53. rure. 56. off. 57. maeghs. 58. Mer en dinct. 61. bliese. 62. Daer soe was ierst beghin.

Vs. 2. alsoe weec. 4. als.

(I. Fol. IV v. I.) Die lichame ende lede heeft
Also hi onse menschen gheeft.
Neen hi niet, diet wel verheest:
God is altemale gheest,
Daer hemele ende aerde [vol] sijn mede;
Nochtan en volt hi ghene stede.
Op een ure is hi over al,
In hemel, in zee, op berch, in dal.
(E. Fol. III. r. I.) Hem en es verborghen twint,
Die alle herten binnen kint.
Sine doghet, sine cracht, sine godlichede,
Sine gherechticheit, sine milthede
En mochte u niement orconden,
Al sprake hi met dusent monden.
Nochtan gaet sine ontfermicheit
Boven al dat hier is gheseit.
Dats ons een groot toeverlaet,
Op dat wi daer op en doen gheen quaet.
Also sine wijsheit diep
Alle dinc van niete sciep,
Also zoude hijt ontmaken zaen,
Alle in een oghe opslaen;
Ende dit hout al zine moghenthede
Staende aldus in sine stede;
Ende dade hire sine hoede of yet,
Het worde weder al niet;
Want het van niete al is comen,

Vs. 5. hevet. 6. Alsoe men ons menschen gevet. 9. Daer hemel ende eerde vol sijn mede. 10. en *ontbr.* 15. duecht — godheyt. 16. miltheyt. 18. dusentich. 19. ontfermherticheyt. 21. Dat es. 22. wiere op doen. 23. sijn. 26. Al in eenre ogen. 27. houdt al in sijn mogenthede. 29. sijn — af.

Als ghi hier voren hebt vernomen.
  Waenstu, zot mensche, dat hi
Na sine ghedane sciep di
In des lichamen vorme,
Die eten sullen die worme?
Neen hi niet, waerlijc:
Du beste een vuul slijc,
Ende stinckende als een mes;
Ende die godheit si es
(I. Fol. IV. v. a.) So edel ende so scone,
En is niement onder den trone,
Die daer van enen haer toe dochte,
Dat hire of spreken mochte.
Dusent zonnen, diemen siet,
En waren so scone niet,
Noch al hemelrike mede,
Als hi is in sijnre godhede.
Want alle natuerlike scoonhede,
Beide boven ende beneden,
Moeten alle uut hem rueren,
Die meester is der natueren.
(B. Fol. III. r. a.) Sine diepheit is zonder gront,
Sine hoocheit en es niement cont,
Sine dicheit is onghemeten,
Niement en mach volweten
Sine ghedane, noch sijn wesen;
Ende die daer meest na lesen,
Dolen meest weder ende wey,

Vs. 32. Also. 36. Dien. 38. bist. 40. die es. 43. Diere. 45. alsoe men siet. 48. in sine. 50. van boven ende van b. 52. Die meesters der. 55. diepheit. 58. diere.

Alse die blinde die slaen na tey,
Dat haerre gheen gheraken en can.
Hets waer, ghelijc enen man
Ghinc die Gods zone op aertrike,
Die God was ghewaerlike;
Maer sine godheide ghedane
En scouwedmen daer niet ane,
Mar sine godlike dade,
Die hi wrochte vrooch ende spade,
Die sachmen daer aen openbare.
Ooc sietmen inden outhare
Dat broot, des sijt ghewes,
Daer hi ghewaerlijc in es;
Mar die godheit in dien
Blijft daer al onghesien.
Thoochste wesen dats die godheit;
Daer in es een drieheit:
(I. Fol. V. r. 1.) Dat sijn drie in een, ende een in drie.
Meerre wonder en sachmen nie
Onder den hoghen throne,
Dan één wesen, drie persone,
Ende drie persone in énen God.
Niement en si zo zod,
Dat hi daer op te langhe dure,
Te wetene Gods nature.
Die mensche can hemselven cume bekinnen,
Hoe soude hi Gode dan versinnen?

Vs. 60. Alsoe die blinde slaet na dey. 61. Dat hire. 62. Het es. 63. eerderike. 64. waerlike. 65. godlike. 66. scouwede men. 67. daden. 69. sach mer ane. 70. zietmen hem in dien o. 72. waerlijc. 73. van dien. 75. dat is die godhede reene. 76. es driehede eene. 77. Daer zijn — in drien. 80. Dan in een. 81. personen.

Men ghelove simpellike,
Dat God, onse here van hemelrike,
Één God is in drie persone;
Men comt daer mede ten hoghen lone;
Want niement en macht te gronde slaen,
Alsic u voren dede verstaen.

(E. Fol. III, v. 1.)

Van drien hemelen. — III.

Drie hemele sijn teenre somme,
Ende deen gaet al omme ende omme
Aertrike, al ist wonder,
Boven, besiden ende onder.
Deerste hemel, wildijt verstaen,
Die is alse lazuer ghedaen,
Ende van lichameliker naturen,
Ende loopt al omme tallen uren,
Ende tfirmament ooc mede,
Alsoot van rechte is zijn zede.
Dander hemel altemale
Is ghelijc den cristale,
Daer dyngle ende die goede gheeste
Ghebruken haerre groter feeste,
Die nemmermeer en mach vergaen.
Die derde hemel is ghedaen,
Ofte hi al guldijn ware.
Gods stoel so staet dare:

Vs. 87. simperlike. 88. God *ontbr.* 89. Es een God in drien. 90. comter mede. 91. en *ontbr.* — maecht.

Vs. 2. deene. 3. Eerderike. 5. Deene. 6. Die *ontbr.* 7. Ende *ontbr.* 13. dingelen. — die *ontbr.* — gheesten. 14. haer grote feesten.

Dat is doverste moghentheit,
(I. Fol. V. r. 2.) Die throon der drievoudicheit,
Daer die glorie so groot es,
Dat niement waert en is des,
Dathi daer of yet sprake,
Want si is te hoghe, die sake.
Bevelen wijt Gode, diet al weet.
Ic wane daer niemens stoel en steet,
Dan die stoel des vader,
Des zoons ende des heilichs gheests algader.
Mar des zoons stoele staet bi
Sijnre moeder stoel, ghelovets mi,
Want hi selve heet in zijnre leren,
Dat wi vader ende moeder sullen eren.
  Ic hebbe ghelesen, sonder waen,
Dat dese hemele also verre staen
Deen vanden andren, sijts ghewes,
Alst van hier ten firmamente es.
  Dat een steen anden hemel ware,
Die woeghe hondert menschen zware,
Ende viel recht neder waert,
(E. Fol. III. v. 2.) Nacht ende dach onghespaert,
Hondert jaer zoudet liden ooc wale,
Eer hi neder quame te dale.
Nochtan varent dingle eer
Dan men dade een oghe keer,

Vs. 19. Daer is die overste mogenthede. 20. drievoudichede. 27. vaders. 28. Tsoens ende tshelichs gheest algaders. 29. stoel. 30. geloeves. 31. selve beval in — leere. 32. wij zelen vader ende moeder e. 35. Die eene — anderen, sijt. 38. Ende rechte viele n. 41, 42. Nochtan soude liden wale C. jaer, eer hij quame te dale. 43. dingelen. 44. oghen.

Ende die goede zielen met,
Alsoot God heeft gheset.
Te sulker stat seit dat Latijn,
Datter hemele zeven zijn,
Omme der zeven planeten wille.
Daer of zwighe ic al stille,
Hoe deen loopt oost, ende dander west,
Alsoot God heeft ghevest;
Nochtan schijnt in hare vaert,
Dat si alle lopen west waert.

(I. Fol. V. v. 1.)

Van neghen choere der ynglen ende van der ynglen valle. — IIII.

Inden middel hemel sijn
Neghen manieren van ynglen fijn:
Dat sijn yngle, Archangele, Throne,
Principate, Dominatione,
Potestate, Cherubyn,
Cherub ende Cheraphyn.
Dese dienen dach ende nacht
Haren scepper mit hare macht,
Elc van sinen ambachte,
Daerse God selve eerst toe achte,
Daer si nemmermeer uut en keren.
Daer bi bleven si inder eren,

Vs. 46. hevet. 47. Tselker — zeeght dLatijn. 48. hemelen. 49. Om. 50. zwijghic. 52. hevet. 53. schinet een here vaert. 54. Off zij alle liepen.

Titel. choren. Vs. 1. middele. 2. engelen. 3. inghele. 4. Principaten. 5. Potestaten. 6. et *voor* ende. 8. sceppere met al harer m. 10. Daerne God ierst t. a. 12. bliven.

Die dander verloren dommelike
Ende derven moeten ewelike.
Wat hare ambochte sijn daer,
Ware leken lieden te swaer.
Maer also saen als onse here
Dyngle in die grote ere
Ghescapen hadde ende ghedaen,
So verhief hem also zaen
Lucifer, die voorbaerste,
Die de scoonste was ende die claerste,
So dathi dander alle versmaedde,
(E. Fol. IV. r. 1.) Alsoot sijnre hovaerden gaedde,
Ende waende te hogheren state cleven,
Dan hem God hadde ghegheven.
Dander yngle ooc, twaren,
Die Luciferre houdt waren,
Te desen overmoede, ghelijc dommen,
Waenden ooc zijn gheclommen
Boven hare ghelike dare.
Ende also zaen werts gheware
Haren scepper, ter selver stont,
Ende werp die meestre inden gront
Vander bernender hellen;
(I Fol. V. v. 2.) Mar vanden andren ghesellen
Bleven vele in die lucht.
Daer so hebben si haren vlucht,
Bernende in groter pine,

Vs. 15, 16 *aldus verknoeid:* Want haer ambachten sijn dair Weerliken lieden te zwaer. 18. Dingele. 23. dandere al. 24. hoveerde. 25. hoghere. 27. inghele — te waren. 28. Lucifer. 29. Te *ontbr.* 32. saen alst wart gh. 33. Haer sceppere. 34. den meester. 36. van dien anderen. 37. Bleeffer. 38. haer v. 39. pinen.

Daer hem altoos in staet te zine.
Si waren, also las ic,
Also luttel als een oghenblic
In die glorie; want also zaen
Als si hadden wesen ontfaen,
Vielen si te hant in die hovaerde,
Ende also zaen mosten zi hare vaerde;
Want also zaen, alsmen leest,
So en hadt gheen recht gheweest,
Datsi yet daer waren bleven,
Die hem hadden verheven
Ieghen den ghenen diese sciep
Ende tot dier groter eren riep;
Dat anders niet en dede
Dan sine goedertierenhede,
Sonder hare verdiente, als ende als;
Si waren wel waert sulcs vals.

Wat die quade yngle sijn. — V.

Dynghele sijn gheeste al ghemene,
Die vleesch en hebben noch bene.
Si en vollen ghene stat,
Noch si en weghen dit noch dat.
Hem en is niet onghemicke,
Hemel noch aerde, noch muer zo dicke,
(E. Fol. IV. r. 2.) So waer so hem staet te sine,

Vs. 42. Alsoe lange als. 44. Als sij haer wesen hadden o. 46. Ende moesten also saen h. v. 47. zaen *ontbr.* *Te regt.* 49. daer *ontbr.* 51. die gheene. 52. Ende ter g.

Titel. quade *ontbr.* *Te regt.* Vs. 1. Die engele. 3. Sine vervullen ne g. 4. w. no dit no dat. 5. Hem nes niet. 7. waer dat hem.

Si en lident al zonder pine.
Ende waer si varen in aertrike,
Of in die helle dies ghelike,
Altoos zo volcht hem mede
Die hemelsche vruechdelichede.
  Al sijn dyngle subtijl zere,
Si en weten min noch mere
(I Fol. VI r. I.) Van Gods verholenthede,
Noch wat ghescien sal mede,
Dan hem God wil laten verstaen.
Ende dat scouwen si also zaen
In hem, alse hijt beghaert.
Ende alse hise dan erghentwaert
Senden wille, so weten si te hant,
Waer ende waer omme si sijn ghesant;
Ende varen daer te hant ghereet,
Ende doen haers sceppers beheet.
  Al scrijftmen yngle, in gheliken,
Aen die want met vlederiken
Ende met live, als een man,
Sine hebbens twint nochtan.
Maer omme datmen ghenen gheest
Scriven en mach, so eest
Datmense also moet maken;
Men cant anders niet gheraken.
  Dyngle die sijn in hemelrike,
Sien wat ghesciet in aerdrike.

Vs. 9. eerderike. 10. dier. 13. dingele. 17. Dat hem God wille. 19. als. 20. als — yewers wert. 25. ingele in ghelike. 26. Ane die weghe met vlederike. 27. Ende die met. 29. om. 30. en *ontbr.* 31. se *ontbr.* 32. caent. 33. Dinghele. 34. geschien in eerderike.

Ende alsi dan yemene zien,
Dient misvallen sal ofte misschien,
So comen si neder also zaen,
Alse een oghe toe soude slaen,
Ende staen dien mensche in staden dan,
Ist dats hem God an.
Ende alse onse here wilt ghedoghen,
Datsi hem yemene vertoghen,
So nemen si vander lucht ane
Een vorme ende een ghedane,
Daer si in maken dat ghetoghe.
Maer ghene menschelike oghe
(E. Fol. IV. v. 1.) En mach gheest sien, sijts ghewes,
Weder hi goet of quaet es.
Hoe zere dat een mensche ware
In vernoye ofte in vare,
(I. Fol. VI. r. 2.) Ja in rouwen also groot,
Dat hi wilde wesen doot,
Mochte hi enen ynghel scouwen,
Hi vergate alle sijns rouwen,
Ende hem zoude dincken claerlike,
Dat hi ware in hemelrike;
Ofte hi bleve doot lichte
Van sulker claerheit, van sulken zichte.
Want zeven zonnen aen den trone
En waren alle niet so scone,
Noch so clare een creature,
Alse dynghel is in sine nature.

Vs. 35. Als sij danne yement s. 36. of. 38. o. soude toe slaen. 40. dat hem God jan. 44. Eene vorme ende eene. 46. gheen menschelijc. 50. off. 51. rouwe. 54. al. 57 Off. 58. claerheit ende lichte. 61. claer cr. 62. Als.

Vanden ynglen die ons hoeden. — VI.

Elc mensche, so wie hi si,
Heeft enen ynghel, die hi
Bevolen is, om dat hi sal
Den mensche hoeden over al
Jeghen des viants subtijlheden,
Die haer nette altoos spreden,
Omme den mensche te vane
Ende aen die ziele te verslane.
En dade des ynghels hoede,
Hi maecte ons tongoede
Lijf ende ziele ende alle dat
Des ons zoude zijn te bat.
Maer alse wi lude ende stille
Algader onsen wille
Den duvel consenteren,
So laet hi ons gheberen,
Alse diet niet ghebetren en can.
Maer altoos is hi ons an
Mit sinen subtilen vermane,
Om uten zonden te stane;
So gherne behieldi in die ere
Die ziele, die hem sijn here
Op trouwe bevolen heeft.
(E. Fol. IV. v. 2. I. Fol. VI. v. 1.) Ende so wanneer die ziele sneeft,
So is die ynghel verzeert:

Vs. 1. so *ontbr.* 2. dien. 6. hare netten. 8. ane — slanc. 9. En daet die ingelen die ons hoeden. 10. tongoeden. 11. al. 15. duvelen. 16. ons dan g. 17. ghebeteren. 21. behilde hi. 24. so *ontbr.* 25. dinghel.

Ende als zi haer te duechden keert
Ende die zonden wille laten,
So wert hi blide utermaten,
Om dathi dat behouden sal,
Dat hem zijn here op trouwen beval.
Dits ghelikenisse albloot,
Of een lants here groot
Sinen lieven knape bevale
Sijn kint, op dat hijt wale
Leren soude ende beleiden,
Ende dat kint dan ter quaetheiden
Tructe ende te blamen,
So zoude hem dan die knape zere scamen
Voor sinen here, om dese zake;
Aldus sijn dyngle tonghemake,
Alse hem die ziele ontvecht
Ende aen die quaetheit emmer plecht.
  Niet en verstaet dat moghen
Die yngle rouwe doghen:
Al sien si datsi node zien,
Haer vruechde en mindert niet van dien.
Weet dat met groten zinnen
Die yngle den mensche minnen,
Ende dat hem leet is harde zere,
Datsi verwerken onsen here;
Want si begheren boven al,
Dat volmaect ware tghetal,

Vs. 26. als sij ten d. 27. willen. 29. dat hij bat houden. 30. trouwe. 34. om dat. 36. te q. 37. Trocke. 38. dan *ontbr*. 40. dinghele. 41. Als. 42. quaethede. 44. dingele. 47. Wat dat. 48. Dingele die m.

Daer dyngle uut vielen neder.
Want dat moet emmer weder
Met menschen sijn voldaen;
Ende so meer liede ter hellen gaen,
Soot langher is, des sijt ghewes,
Eer (*) tghetal volmaect es.
Die na lieve vriende haect,
(I. Fol. VI. v. 2.) Sine vruechde en is niet volmaect,
Eer hi die ghene bi hem weet,
Daer hem sinen sin toe steet;
Aldus verlanghet den ynglen mede
(B. Fol. V. r. 1.) Daer na, dattie ydele stede
Met zielen ghevolt zoude wesen.
Men zoude u noch vele lesen
Vander ynghelen state,
Mar dat ict nu late,
Dunct mi goet te desen male:
Ic woude si dit behilden wale.

Wat die quade yngle sijn ende wies si pleghen. — VII.

Ghi hoort mi zegghen hier voren,
Hoe zomme die yngle verloren
Die hemelsche vruechde mit allen,

Vs. 53. dingele. 56. lieden. 57. es, sijts gh. 62. die sin. 63. verlanct den ingel. 64. ydel. 65. vervult sal w. 67. Van diere. 69. Dinket mi ghenouch t. d. m. 70. Ic woudsij. — *Na vs. 70 volgt nog:*

Diet horen ofte lesen,
Souden daer bij ghesalicht wesen.

Titel. inghelen. Vs. 1. hoeret. 2. som die inghele.

(*) Het HS. heeft *eert.*

Daer si uut mosten vallen:
Die meeste meestre inder hellen gront,
Maer die andre bleven tier stont
In lucht, in watre ende op lande.
Ende dese sijn alle viande
Des menschen, die altoos poghen
Hoe sine bedrieghen moghen
Ende verleiden, om dat si
So zere beniden dat hi
Ter groter vruechden zal comen,
Datsi hemselven benomen
Hebben also scandelike,
Ende derven moeten ewelike.
Ende na dien datsi, twaren,
Te voren scone waren
Ende lieflijc ende clare,
So worden si daer nare
Lelijc, zwert ende eyselijc,
(I. Fol. VII. r. I.) Ende stinckender dan een slijc;
Ende waer si sijn in elke stede,
Altoos zo volghet hem mede
Die helle ende dat torment,
Dat nemmermeer en wert gheent.
Vele meestre sijn daer,
Ende elc die heeft zine scaer,
Die te sinen dienste steet,
Ende te sinen ghebode is ghereet.

Vs. 5. meestere. 6. dandere — te dier st. 7. watere ende in l. 13. Ter groter blijscap. 14. Die sij. 17. te waren. 19. lieffelic. 21. Leeleec. — ende *ontbr.* 22. een *ontbr.* 24. Altoes volght hem. 25. Die helsche pine ende. 27. meestere — dare. 28. die *ontbr.* — scare. 30. tsinen.

Ende so welc quade gheest
(E. Fol. V. r. 2.) Der menschen bedrieghet meest,
Hi is wellecomer ende best ontfaen,
Om dat hijt so wel heeft ghedaen;
Ende die luttel connen bejaghen,
Sijn ghestoten ende gheslaghen,
Ende van herde crancken love;
Om datsi luttel bringhen te hove,
So zetmen een andren in sine stat,
Om den orbaer te doene bat:
Deen is subtijlre vele
Dan dander is in allen spele,
Also alse tfolc van aertrike
In beschedenheden sijn onghelike.
Weet dat wel ende verstaet:
Waer die mensche staet, leit ende gaet,
Datter dusent om hem houden,
Diene gherne alle zouden
Aen ziele ende aen lijf deren,
Lietse God onse here gheberen.
Maer die ynghel hoedse daer af,
Den welken datse God gaf
Te hoedene inder gheboort,
Als ghi hier voren hebt ghehoort.
Si en weten ooc niet van dien
Dat namaels mach ghescien,
Noch si en weten noch si en kinnen

Vs. 32. bedriegen. 33. willecome ende wel o. 36. ghesteken. 37. herden. 39. eenen anderen in sijn stad. 40. Omme den oirbare. 41. herde vele. 43. alst volc. 44. behendicheden. 46. W. d. m. leegt, staet of gaet. 48. alle gheerne. 49. live. 51. inghele. 54. Also ghi. 55. Sine w. 57. No sine w. no ne k.

(I. Fol. VII. r. 2.) Der menschen herten binnen,
En si datsijt merken
Aen haer ghelaet, aen haer werken;
Want si zijn subtijl zere,
Ende weten vele mere
Dan menschelijc herte ghevreest,
Bi dien si sijn al gheest
Ende yngheliker naturen:
Al sijn verwandelt hare figuren,
Ende haer wel om wee (*) ghegheven,
Hem is hare subtijlheit bleven.
Si sijn in wille altoos wale
Die werelt altemale
Te bedervene metten lieden,
(E. Fol. V. v. 1.) En dade dat hem verbieden
Die goede yngle, diese slaen,
Als si yet archs willen bestaen;
Want si en moghen, dat verstaet,
En ghenen mensche doen quaet,
En si dats hem God ghehinghet.
Daer is sulc die toe bringhet
Scade ende die menigherhande,
Beide te watre ende te lande,
Om zonden die sijn gheschiet,

Vs. 58. herte. 63. menschelike. 64. Bedy zo sijn sij alle gh. 65. Ende van ingheliker manieren. 66. hair. 68. haer. 72. Ende daet dat. 73. inghel. 74. iet aerghes. 76. Ne gheenen. 77. ghehinct. 78. Dan es — brinct. 80. watere. 81. die gheschien.

(*) Ware 't niet beter: *wee om wel?* Althans de zin eischt: al is hunne gedaante veranderd, en al zijn zij in den treurigen toestand gebragt van booze geesten te wezen, in plaats van engelen in den heilstaat des hemels, zoo als zij vroeger waren.

Ofte om ander zaken die God siet,
Waer bi dat hijt laet gheschien:
Ende also zaen hebben ghesien
Die goede yngle Gods ghehinc,
Ende verbeiden ooc dier dinc
Also langhe alse Gods wille si,
Ende niet langher, ghelovets mi.

Vanden firmamente. — VIII.

Dat firmament, dat si u cont,
Is al ommegaende ront,
(I. Fol. VII. r. 1.) Binnen hol, als een eys dop;
Ende heeft in hem, zonder scop,
Beloken als een crocht,
Aerde, water ende locht.
Van diere naturen is tfirmament,
Dat altoos omme rent.
Omtrent tfirmament sijn gheseten
Die sterren ende die planeten,
Die nemmermeer stille en moghen staen.
Dat moghedi merken ende verstaen
Aen zonne, mane ende sterren,
Die nemmermeer en staen noch en merren,

Vs. 82. Off om andere zake. 85. ingele. 86. die. 87. alst. 88. gheloeves. — *Na vs.* 88 *volgt nog:*

Dat ligghende ende ruerende es,
Bij Gods wille eest al, sijt gewes.

Vs. 1. dat *ontbr.* 3. ey. 5. eene. 6. watere. 7. *De volgorde der verzen aldus:* 6, 9, 10, 7, 8, 11. *In* 7. vander. 11. Ende n. stille mach staen. 12. moechdi. 13. In s. — ende an st. 14. *Het eerste en ontbr.*

Sine lopen altoos omme ghereet,
Also alst tfirmament omme gheet.
Nochtan lopen si contrare,
Dat u te vele te zegghen ware.
Dat stercste dinc datmen vint,
Dat is zeker tfirmamint,
Ende daer God met groter cracht
Meer wonders in heeft ghewracht.
(E. Fol. V. v. 2.) En dade sijn loop ende sijn bedrijf,
Al dat ontfaen hevet lijf
En mochte roeren, cleine of groot,
Het zoude al zijn oft ware doot;
Maer zijn lopen ende sijn rueren
Doet leven die creaturen,
Ende cruut ende bome springhen,
Ende maect ooc tijt allen dinghen.
Daer dat firmament keert,
Also als ons een meester leert,
Is dat gheruusch ende dat ghecrake
So groot, ware dat zake
Dat een man also groot ware
Als al aertrike, ende ware hi dare,
Hi soude te hant bliven doot
Vanden gheruussche, het is so groot.
(I. Fol. VII. v. 2.) Sine snelheit is zekerlike
Ooc zonder ghelike;
Want het, als ghi wel kent,
Aertrike al omme rent

Vs. 15. Sij en. 20. dat f. 23. Ende daet. 24. heeft. 25. cleen no g. 27. loep. 28. Doet rueren d. c. 29. crude. 30. alle. 36. Alse eerderijck. 38. van dien. 39. is *ontbr*. 40. Es oic. 42. Eerderike.

Binnen eenre nacht ende enen daghe;
Ende waert dat ooc een ure stille laghe,
Menschen ende alle creaturen
Souden ligghen zonder ruren.

Vander zonnen ende vander manen. — IX.

Die zonne is der planeten ene;
Nu verstaet wel wat ic mene:
Die scoonste ende die beste met,
Ende die wi meest hebben te bet.
En dade haer hitte ende haer doghet,
Aertrike en worde nemmermeer verhoghet
Van vruchten noch van andren dinghen,
Die uter aerden niet en zouden springhen.
Maer vander wermheit, die zi
Der aerden ghevet, ghelovets mi,
So springhen bome ende crude daer ute,
Die ons coorne ghevet [*l.* gheven] ende frute.
Ende want der zonnen nature steet
Dat si droghe is ende heet,
Ende al die werelt verbranden zoude,
(E. Fol. VI. r. 1.) En quamer toe en ghene coude,
So is die mane ghemaect om dat
Datsi cout is ende nat,
Ende tempert die hitte ende tvochte;
Ende si is zoete ende zochte,

Vs. 43. ende binnen e. d. 44. ooc *ontbr.* 45. ende ander c.

Vs. 4. dier. 5. Ende doet — duecht. 6. Eerderijck en worde meer verhuecht. 7. vruchte — anderen. 8. Uter eerden en soude niet springen. 10. gheeft, gheloeves. 11. So wassen b. 12. coren gheven. 16. en *ontbr.* 19. thitte ende tsochte. 20. So dat deerde ghevet hare vrochte.

Ende doet crude ende bome tidelike
Springhen ende wassen op aertrike.
Die zonne is in haren stane
Vele hogher dan die mane.
Die zonne en hout niet enen pat:
Si hoocht ende nedert, ghi siet wel dat,
(I. Fol. VIII. r. 1.) Also God gheset heeft hare,
Ende dit voldoet si eens ten jare.
Die mane ooc, als ghi wel siet,
En hout ooc enen loop niet:
Si hoocht ende nedert, ende wast ende waent,
Ende dit voldoet si telker maent.
Nu valt sulcstont bi desen
Diverse lope, die hier wesen,
Dattie mane comt gheronnen
Tusschen ons ende der zonnen,
Ende schijnt [*l.* scudt] der zonnen schijn dan,
Datsi tons niet comen en can,
Ende so wortet hier doncker zaen,
Ende so dunct ons die zonne vergaen.
Maer al mist men der claerheit een deel,
Die zonne blijft nochtan gheheel,
Ende also claer als zi ye ghewaert;
Si en ghewan nie mincke noch scaert
Anders dan ons haer schijn ghebrect,
Dat ons die brede mane bedect.
Ende alse die mane voorwaert tijdt,

Vs. 21. doet *ontbr.* — ghetijdelike. 22. Groeyen ende w. o. eerderike. 25. Haer loep en h. 27 en 28 *in omgekeerde volgorde.* 28. su telken jare. 30. ooc *ontbr.* 31. *De twee eerste* ende *ontbreken.* 37. Die scudt der z. 38. tot ons. 40. Ende *ontbr.* 42. blijft altoes gh. 43. clare. 44. Sine. 46. Die ons. 47. Also die m.

Ende deene den andren lijdt,
So heeftmen weder die claerhede,
Also men te voren dede.
Dit valt, des sijt ghewes,
Alse die mane zonder licht es:
Dats, als zi ontfaen sal:
Die mane heeft haer licht al
Vander zonnen, diet haer gheeft;
(E. Fol. VI. r. 2.) Want si van haer selven en heeft
En gheen licht, des ghelooft.
Die aen die mane hadde sijn hooft,
Hi zoude die zonne scouwen ane,
Want tusschen die zonne entie mane
En mach gheen dinc zijn;
Die mane verlore haren schijn,
Quame tusschen hem beiden yet.
(I. Fol. VIII. r. 2.) Ende alst dan aldus ghesciet,
Dattie zonne sulken pas gaet,
So dat berch ofte hoghe lant staet
Tusschen zonne ende mane dan,
So dat der zonnen schijn en can
Toter manen niet comen,
So wart haer dat licht benomen,
Ende en es nemmermere clare,
Want die berch bescuttet hare
Tlicht, die daer tusschen staet:
Dan segghen wi: die mane vergaet;

Vs. 48. anderen. 51. Dat vat. 53. Dat es. 56. Want zo sonder sonne en hevet. 57. Ne gheen. 58. ane. 60. ende m. 62. D. m. hadde verloren haer schijn. 66. of. 67. sonne off m. 71. Ende het en es nemmermeer so claer. 72. W. d. b. die scuttet daer.

Maer dats scheren, zonder waen,
Die mane en mach niet vergaen,
Si is so dicke ende so breet,
Maer haer licht comt ende gheet;
Ende alse die zonne mit haren toghe
Lijdt dan dien berch hoghe,
So ontfaet die mane echt,
Als si te voren dede, haer lecht;
Ende altemet dat sijt lijdt,
So wert haer dat licht ghewijdt.
Dit sijn die zaken ende dat bedieden,
Waer bi dat dunct den lieden,
Dattie zonne entie mane
Sulcstont pleghen te vergane.

Vanden andren planeten. — X.

Noch sijn der planeten vive:
Die sijn van groten bedrive;
Want si die werelt regeren,
Also die wille is ons heren.
Van haren virtuten en willic u
Niet vele zegghen nu,
(E. Fol. VI. v. 1.) Want hare macht ende bedieden
En dooch luttel vele lieden:
Dat sijn Mars ende Marcurius,
Jupiter, Venus ende Saturnus.

Vs. 75. dat es. 79. als — hare. 80. Lijdt vanden berghe. 82. licht. 83. dat soe l. 85. dat *ontbr.* 87. ende die m.

Vs. 3. zeere regeren. 4. Alsoet. 5. virtute soe w. 7. haer. 8. En *ontbr.*

(I. Fol. VIII. v. I.)

Die heydine liede plaghen
Wileneer, in ouden daghen,
Haer ghelove te ghevene
Aen dese planeten zevene,
Ende waenden al openbare,
Dat elc van hem een God ware,
Om dattie meestren in haren zin
Die macht kenden van hin;
Ende daer omme daden si heten
Die zeven daghe na die planeten,
Also si noch gheheten sijn,
Beide in Walsch ende in Latijn,
In Griecsch ende Ebreeusche mede,
Also si noch huden den zede.
Die sondach heet na der zonnen,
Ende, also wijt ghemerken connen,
Heet die maendach na der mane.
Die Dinxdach volcht hier ane,
Na Marse zo hiet die;
Nu hebdi der planeten drie.
Die vierde hiet Marcurius,
Dats woonsdach, wi lesen dus.
Jupiter dat is donredach,
Venus vridach, alsict zach.
Na Saturnus, die volcht hier naer,

Vs. 11. lieden. 12. Wilen. 13. al te gh. 15. al *ontbr.* 16. elcx. 17. Om dat hare meester. 18. van hem. 20. dagen die de p. 22. int W. — int L. 23. Ende in Griecxsche ende int Ebreusch m. 24. houden die. 25. Die *ontbr.* 26. Ende *ontbr.* 27. na die m. 28. disendach volchter. 29. Maerte. 31. D. v. dat es M. 32. Dat es — men vindet dus. 33. J. heet donderdach. 34. vryendach. 35. Na S., sonder waen.

So heet die saterdach, dats waer.
Aldus, na desen ghehoude,
So visierdent wileneer die oude.
In Dietscher tale, waerlijc,
Vintmen zome noch ghelijc.
Elke planete, des zeker sijt,
Heeft haren zekeren tijt,
Wanneer haer regneren in gheet,
Also alst is Gods beheet.
Some planeten als si regneren,
Moet dat volc discorderen,
(E. Fol. VI. v. 2. I. Fol. VIII. v. 2.) Werren, verhongheren, of storten bloet;
Some sijn si ooc so goet,
Datsi pays bringhen ende vrede,
Ende volheit des goets mede.
Smenschen gheboorte, alsmen seecht,
Aen die planeten vele leecht,
Weder hi gheval ofte ongheval,
Of gheluc of ere hebben zal,
Of ghehaet sijn ofte lief,
Of ghetrouwe sijn ofte dief,
Ofte cort of langhe sal leven,
Het wort al vanden planeten ghegheven.
Voort so suldi weten,
Datmen eenrehande cometen
Sulcstont an die lucht ziet;

Vs. 36. So *ontbr.* — d. w. verstaen. 37. ghevoude. 38. Visierden wilen d. 39. talen oic w. 40. Vintmense some oic gh. 42. Hevet. 44. Alsoet es. 45. Sommeghe. 46. Moeten. 48. Someghe sijn oic alsoe g. 50. alles goets. 51. Des menschen — zeget. 52. Ane — leghet. 53. gheluc off o. 54. Off zeghe off eere. 56. off d. 57. Of cort of lanc. 58. Alsoet Gode heeft ghegeven. 61. Sulctijt ane.

Die en staen an tfirmament niet,
Ende is ghedaen alse een sterre,
Ende gaet uut herde verre
Een staert, dicke ende groot,
Die bediet princhen doot,
Dier tijt, ofte ander plaghen,
Die daer na comen in corten daghen
Gherne pleghen te ghesciene.
Maer men pleechse onlanghe te ziene;
Si bercht haer weder zaen,
Alsi enen tijt heeft ghestaen.
Sterren sijn daer, sijts ghewes,
So vele, dat wonder es.
Daer esser meer diemen niet
En siet, dan diemen ziet;
Want om die hoocheit vanden stane,
En machmense niet scouwen ane.
Dat selve licht dat nachts baert,
Alse die mane is elwaert,
Dat comt ons vanden sterren al.
Al schijnt daer sulke cleyn ende smal,
Si is also groot, weet dat wale,
(I. Fol. IX. r. 1.) Alse aertrike altemale.
Die ware daer die sterren staen,
Aertrike zoude hem, zonder waen,
(E. Fol. VII. r. 1.) Also cleine duncken wel,
Alse een note van enen hasel,

Vs. 62. Diene staet ane. 63. als. 66. Dat b. 67. off ander plaghe. 68. Die *ontbr.* — comen *ontbr.* — daghe. 71. berghet. 72. hevet. 73. sijnre. 74. dat maer w. en es. 77. omme. 79. snachts. 80. Alse haer d. m. niet en verclaert. 82. cleene. 83. dat *ontbr.* 84. Als eerderike. 86. Eerderike. 88. Als.

Ofte cleinre, dat [*l.* dats] zeker waer:
So verre ist van hier tote daer.

Van aertrijcs rontheit. — XI.

Aerde ende water, al sijn si groot,
Ligghen te samen ront als een cloot,
Ende die aerde die leecht
Opt water, also men zeecht,
Ende sijn al omme ende omme ront,
Ende en hebben ende noch gront,
Noch ooc gheen fundament
Anders dan dat firmament,
Dat houdet algader staende stille,
Alsoot is die Gods wille.
Bi enen eye moghedijt merken wale:
Die hemel dat is die scale,
Twitte dat is tfirmament,
Dat altoos loopt omtrent,
Die doder dat is aertrike.
Dus, rechte na deser ghelike,
Is aertrike ront als een cloot.
Nu mach u hebben wonder groot,
Hoe aertrike dus stille leecht,
Dattet in gheen zide en verweecht;
Want hem gheen dinc en ghenaect,
Daert enighe ruste op maect.
Dat sal ic u te hant doen verstaen:

Vs. 89. Of — dat is. 90. h. toet d.

Vs. 1. Alle watere. 2. te gader. 3. eerde zoe leghet. 4. zeghet. 5. ende omme *ontbr.* 11. moechdijt. 15. eerderike. 16. Aldus eist recht na desen gh. 17. Eerderike es r. 19. eerderike — leghet. 20. ane gheene zijde en weget.

Tfirmament is also ghedaen
Van sijnre natuerliker machte,
Dat het aertrike hout met crachte,
Dattet wiken en mach hier noch daer;
Want waert crancker een haer
(I. Fol. IX. r. 2.) Ter eenre stede dan ter ander ziden,
Aerdrike zoude vervaren ende te gliden.
Dat moghedi hier bi merken te bat:
Stonde in dese aerde een gat,
Dat door aertrike ghinghe mit allen,
Ende lietmer daer enen steen in vallen,
Hine viel niet vorder sijnre strate
(E. Fol. VII. r. 2.) Dan ter middel vanden gate;
Want tfirmament, van beiden ziden,
En liete op noch neder liden.
  Ghi moghet ooc wel mecken
Bi stenen die yser trecken;
Legghic een naelde tusschen twee stenen,
Also na den andren als den enen,
Die naelde sal ligghen stille;
Mar ist dat ic wille
Den enen steen achter tyen,
Die naelde sal ten andren vlyen.
Aldus, in deser vouden,
Staet aertrike stille ghehouden
Bi des firmaments crachte,

Vs. 24. zoe. 26. eerderike. 27. Dat w. mach no h. 29. stede *ontbr.* — andere. 30. Eerderike — te varen. 31. moechdi merken hier bi t. b. 32. Stont. 33. Dat eerderike doerghinge. 34. daer *ontbr.* 35. viele — sire straten. 36. te middelt. 37. in beide. 38. lieten. 39. moecht. 40. steene. 41. Legghet. 42. anderen. 46. ten naesten v. 47. desen. 48. eerderike. 49. firmamens.

Alsoot die wijsheit Gods wrachte.
Merct ofte een cloot hinghe,
Die menighe vlieghe omme ghinghe,
Boven, bisiden ende onder:
Dat waer een cleine wonder.
Also gaet tfolc, op ende neder,
Al omme dit aertrike, wech ende weder,
Ende elc waent int hogheste sijn.
Alse hier is dat zonneschijn,
Also ist nacht ter ander ziden,
Also men die zonne altoos siet liden;
Ende alse die zonne is daer,
So ist daer dach claer,
Ende so ist nacht hiere;
Het is der zonnen maniere,
(I.Fol.IX. v. I.) Datsi nemmermeer stille en staet,
Maer altoos al omme gaet.
Waer die zonne begaen mach
Aertrike, daer ist dach,
Want die dach en is anders twint,
Dan claerheit die de zonne uut sint.
Alsi int weste neder gaet,
So scouwetmen daer die dagheraet.

Vs. 50. Alsoe Gods wijsheit w. 51. Off — cleet (!) hier h. 52. Daer m. — om. 53. besiden. 54. ware. 56. omme eerderike voert ende w. 57. hoechste. 59. Soe eest. 61. als. 62. ende claer. 68. Eerderike. 70. Danne die sonne. *Na vs.* 71 *volgt nog:*

Soe verliesen wij den dach ghereet,
Ende voertenne voir haer mede,
Waer so lijdt telker stede.
Ende alsoe dan int oeste opgaet,

welk bijvoegsel genoeg bewijst, dat de afschrijver de meening des dichters, dien hij waande te verbeteren, niet begreep. Hij lette niet op het woordje daer *in vs.* 72. 72. men dan die.

Aldus ist altoos yewerincs dach
(Danc hebbe God, diet al vermach!)
Of nacht, dagheraet, of avont stont;
(E. Fol. VII. v. 1.) Want om dat aertrike es ront,
So en can die zonne tenen male
Niet al beschinen hare pale.

Vanden vaghevière. — XII.

Nu comt mi in mine memorie
Te zegghen vander purgatorie,
Dat is dat vaghevier,
Dat fel is ende onghehier,
Ende dusentwerven heter in dien,
Dan tfier dat wi hier zien;
Want hets gheestelijc altemale,
Ende niet materiale;
En is van colen, noch van houte.
Worpmen daer een aenbilt in, het smoute,
Alse oft ware een snee.
Al lieper door die zee,
Ten zouder en twint of hindren,
En zoude blusschen noch mindren.
Alse die ziele uut sal scheiden,
Ende niet langher en mach beiden,
Ende berou heeft ontfaen,
(I. Fol. IX. v. 2.) Ende niet ghenoech en heeft ghedaen,

Vs. 73. yewers. 75. nacht of d.. 76. eerderike. 77. So ne. 78. Al niet b.

Vs. 2. Te dichten. 3. vagheviere. 4. felle — onghiere. 7. het es onghestoect a. 9. Het en es. 10. daer *ontbr.* — in, hy smolte, 11. een *ontbr.* 12. Of lieper dore. 13. Off sonder twint of hindere. 14. En mach b. — minderen. 15. Als die zielen haer uut sch. 16. leden. 17. berouwe hevet. 18. en *ontbr.* — hevet.

So comen die viande also schiere,
Ende draghense inden vagheviere,
Daer si sijn in groten vare.
Dan so comen dinghele daere,
Diese troosten te volstane,
Om die grote vruechde tontfane,
Ende om die minne van onsen here,
Dat verblijdse herde zere.
Santen ende santinnen mede
Comen ooc al daer ter stede,
Ende gheven troost haren vrienden,
Die hem op aertrike dienden,
Also dats hem zere is te bat;
Aldus las ict in ene stat.
Dat een ziele zonder zonde
In midden den vagheviere stonde,
En scaedde haer niet een caf;
Want die nature daer af
(B. Fol. VII. v. a.) Heeft God also ghemaect,
Dat niement die pine en smaect,
Dan die met zonden is besmet:
Aldus hevet God gheset.

Tormenten die de zielen doghen,
Eer si ter glorien comen moghen,
En sijn al niet met brande,
Maer si sijn menigherhande:
Som ghezoden, som ghebraden,
Som ghesmouten alse caden,

Vs. 22. die inghelen. 24. groote blijscap. 29. hare. 30. eerderike. 31. So dats hem vele es. 32. ic. 33. eene. 34. vaghevier. 38. en *ontbr.* 43. branden. 45. Somme — somme. 46. Somme ghesmolten.

Ende te hant sijn si daer naren
Also groot als si te voren waren;
Want si en moghen sterven niet,
Hoe groot si doghen dat verdriet;
Som dorst, zom coude,
Som slaghe menichfoude,
Die hem gheven die quade gheeste,
(I. Fol. X. r. I.) Die om haer tormente maken feeste.
Also Gods gherecht oordeel
Elken gheeft zijn deel
Van tormenten, in dier noot,
Na dattie zonden sijn groot.
Die vriende op aertrike laten,
Hebben daer of vele baten;
Want zielmissen ende ander ghebede,
Ende aelmoessen daer toe mede,
Helpen hem herde zere
Te comene uut haren zere;
Nochtan zout hemselven doen stade,
Diet met goeder trouwen dade.
In dat eynde van Yerlant,
Also ic bescreven vant,
Sijn tormenten van vele manieren,
Die daer die zielen hantieren,
Die enen ridder, twaren,
Levens lijfs ghetoont waren,
Die Patricius was gheheten,

Vs. 47. te hans — si *ontbr.* — nare. 48. als zij ierst waren. 49. sine. 51. Some hebben sij dorst. 52. Somme hebben sij slagen. 54. torment driven f. 57. tormente. 59. vrienden op eerderike. 61. Van z. 62. Ende van aelmoesenen. 65. scade. 66. goeder herten d. 67. Ysralant. 68. Alsoe als ict. 69. tormente. 71. te waren. 72. ghetoecht.

Ende quam weder ende dede weten
Den volke algader van dien,
Dat hi daer hadde ghesien,
(B. Fol. VIII. r. 1.) So dat niement ghepeinsen en mochte
Twonder datmen daer wrochte,
Van menighen tormente zwaer,
Datmen den zielen dede daer;
Ende noch hietet daer bi
Purgatorium Patricii (*).

Vanden tormenten der hellen. — XIII.

Nu willic voort tellen
Vanden tormenten der hellen,
Die menigherhande zijn ende zwaer,
Die de zielen doghen daer.
Die helle is ene stede,
Daer altoos is deemsterhede,
(I. Fol. X. r. 2.) Sonder ghenade ofte ontfermen;
Men hoort daer niet dan carmen,
Groot ghescrei, gheslach van handen,
Ende ghecrijsch ooc van tanden,

Vs. 74. Hij quam. 76. Tghuent dat hij h. 79. zware. 80. dare. 81. heetet. 82. Purgatorie Patry.

Vs. 1. u voert. 5. een. 7. oft. 9. ende geslach. 10. ghecrisel.

(*) De legende van *Patricius-Vagevuur* is onder anderen beschreven in het *Speculum Historiale* van VINCENTIUS BELLOVACENSIS, Lib. XX. Cap. 23 sq. Zij was in vroegere tijden zeer gezocht, en is ook later, door het bekende volksboek van dien naam, alom verspreid geworden. Zij heeft eene groote overeenkomst met het visioen van TONDALUS, waarvan onze dichter later (B. I. C. 14. vs. 75 vlgg.) gewaagt. Zie onze Aant. aldaar.

Ende alle manieren van wee.
Der hellen waren daer twee,
Ene boven ende een beneden.
Die zielen van goeden zeden,
Ende die hemelrike hoorden toe,
Voeren in die overste helle doe,
Eer God aen den cruce sterf,
Met welker doot hi verwerf,
Dat hise uut dier pinen sloot,
Ende brachtse ter blijscap groot.
Maer die in die nederste waren,
Die mosten daer, twaren,
Besloten doe in bliven
Ewelijc mit dien keytiven.
  In die helle is een vier,
Dat heet is ende onghehier.
Ghelijc dat onse vier heter es
Dan een ghescreven vier, sijts ghewes,
Also is dat heter dan dit,
Daer so menighe ziele in zit.
Dits een vier dat altoos blaect,
Van en ghenen dinghen ghemaect,
Dat mindren mach ofte vergaen,
(B. Fol. VIII. r. 2.) Ende is onder die aerde ghestaen.
Neghenderhande, weetmen wale,
Sijn daer tormenten principale.
  Deerste is vanden bernenden viere,

Vs. 11. maniere. 12. waren maer twee. 13. ende eene. 15. die *ontbr.* — behoren. 16. helle *ontbr.* 17. ane. 20. toot dier b. 21. nederste helle w. 22. te waren. 24. Eeuwelike. 26. onghier. 31. Dit es. 32. ne gheenen. 33. minderen mach no v. 36. der.

Dat is daer zo onghehiere,
Al waert dat aellinghe
Die zee daer door ghinghe,
Die hitte nochtan van desen
En soude twint de [*l.* te] minder wesen,
Maer het zoude bernen alst voren dede;
Ende en gheeft ghene claerhede,
(I. Fol. X. v. I.) Dander pine is een coude,
Die daer is so menichfoude,
Dat niemen en mochte vertellen;
Dat is daer ooc inder hellen;
Die coude is van sulker cracht,
Worder een berch van viere in bracht,
Hi verlore al sinen brant,
Ende worde als ijs altehant.
Dat derde (*) point vanden tormenten
Dat sijn draken ende serpenten
Ende worme menigherhanden,
Die daer sijn inden branden,
Ghelijc visschen in die riviere,
Die eyselijc sijn ende onghehiere,
Beide te ziene ende te hoorne.
Si gapen ende hebben horne,
Of sijt al zouden verslinden.
Ende die serpenten winden
Den zielen daer omden hals,

Vs. 38. Dat daer es soe onghiere. 39. Waert alsoe dat. 40. dore. 42. te m. 43, 44. *Deze beide verzen ontbr.* 45. dat es c. 49. Dat c. 50. Waerder. 52. als *ontbr.* 53. derde. 55. menegherande. 56. daer wonen inden brande. 57. visch. 58. onghiere. 63. Daer den zielen o.

(*) Het HS. heeft *vierde.*

Ende doen hem vele onghevals.
Die vierde pine doet hem groten noot:
Dats stanc, die daer is zo groot,
Dat gheen herte en mochte dincken;
Die blijft hem altoos zonder mincken.
Waers een dropel in een conincrike,
Tlant verdorve ghemeenlike.
Die vijfte pine van desen
Is dat daer duvele wesen,
Die de zielen zo zere slaen,
(E. Fol. VIII. v. 1.) Alse smeden die mit hameren slaen
Op een aenbilt ende smeden;
Want si sijn van fellen zeden,
Datsi niet moede en moghen werden,
So wat arbeide datsi herden.
Ende die zielen ooc en moghen
Niet sterven, wat si doghen.
(I. Fol. X. v. 2.) Ende alse die zielen also plat
Gheslaghen sijn alse een blat,
So sijn si weder, twaren,
Also si te voren waren.
Aldus en wort haer torment
Nemmermeer gheent.
Die zeste pine, moghedi weten,
Dat sijn die eyselike creten
Ende dat vervaerlic ghehule,
Dat die serpenten vule

Vs. 65. es hem grote n. 66. Dat es. 67. ne gheen herte mochte. 68. blijfter hem. 70. Dat lant. 72. Dat es dat der duvele. 73. ziele. 74. Als smede — staen. 75. Opten haenbilt. 76. van sulker zeden. 81. als. 82. als. 83. zij te waren. 86. al daer gh. 87. moechdi.

Ende die worme ende die draken
Omtrent die zielen maken,
Daer si om haer kele winden,
Of sijt al zouden verslinden,
Ende tgrote gheslach van handen,
Ende tghecrijsch van tanden,
Ende menighe stemme van wee,
Diemen daer hoort, ye lanc zo mee,
Van dien armen keytiven,
Die daer dien jammer driven.
  Die zevende pine, als men ons zeit,
Dat is die grote deemsterheit,
Daer si of hebben groten noot,
Want daer en is licht cleen noch groot.
  Die achtende pine, die si daer
Hebben, is hem alte zwaer:
Dat is die scande vanden zonden,
Daer si in worden ghevonden;
Want elc kent ende verstaet
Des anders zonde ende misdaet.
  Die neghende pine es,
Dat si des wel sijn ghewes,
Dat haer torment moet zijn
(E. Fol. VIII. v. 2.) Ewelijc zonder termijn,
Buten trooste van alre ghenaden,
Ende dat hem niet en mach staen in staden
(I. Fol. XI. r. 1.) Aelmoessene, vasten noch beden,

Vs. 93. omme. 95. groot. 96. Ende criselinghe groot van. 98. so lanc. 105. achste. 106. es hem herde zwaer. 108. vonden. 110. sonden. 112. des *ontbr.* 115. allen. 116. hem niement en. 117. Aelmoesenen.

Ende dat Gods ontfermicheden
Tote hem niet comen en sal:
Dit gheeft hem rouwe boven al.

Waer omme die tormenten sijn. — XIIII.

Dese neghen tormenten, die ghi
Hier voren hoordet zegghen mi,
Heeft God aldus ghegheven,
Om dat die menschen in dit leven
Versmaet die neghen ordenen fijn
Der inghelen, die inden hemel zijn.
Want hi daer omme ons heeft ghescapen,
Te comene in die blijscapen,
Daer hi ons toe heeft vercoren,
En si dat wijt willens verboren
Met onser dwaesheit ende anders niet:
Van sulker dwaesheit dusghedaen verdriet.
God hevet wel ghevoecht;
Want [hi], alsoot zijnre wijsheit ghenoecht,
Gherecht torment heeft vonden,
Alse behoort tot elker zonden.
Om dat si in haren tide
Vol waren van nide,
Ende hovaerdich waren ende fier,
Bernen si in dat heete vier;
Ende om datsi dreven mede

Vs. 118. ontfermichede. 119. Tot.

Vs. 1. tormente. 4. menscheit. 5. ordene. 7. ons daer omme. 8. inder. 10. Ende eest dat. 12. dusdanen. 13. God diet wel ghenoucht. 14. Want hi, alzo sire w. ghevoucht. 15. Ende gh. t. hevet. 16. Alsoet b. telker. 17. tijden. 18. nijden. 19. waren *ontbr.* 21. omme.

Der werelt verwaenthede
Ende des vleeschs ghemac zo menichfoude,
So doghen si die grote coude.
Om datsi in haren daghen
Die arme zo node zaghen,
Ende die ghene niet en wouden eren,
Die den wech te hemelrike leren,
So zien si daer om hem omtrent
Menighen drake ende serpent.
Om datsi in haren live
(I. Fol. XI. r. 2.) Der luxurien bedrive
(E. Fol. IX. r. 1.) Leverden haer leven lanc,
Hebben si dien groten stanc.
Om datsi en wouden doghen niet
Penitencie ende ander verdriet
Door die minne van onsen here,
So slaetmense daer also zere.
Om datsi hoorden node
Segghen die Gods ghebode
Ende dat der zielen oorbare waer,
Hebben si den groten stanc daer (*)
Ende dat ghehule ende dat ghecrite,
Des si nemmermeer en worden quite.
Om datsi hem niet en wilden keren

Vs. 22. verweenthede. 23. Ende tvleesch. 24. dat gr. 27. den gheenen niet wilden. 28. te hemele. 29. sij hem dair omtrent. 32. Metter l. 33. Leedden haer. 34. Soe hebben. 35. Ende om dat zij en wilden. 38. zoe zeere. 40. gheboden. 41. ware. 42. Soe moeten zij horen dare. 43. Dat ghehuyl. 44. Dies sij niet en. 45. hem *ontbr.*

(*) Deze en de volgende regel moeten, blijkens den gang de gedachten, naar de variant verbeterd worden.

Ten gherechten ghelove ons heren
Ende ten lichte dat God zelve es,
So hebben si, des sijt ghewes,
In die deemsterheit dat bliven
Ewelijc mit dien keytiven.
  Om datsi in haren stonden
Den priesters hare zonden
Bedecten, so siet daer ende verstaet
Elc ander sine misdaet.
  Ende om datsi vrooch noch spade
En riepen om optie (*) Gods ghenade,
Ende zonder vrese zonde daden,
Ende also waren beraden,
Datsi ewelijc in zonden bleven,
Liete hem God ewelijc haer leven,
So staet hem daer te sine
Ewelijc in die pine,
Buten allen toeverlate,
Ende zonder troost van enigher bate.
Aldus heeft God mit sijnre wijsheit
Elker zonden pine gheleit,
Na dat haer van rechte behoort,
(I. Fol. XI. v. 1.) Als ghi hier voren hebt ghehoort.
Si zouden die doot gherne zien,
Maer die doot zal hem vlien;

Vs. 46. gherechte. 48. So moeten sij. 49. deemsterhede b. 52. Den priester niet seiden hare. 53. Soe siet daer bij ende. 54. Elc des anders m. 55. no v. no s. 56. En riepen op Gode gh. 57. vreesè ende sonder daden (!). 60. Liet. 62. Eeuwelike. 65. hevet. 66. Ende elken sonder. 67. hoort.

(*) Lees: *om die*.

Ende die de zielen pinen daer,
En wordens niet moede, dats waer;
(E. Fol. IX. r. 2.) Aldus en wort haer torment
Nemmermeer gheent.
In een boecskijn dat ic las
Van eenre zielen, die ghesceden was
Uten lichame, in Yerlant,
Ende wert ghevoert daer si vant
Vele tormenten vander hellen.
Horet ghi die vertellen,
Ghi zout van vare beven.
Doe wart haer macht ghegheven,
Mids der ontfermicheit ons heren,
Datsi weder zoude keren
Ten lichame, als zi dede.
Hi wert levende ter stede,
Ende vertrac den volke voort
Dat hi ghesien hadde ende ghehoort,
Dies niement volwondren en can:
Tondalus so hiet die man (*).

Vs. 72. dat is waer. 73. Dus. 75. eenen boucke. 77. Hierlant. 78. aldaer sij v. 80. Hoerde ghij. 85. alzoe dede. 89. vul wonderen kan. 90. so *ontbr.*

(*) Het hier door den dichter bedoelde en in de Middeleeuwen zoo geliefde volksverhaal van TONDALUS reize naar de hel, is uitvoerig beschreven in het *Speculum Historiale* van VINCENTIUS BELLOVACENSIS, Lib. XXVII. Cap. 88 sqq., en daaruit in onze moedertaal overgebragt in het prozastukje, *Tondalus Visioen* geheeten, geplaatst in de *Oud-Vlaemsche Gedichten*, uitg. door JR. PH. BLOMMAERT, D. II. bl. 31—56. Van de overeenkomst der vertelling met die van *Patricius-Vagevuur* hebben wij boven (Aant. op B. I. C. 12. vs. 82) reeds melding gemaakt. Opmerkelijk is het, dat de oorsprong van beide legenden in Ierland gesteld wordt.

Vanden wesene der menscheit. — XV.

Alse die ynglen scandelike
Verloren hadden hemelrike,
Maecte God den mensche, om dat
Hi weder vollen zoude die stat,
Daer si uut ghevallen waren.
Hi maecte den mensche, twaren,
Vanden lime vander aerden,
Den quaden ynglen tonwaerden,
Om dattie crancke menschelichede
Besitten sal die edele stede,
Daer si, die edele creaturen,
(I. Fol. XI. v. a.) Cume een ure in mochten duren.
Daer om pinen si altoos ende poghen,
Hoe si ons die stede benemen moghen.
God en maecte, als ghi wel ziet,
Den mensche allene vander aerden niet,
Mar van elementen viere,
Aerde, water, lucht ende viere:
Vander aerden vleesch ende bene,
Bloet vanden watre allene,
Die hitte van des viers naturen,
(E. Fol. IX. v. I.) Vander lucht den adem ende dat ruren.
Ende alse die ziele uten live vaert,
Keert elc van desen daerwaert,
Danen dat het eerst quam

Titel. Vd. w. d. m. ende des slichamen natuere. Vs. 1. inghele. 6. te waren. 7. lime ende v. 8. ingelen te o. 12. ghedueren. 13. omme. — altoos *ontbr.* . 14. Hoe dat sij. 15. alsoe men siet. 16. van eerden. 18. watre. 19. Van eerden. 20. Dbloet. 21. natuere. 22. die asem ende trueren. 23. als — uten lichame v. 25. dat van eerst.

Ende daert sijn beghin of nam.
Lucht ter lucht, vier ter zonnen,
Want si daer of beide begonnen;
Tbloet keert ten watre mede;
Want die enen doden op snede,
Hi en zoude bloeden twint;
Ende dat water dan dat rint
In dat vleesch, daert in verdrinct,
Ghelijc dat water inder aerde zinct,
Want des vleeschs nature hoort ter aerden,
Ende aerde moetet weder waerden.
  Die ziele ooc, alsi uut vaert,
Keert te hant te Gode waert,
Ofte daerse God verwijst,
Want si eerst uut Gode rijst.
Aldus, na Aristoteles leren,
Moet alle dinc weder keren
Te sinen beghinne, daert of quam,
Ende sijn wesen eerst of nam.
  Elc mensche heeft inne
Van naturen vijf zinne,
Sien, horen, ruken, smaken, tasten.
(I. Fol. XII. r. I.) Te maten eten, drincken, vasten,
Ende mede te leven soberlike,
Hout vele bat te ghereke
Beide zinne ende lichame,

Vs. 27. tfier. 29. in watre. 30. op dede. 31. Hine. 33. v. dat al drinct. 34. twater int eerde. 35. W. tvleeschs n. heeft vander eerden. 36. eerde weder moet w. 39. Of daer haer God bewijst. 42. Moeten alle dinghen k. 43. Te haren b. daer sij af quamen. 44. Ende haer w. — namen. 45. hevet. 47. rieken. 48. Te m. drincken, eten ende v. 49. met te levene. 50. Houdtmen v.

Dan ofmen te vele name,
Des men droncke ofte ate;
Want en is niet so groot zo mate (*).
Met lichten dinghen ende met clenen
Mach die nature comen henen;
Ende wie te vele wil vaten inne,
Strueert ziele, lijf ende zinne.
Men seit, die hem daer toe set,
Dat hi eenwerf sdaghes (†) et,
Dat hi gheestelike leeft;
3. Fol. IX. v. 2.) Ende wie hem daer toe gheeft,
Dathi tweewerf et daghelike,
Dat hi leeft menschelike;
Ende die driewerf et ofte mee,
Dathi leeft alse vee.
Hier na sal ic u leren,
Hoemen den lichame sal regeren;
Daer bi zwighe ic nu van desen zaen,
Ende wille op mijn beghin voort gaen.
Therte is here ende voocht, weet wale,
Vanden lichame altemale,
Ende leit zeker ter cure
Besloten in sinen mure:
Dat is die borst, zijts ghewes,
Die dat vaste vanden lichame es.

Vs. 53. of. 54. Want ten es niet so goet als mate. 56. die mensche c. 57. Ende diere te vele wilt. 58. Destrueert ziel — ende oic s. 59. seghet. 60. eenewerf. 61. levet. 62. gevet. 64. Die levet. 65. of. 66. Die levet als een vee. 69. zwighic u van. 71. Thert. 73. leecht. 74. Vaste in eenen m. 75. b. weet wel dat. 76. Tnauste vd. l. es dat.

(*) Dit vers naar de variant te verbeteren.
(†) Het HS. heeft *sdaghet*.

Alle die lede ende alle die zinne,
Die de lichaem hevet inne,
Dienen der herten, vrooch ende spade,
Ende werken alle mit zinen rade.
Die voete draghent daert wesen wilt,
Die hande draghen sinen scilt,
Thooft dat is zijn casteel;
(I Fol. XII. r. 2.) Ende om dien te houden gheheel,
So zijn die hande altoos ghereet,
Weder men steect of sleet;
Si hebben liever datmen hem gherake,
Dan datmen dien casteel brake.
Twee oghen, twee oren, dat sijn si vier,
Dat sijn der herten messelgier;
Want wat si zien, horen ende verstaen,
Doen si der herten verstaen,
Ende hoeden dien casteel met groten ghere,
Datmen niet en scade noch en dere.

Vander naturen des lichamen. — XVI.

Den lichaem behoren zonderlinghe
Van naturen toe drie dinghe:
Dat sijn dese drie, wildijt weten,
Slapen, drincken ende eten.
Die twee machmen draghen,

Vs. 78. lichame. 80. Beide met rade ende met dade. 81. voeten draghenen daer hij w. 82. handen. 84. houdenne. 85. handen. 87. haer gh. 89. viere. 90. Dese sijn — messelgiere. 92. zijt der h. weten saen. 93. groter. 94. Dat men hem n. — no deere.

Vs. 1. lichame — sonderlingen. 2. dinghen. 5. Dese — verdraghen.

Den slaep en machmen niet verjaghen,
(E. Fol. X. r. I.) Want hi is sterker vele mee
Ende subtijlre dan dander twee;
Want alsmen zijns niet en moet,
So comt hi al onverhoet,
Ende verwint alte zamen
Cracht ende wijsheit des lichamen,
Dat hi en kent cleine noch groot,
Ende leyt of hi ware doot.

Die nacht is om dat ghescapen,
Dattie menschen sullen slapen
Ende rusten lijf ende zinne, om dat
Datsi des daghes zullen te bat
Gode dienen ende hem versinnen,
Ende haers lijfs noodtorfte winnen.

Dat eerste roeren vander zaken,
Dat God den mensche wilde maken,
Dat was om dat hi woude
Dat hi hem dienen zoude,
(I. Fol. XII. v. I.) Ende daer om hebben hemelrike
Met hemselven ewelike.
Dus can die slaep broeden
Cracht, zin, ende voeden.

Naest Gods dienste alsoe
So hoort den lichame toe,
Dat hi pine ende arbeide gherne,
Om sijn lijf te gheneerne.

Vs. 6. D. sl. machmen qualic v. 9. alsemen — ende m. 13. hij ne. 14. leecht. 16. selen. 18. sdaghes selen. 20. nootdorste. 21. ierste rusten v. 25. omme. 26. hem zullen e. 28. C. ende sin v. 31. hij arbeide ende pine gh.

Dats een zalich broot, zijts ghewes,
Dat met arbeide ghewonnen es;
Salich sijn si die dat eten,
Alse ons heer David doet weten.
Dat brooschste dinc in zire naturen
Onder allen creaturen,
Ende dat onreinste mede,
Dat is die arme menschelichede,
En dade die ziele, diese bestiert
Met haerre gracien ende verchiert.
Alse dat kint wort gheboren,
So en cant zien noch horen,
Gaen noch staen, bu noch ba,
Ende leit als een worm bina.
(E. Fol. X. r. 2.) Dienen van live ende cracht van zinne
Coomt hem herde cranclijc inne,
Want hi is twintich jaer out, die man,
Eer hi dese ghehebben can.
Ende alse [*l.* alsi] tsinen besten is comen,
So wortet hem saen benomen,
So gaen hem cracht van zinne af,
Die hem God onse here gaf;
So gaet die lichaem bucken neder,
Alse die ter aerden wil weder,
Te zire moeder daer hi eerst of quam,

Vs. 33. Dat es. 35. die daer af e. 36. Als. 37. Dbroeschste. 38. alle. 39. donreynste. 40. menschede. 41. daet — diene verciert. 42. haerder gracie ende bestiert. 43. Alset dat. 44. caent. 45. no by no ba. 46. leecht recht als. 47. Dien. — ende *ontbr.* 48. Comen — cranckelic. 50. hebben. 51. Als hij. 52. werdt hem. 53. cracht ende sinne. 54. hem voren onse. 55. gaet hem die lichame nicken n. 56. Als — wille. 57. eerst *ontbr.*

Ende sijn beghin eerst of nam;
So moet hi sterven, ist lief, ist leet.
Alse die ziele dan uut gheet,
(I. Fol. XII. v. 2.) So en blijft daer niet dan die zac,
Daer die ziele verborghen in stac:
Dats die lichame, die vule stinct
Ende metter aerden wort gheminct,
Ende is onwaerder dan enich dinc,
Dat ye was ofte ye lijf ontfinc;
Want si die sine vriende waren,
Alremeest van hem vervaren,
Ende stoppen hem daer jeghen,
Alse wi daghelijcs sien pleghen.
O mensche, vule keytijf,
Waer toe verhefstu dijn lijf?
Waer om en peinstu niet ende vest,
Wanen du quaemste ende wie best,
Ende waer dattu henen zout?
Bistu arm, rike, jonc of out,
Du moetste wech, ist lief, ist leet;
Ende niement ooc en weet,
Wanneer, hoe ofte waer:
Dat is ons herde zwaer.

Vanden wesene der zielen. — XVII.

Die edelste creature, die
God onse here maecte ye,

Vs. 59. lief of leet. 60. Ende als. — dan *ontbr.* 63. Dat es. 66. Die — off lijf. 67. vrienden. 68. Aldermeest. 70. te zien. 72. heefstu. 73. peystu. 74. quaems e. w. du best. 77. moets — lief of leet. 79. W. of hoe off w. 80. ons allen h.

Vs. 1. Dedelste.

Dats die ziele, des zijt vroet,
Dat si gherecht is ende goet,
Ende die scoonste in haer nature.
(E. Fol. X. v. I.) Ende die lelicste creature,
Dats die ziele, die in zonden
Ende in valscheden wort vonden.
Also alse die yngle, twaren,
Eer zi vielen, scone waren,
Ende na worden eyselijc,
Also is dit dien ghelijc.
Die ziele, diet wel besiet,
Is een gheest ende anders niet,
Diemen gripen noch tasten en mach,
(I. Fol. XIII. r. I.) Die menschelijc oghe noit en sach.
Maer alse God wilt ghedoghen,
Datsi hem yemene vertoghen,
Nemen si vander lucht een ghedane,
Diemen daer scouwet ane;
Ende het vergaet weder mitter haest,
Alse een kerse diemen uut blaest;
Want en is mar een blicken of een schijn,
Die zonder materie zijn.
God is gheest, die ewelijc leeft,
Die beghin noch einde en heeft.
Hi so maecte gheeste twee,
Die einde en hebben nemmermee:
Dats dinghel ende die ziele mede,

Vs. 3. Dat es d. z. sijts vr. 4. Daer sij. 5. hare. 7. Dat es. 8. v. es gebonden. 9. dinghele te waren. 11. Ende daer na. 12. dit daer gh. 15. en *ontbr.* 18. yement. 21. het weder gaet. 23. blic ende een. 27. so *ontbr.* 28. nemmermeer. 29. Dat es dinghele.

Die hi daer om worden dede,
Om dat si zouden ewelike
Met hem wonen in sijn rike,
Diet mit zonden niet en verboorden,
Daer si die vrienscap mede scoorden.
Noch sijn dinghen, wildijt weten,
Die wi ooc gheestelijc heten:
Alse lucht sijn ende vier.
Gherecht vier heten wi hier
Die loghe die dat hout uut gheeft,
Ofte ander dinc dat materie heeft.
Al ist dat mense ghevoelt ende ziet,
Men machse gripen noch besluten niet.
Die lucht, dat heet ic den wint,
En machmen gripen, zien, noch tasten twint,
Maer men ghevoeltene wel.
(E. Fol. X. v. 2.) Nochtan is hi so sterc ende zo snel,
Dathi huse ende bome ter neder slaet,
Ende tscip, dat in die zee gaet,
Ontwee kervet mit groter scaden,
Dat dusent man niet en daden.
Die grote zee, die is zo zware,
(I. Fol. XIII. r. 2.) Die maect hi in roere dare.
Die [*l.* dit] werct die wint mit sijnre cracht,
Nochtan is sijn ghevoelen zacht:
Dits te wonderen zere.

Vs. 30. Daer hij omme weerde dede. 33. Die. — en *ontbr.* 35. sijn inghele, seldijt. 36. ooc *ontbr.* 39. Die laye. 40. Of. 42. no tasten niet. 43. heet die w. 44. machmen oic sien twint. 45. ghevoeltenne. 46. ende zo fel. 47. Dat hij boeme ende husen ter. 49. kerft — groten. 50. Dat hondert mannen. 51. zwaer. 52. Maect hij al in roere daer. 53. Dit werck — sire crachte. 54. sachte. 55. Dit es te verwonderen.

Die wint ghelijct onsen here,
Diemen gripen noch tasten en mach;
Nochtan werct hi alden dach
Dat al die werelt niet en dade:
Gheloof̦t si hi vrooch ende spade!
Voort willic dat ghijt wet,
Stemmen ende ander lude met
Dat sijn ooc gheestelike zaken;
Men machse zien noch gheraken,
Maer ten oren wille dat in,
Ende anders in en ghenen zin;
Ende die oren sendent der herten voort,
Als ghi hier voren hebt ghehoort.
Alse die ziele den lichame rumen zal,
So rumen met haer dan al
Dat gheestelijc in hem was,
Lucht, vier, horen, stemme, alsic las;
Daer en blijft niet te dien male,
Dan twee dinghen materiale:
Dats vleesch ende bloet voorwaer.
Maer tbloet wort water daer,
Ende drinct int vleesch te hant,
Als ic u voren dede becant.
Maer tfleesch rot ende wert aerde,
Ende dander varen haerre vaerde,
Want si der aerden niet en bestaen,
Noch gheen rotten en moghen ontfaen.

Vs. 56. ghelijc. 61. wille ic. 62. ander liede met. 64. no oic gh. 65. wilt dat. 66. en *ontbr.* 67. daer ter h. 68. hebbet. 69. Als die zielen. 70. hare. 72. horen, sien, st. 73. Daer ne. — dien *ontbr.* 75. Dat es. 79. Ende dit vleesch vordt ende werdet eerde. 80. Maer die andere v. 81. sij dan der. — en *ontbr.*

Des ghelike ende van desen
Soudemen u vele meer lesen,
Maer ic wilt nu legghen neder,
(E. Fol. XI. r. 1.) Ende ter zielen keren weder.

Noch vander zielen. — XVIII.

(I. Fol. XIII. v. 1.) Sulke meestre, dies ghelooft,
Seiden wileneer, dat int hooft
Die ziele te ligghene plaghe.
Sulke seiden, datsi int herte laghe;
Om dattie zinne ende tferstaen
Uut desen tween mosten gaen.
Maer andre meestre maken ons vroet,
Dat die ziele leit int bloet,
Ende so waer bloet is in die lede,
Dat daer die ziele is mede;
Ende daer men des bloets niet en vint,
Dat daer die ziele en is twint.
Alse nagle, haer ende tande,
Dat dese hebben enigherhande
Sweren, alst dicke ghesciet,
Dat en doet anders niet
Dan dattie wortelen gaen
Int bloet, daer si in staen.
En mach gheen let, sijts ghewes,
Sweren, daer gheen bloet in en es;

Vs. 86. tot der.

Vs. 1. meesteren. 2. wilen dat. 3. ligghenne. 5. dat verstaen. 6. Ute d. tw. meest g. 7. andere meesteren. 9. Ende waer dat bloet. 11. sbloets. 13. naghele. — haer *ontbr.* 17. wortele. 19. let zweren, sijts. 20. Sweren *ontbr.*

Want al tghevoelen, groot ende clene,
Coomt uter zielen allene;
Want alse die ziele uut tyet,
So en ghevoelt die lichame niet:
Daer bi moghedi weten clare,
Dat ic hier aen zegghe ware.
Die hadde enen arm of een been,
Daer bloet in en ware gheen,
Ende al verdorret ware,
Daer in en mochte gheen zware;
Want die ziele niet en leit,
Daer tghevoelen al ute gheit.
Zielen sijn van manieren drie:
Deerste is redenlijc, ende die
Kent wel ende verstaet
Onderscheet tusschen goet ende quaet,
(I. Fol. XIII. v. a.) Ende moet ooc ewelijc leven:
Die is den mensche ghegheven.
(E. Fol. XI. r. a.) Van zielen dander maniere
Die hebben vogle ende ander diere;
Die is onredelijc ende stom,
Ende en weet recht noch crom,
Die niet dan ghevoelen en can.
Ende alse die beeste stervet dan,
So stervet die ziele mede:
Dit is van naturen haer zede.
Die derde maniere van desen

Vs. 23. ute. 25. moechdi hier merken clare. 26. hier segghe dware. 27. arm af of. 28. Daer in bloet en. 30. Daer in mochte comen gheen zwere. 31. z. daer niet. 34. Die ierste es redelijc, verstaet die. 36. Tondersceyt. 40. voghele ende diere. 43. en *ontbr.* 44. sterft. 45. sterft.

Dat sijn zielen die groeyende wesen;
Die en ghevoelen noch en kinnen:
Die hebben crude ende bome binnen.
Alse dese verdroghen ofte vallen,
Gaet haer ziele te niete met allen.
  Die ziele blies God, des zeker sijt,
Uut sinen monde ghebenedijt,
Daer of si warm wesen moet;
Ende die ziele verwarmet tbloet,
Daer haer te sine in behoort,
Ende tbloet verwarmt den lichaem voort;
Want alse die ziele uut vaert,
Wort die lichame cout ter vaert.
Al dat die lichame doet of sprect,
Dats mids der zielen diet berect;
Want die lichaem en vermach gheen dinc,
En si mids der zielen ghehinc,
Alse een dode op een paert,
Datten draecht daert begaert.
Daer omme heeft der zonden meerre blame
Die ziele dan die lichame,
Daer omme moet sijt zwaerlijc
Ontghelden, want si is ontsterfelijc
Ende vaert haerre vaerde,
Maer die lichame rot in die aerde.
(I. Fol. XIV. r. 1.) Die ziele is licht ende subtijl mede,
Ende si en vervolt ghene stede.

Vs. 51. v. ende vallen. 55. warem. 57. Daer soe in te sine b. 58. lichame. 61. doet ende s. 62. Dat es m. d. ziele diene bereet. 63. lichame. 64. Ten sij bider z. 66. draech. 67. om. 69. zijt ghelden zw. 70. Ontghelden *ontbr.* 72. in deerde. 74. sine vult.

Al zaten dusent zielen, dats waer,
Alle te zamen op een haer,
Het en zoude breken noch boghen,
Noch last daer of hebben moghen.
(E. Fol. XI. v. 1.) Si zoude liden door een mure,
Ende varen te hemele op een ure;
Want si is [gheest] ende anders twint,
Daer men ghene materie in en vint.
Alst coomt ten doemsdaghe,
Al waert dat dan een ziele zaghe
Broeder, kint, moeder ende vader
Ter hellen ghewijst sijn algader,
Sine zoudens twint te droever zijn;
Want hem dunct gherecht ende fijn
Tfonnesse haers sceppers ende haers heren,
Met wien dat si keren
Ter glorien van hemelrike,
Die hem duert ewelike.
Ende si die verdoemt sijn int verdriet,
En beclaghen hem van Gode niet,
Dat hi hem enich onrecht doet;
Want si kinnen sijn vonnesse goet;
Ende si wouden wel te samen,
Datsi nemmermeer uut en quamen,
Ende aldus daer mochten bliven
Ewelijc mit dien keytiven.
Si weten wel si moeten comen
Daer God die werelt zal domen,

Vs. 75. z. voirwaer. 76. Alte s. 79. eene. 81. sij es gheest ende. 82. gheene nature in. 84. w. dan dat e. 86. T. h. waren ghewijst alg. 89. ende *ontbr*. 97. sij wilden alte s.

Ende mitten lichame weder ghesellen,
Ende so keren weder ter hellen;
Ende haer pine sal zijn na das
Noch also groot alsi te voren was.
Die sijn inden hemelschen zanc,
Hebben ooc groot verlanc
(I. Fol. XIV. r. 2.) Om daer ute zine zaen:
Dat salmen also verstaen,
Datsi gherne ten ordele quamen,
Ende haren lichame aen namen,
Om dat haer vruechde na desen
Ghedubbeleert zoude wesen.

Wat machte die ziele heeft. — XIX.

God heeft elker zielen op aertrike
Bevolen een coninc rike,
Datsi dat hoede ende regere,
(E. Fol. XI. v. 2.) Also dat haren here
Vrome daer of come ende bate,
Si [*l.* so] is si een goet drossate.
Ist dat sijt also beware,
So sal God zegghen te hare:
» Vrient, neme dese crone;
» Ic wildi mit hoghen lone
» Lonen in mijn ewich rike,
» Dat di sal duren ewelike;

Vs. 104. Ende alsoe. — weder *ontbr.* 106. groot dan sij te. 109. ute te sine. 112. ane n. 113. haer bliscap n. d.

Vs. 1. eerderike. 2. eenen. 3. dat houden ende regeeren. 6. So es hij een groot d. 7. bewaren. 8. seggen openbare. 9. neemt. 11. mijn eenighe r. 12. dij dueren sal e.

» Want du heves mi ghedient
» Ghetrouwelijc, als mijn vrient."
Ende alse die drossate zo regeert,
Dat sijn conincrike wert ghestrueert,
So dats sijn here derven moet,
Ende verliest zijn rechte goet,
So seit die here mit grammen moete:
» Bindt desen hande ende voete,
» Ende werpten int vier, dats sijn recht;
» Hi heeft ghedient als een valsch knecht."
Die drossate, als wijt bevroeden,
Dats die ziele, die in hoeden
Den lichame bevolen es:
Hi is dat conincrike, sijts ghewes;
Dien moet die ziele hoeden ende bereiden
Te goeder gherechticheiden,
Ende also regeren mit wisen rade,
(I. Fol. XIV. v. 1.) Dats God en hebbe ghene scade:
Dats, datmen vaste ghelove an Gode,
Ende houde der zielen [*l.* kerken] ghebode.
Diet wel regeert ende wijslike,
Wert ghecroont in hemelrike;
Ende diet onwijslike regiert hier,
Wort gheworpen int helsche vier.
Die ziele gaet uten monde;
Ende alst ghevalt op sulke stonde,

Vs. 14. Ghetrouwelike. 15. alsoe. 16. sijn *ontbr.* — gedestrueert. 17. dats die heere. 18. sijn gherecht goet. 19. moede. 21. dat is. 24. Dat es. 26. Dat *ontbr.* 27. Die — ende beleden. 28. Tot g. 29. Ende zo. 31 en 32 *in omgekeerde volgorde aldus:* Ende houde der kerken ghebode, Ende met vasten gheloeve an Gode. 33. wiselike. 35. onwiselike regeren. 36. Werden gh. int ewige v. 37. Als die.

Dat dat kint, mit orlove gheseit,
Stervet daert inder moeder leit,
Die ziele gaet uut der moeder monde.
Al waert datmen die kele toe bonde,
Ende die mont verstopte vaste ter core (*),

[Sij moeste nochtan liden dore.
Alse die mensche sterft, sijn daer
Vier dinghen fel ende zwaer,
Die alre felste, waerlike,
Die oyt quamen op eertrijke.
Die ziele heeft anxt ende zeerichede,
Die lichame pine ende jammerhede.
Den anxt der zielen is zo groot,
En mochte u niement zeggen bloot,
Om dat sij haer onderdanich kent zere
Voer haren sceppere, voir haren here,
Dien sij gherecht rechter weet,
Wient lief zij ofte leet.
Haer sericheit es sonder mate,
Om dat sij uten vate
Scheeden moet, daer sij was inne
Van haren iersten beghinne,
Ende sij oec daer toe oic ontsiet
Te commene in tgrote verdriet.

Vs. 39. Ende dat k. 40. Stervet *ontbr.* — moeder lichame leit. 41 en 42 *in omgekeerde volgorde aldus:* Ende waert dat men die kele bonde, Die ziele vaert uter moeder monde. 43. Ende men die.

(*) Hier ontbreken in ons tekst-handschrift twee bladen of acht kolommen, loopende tot Cap. 22. vs. 53. Wij hebben deze leemte uit HS. I. aangevuld.

Al saghe een moeder haer kinder
Alle doden, meere ende minder,
Soe en soudse so droeve niet wesen,
(I. Fol. XIV. v. 2.) Als die ziele es van desen
Schedene, dat sij scheedet dare,
In onvertelliken vare.
Die pine des lichamen es
Soe sterck ende so groot, sijts ghewes,
Men mocht ghepeinsen no gewagen;
Want worde een mensche geslagen
Met hameren op eenen haenbilt,
Dat hij dunne ware als een vilt,
Ende hij sterven mochte niet,
Soe en ware sijn pine ende zijn verdriet
Tiendendeel niet zo groot,
Als die lichame hevet inder doot,
Daer die twee van een varen,
Die te samen gheheelt waren.
Den lichame jammert ende es verseert,
Om dat hij in asschen keert,
Ende hij dat wel kent ende verstaet,
Dat sijn edel wesen te nieute gaet;
Want wesen es dedelste dinc,
Daer God ye toe dede ghehinc.
Laet ons sondaren trecken
Voer ons ogen, ende daer op mecken,
Dese jammerlike meswende,
Daer wij alle in moeten eynden.

Hoe die ziele henen scheedt. — XX.

Alse dinghel wort geware des,
Dat die ziele, die hem bevolen es
Ende sinen wille hevet ghedaen,
Scheeden moet, haelt hij saen
Vanden ingelen een groot conroot,
Ende nemen die ziele met eeren groot,
Ende voerense ten hemelschen hove,
Met sanghe ende met groten love,
Ende bringhense te haren lone,
Ende setten haer op thooft een crone
(I. Fol. XV. r. 1.) Van groter glorien ende eeren,
Ende dancken der Godheit ons heren,
Ende zegghen: » dese hevet vromelike
» Ghestreden in eerderike,
» Ende jeghen de vianden haer verweert:
» Sij es der glorien wel weert,
» Die haer ewelijc dueren sal."
Dus so verbliden al
Dinghele ende die ziele mede
Om der zielen salichede.
Dander maniere es dat:
Als een ziele sal rumen tvat,
Die in sonden heeft gheleeft,
Ende die voir die doot heeft
Ghewarich berouwen ontfaen,
Ende gheene penitencie ghedaen,
Die ziele neemt dingel te hant,
Ende levertse den duvel metter hant,
Ende beveelt dat hijse schiere

Voere inden vagheviere;
Want die duvele, als wij lesen,
Moeten onderdaen wesen
Den inghelen ende sijn ghereet,
Eest hem lief ofte leet.
Daer staet hem te sine
In die overtollike pine,
Tote dat haer sonden, weet wale,
Verteert sijn altemale,
Ende die ziele zij gesuvert,
Als een gout datmen purgeert,
Wallende in eenen fornayse.
Dan sijn dinghele ayse,
Ende nemen die ziele met feesten groot,
Ende voerense in Abrahams scoot:
Dat is in die blijscap van hemelrike,
Die haer duert eeuwelike.
(I. Fol. XV. r. a.) Die derde maniere es dus gedaen:
Als die siele sal vuytgaen,
Die in sonden heeft gheleeft,
Ende haer niet bekeert en heeft,
Ende wille heeft, mochte sij leven,
Dat sij an die sonden soude cleven,
So comen tyen ende dare
Van duvelen eene groote scare,
Ende nemen donsalige keytive,
Ende treckense uten live,
Die zij met steken ende met slaghen
Fellic ter hellen soude jaghen,
Ende verwiten haer scandelike
Al dat sij op eerderike

Jeghen haren scepper deden:
Dat es een sanc der jammerheden.
Dus draghen sijse ter hellen,
Daer sij ewelijc moeten quellen,
Buten rade ende buten troeste,
Ende buten hope van verloeste,
Als ic u hier voren vertrac,
Daer ic vander hellen sprac.

Hoe God Adame maecte, ende vanden eerdtschen paradyse. — XXI.

God maecte, also ic las,
Adame in Ebroen bi Damas,
Ende blies hem die ziele in.
Dat was tscoenste ghewin,
Dat God den mensche ye gaf;
Want daer quam die ziele af,
Ghebeelt nae Gods beelde,
Als ic u hier voren teelde.
God sende doen dien man
Eenen slaep an,
Ende nam hem te dien selven tijden
Eene rebbe uut sijnre zijden,
(1. Fol. XV v. 1.) Ende maecte daer af dwijf.
Daer om sijn zij een lijf
Man ende wijf tsamen,
Om dat sij deene vanden anderen quamen,
Soe dat die menschen bij hem staen,
Die te nieute souden gaen,
En dade thuwelic, dat God gaf,

Daer die menschen comen af.
Doen dede hijse in corter uren
Int paradijs vueren.
Dit paradijs, heb ic verstaen,
Es recht int oeste ghestaen,
Ende es so schoene, dat gheen man
Te vullen gheprisen en can,
Van boemen, van cruden mede,
Ende van alderhande chierhede.
Daer en is noch hongher no dorst,
Onghewedere, coude no vorst,
So zuet is daer die lucht ende stille.
Daer en is gheenen onwille,
Daer dic creatueren souden
Eeuwelijc leven sonder ouden.
Alle ghenade ende onghenaden,
Die ons comen vrouch ende spade,
Die ons God sent, deeuwege vader,
Comen uten oesten allegader;
Die inghele oic, waerlike,
Want het es daensichte van hemelrike.
Ic soudt houden in minen waen,
Dat die poorten sijn ghestaen
Van hemelrike al daer,
Maer en zegs niet voirwaer.
Hier omme siedi die werelt dore,
Dat vanden kerken die chore
Ten oesten waert sijn ghekeert al,
Om dat hem elc zoe keeren sal,
(I. Fol. XV. v. a.) Als hij te Gode doet sijn ghebede;
Al waert in eere ander stede,

Men sal derwaert keeren dan,
Eest datment ghedoen can.
Die deluvye, die in ouden stonden
Die werelt strueerde om hair sonden,
Quam uten oesten, alsmen vint.
Maer int paradijs en lieper twint,
Want dies en was gheenen noot;
Al was die sonde groot,
Die Adaem daer in dede,
Hij voerdese te hant ter stede
Voer hem uut ghemeene,
Ende tparadijs bleef reene.
In des paradijs pleyne
Springhet eene scone fonteine,
Die soe groot es, heb ic verstaen,
Datter vier rivieren af gaen.
Dese loepen in cruus wijse
Te vier sijden uten paradise.
Elke mach wel also groot zijn,
Off meere dan die Rijn.
Dit sijn haer namen, sijts ghewes:
Physon, Gyon, Tygris, Effrates,
Die meenich lant ende meneghe stat
Verversschen ende maken nat,
Daer waters breke soude wesen,
En daet die planteyt van desen.
Men vinter oic in saphiere,
Ende alderhande ghesteente diere,
Die herde weert sijn ende fijn,
Ende van groter macht oic sijn.
Desen paradyse gheliken wij

Jhesus, den Gods zone vry,
Diet paradys es van weelden,
Ende wien altoes heelden
(I. Fol. XVI. r. 1.) Alle ghenoechlichede
Ende volmaecte blijscap mede.
Die hem met herten mint,
Hem en mach ghebreken twint;
Want hij heeft sijn begheren al,
Dat nemmermeer einden en sal,
In selc ghebruuc van zoetheden,
Dat alle die leven niet gheseiden.
O edele minne, wanneer seldi
Volcomelike comen in mi?
Of dat ic uwes ghesmake yet!
Had ic u, mine ghebrake niet,
Al mijn vernoy ware verdreven.
Ay heere! wilt mi gheven
U vaderlike minne daer toe:
Soe blivic eeuwelike vroe,
Ende mine mach niement deeren,
Ende soe heb ic al mijn begheren.
  Der fonteynen die springhen daer,
Soe groot, zo zuete ende so claer,
Gheliken wij der fonteynen diep,
Die uut Christus zijde liep.
Bij vier rivieren, die gaen
Uut deser fonteinen, moegdi verstaen
Viere rivieren, die gaen soete
Ute Christus hande ende voete;
Welke fonteynen ende rivieren
Dese weerelt al verchieren,

Ende maken versch ende reene
Van sonden, groot ende cleene,
Alden ghenen, sonder letten,
Diere haer ghelove in setten,
Met goeden hopen ende werken,
Daer ons God in moet ghestercken!
Die heilige kerke sprinct haer uut,
Gods uutvercoerne bruut,
(I. Fol. XVI. r. 2.) Der welker kint wij alle zijn,
Die int gheloeve sijn fijn;
Want sij ons te kennen ghevet
Dleven dairmen eweleec levet.
Bij desen rivieren, waerlike,
Moghen wij verstaen properlike
Die vier evangelisten,
Die Christus leven al wisten,
Dwelke zij in viere boucken screven,
Daer die kerstine huden bij leven,
Daer die heilighe leeringhe uut strijct,
Daer ghesteente bij ghelijct.
Daer mach ic oic bij mercken
Vier leeraren der heiligher kerken,
Die de heilighe scrifture zware
Ontbonden ende maecten clare,
Daer dat heilighe saet uutgaet,
Daer dat kerstenheit bij staet:
Dat es Jeronimus ende Ambrosius,
Augustinus ende Gregorius,
Die dat zware maecten lichte,
Bij des heilichs gheest ghifte.
In dit paradijs, als ic las,

Sijn Enoch ende Helyas
Met live ende met ziele gedragen,
Die in Antikerst daghen
Jeghen hem zullen disputeren
Om tgheloeve Gods ons heren.

Hoe Adaem tghebod brac, ende swijfs bedrieghenisse. — XXII.

Doe Adaem ende Yeve quamen
In dat paradijs te samen,
Orloofde hem God dat hi mochte
Eten van alle vruchte,
Die daer stonden ghemeene,
Sonder van eene boeme alleene,
(I. Fol. XVI. v. I.) Die thout der wijsheyden hiet.
Te hant als hij henen schiet,
Was die viant dair ghereet,
Die smenschen zalicheit beneet.
Ende om dat hij wiste openbare,
Dat dwijf broesscher ware
Ende onghestadigher dan die man,
Soe riet hij haer tetene dan
Van dien boeme, sij soude bij desen
Den alre hoechsten ghelijc wesen,
Ende onsterffelic oec bliven.
Dwijf, als noch pleghen wive,
Waende waers ende gheloefde te hant,
Ende pluctc eenen appel metter hant,
Ende aets ende gaefs Adame,
Ende bat hem dat hijs name,

Hij soude Gode wesen ghelijc,
Ende oic wesen onstervelijc.
Van minnen ende van groten lieve,
Die Adaem droech tote Yeven,
Soe en wilde hijt hair weernen niet,
Maer hij dede dat so hem riet,
Ende brac tghebot, zonder noot,
Dat hem God selve verboot;
Daer God omme was so gram,
Daer Adam ende al dat van hem quam
In groter droefheden om bleef,
Tote dattet Christus zelve verdreef.
Nu sich, wat jammerheden
Quam van Yeven broescheden.
God moester oic om senden
Sinen soen in ellenden,
Ende die bitter doot doen becoren,
Ende algader sijn verloren,
So wat quam van haren
In vijf dusentich jaren,
(I. Fol. XVI. v. 2.) Tote dat Christus verrees vander doot,
Ende sine vriende halp uter noot.
Alle die duvelen, te waren,
Die inder hellen waren,
En hadden Adame niet mogen
Alsoe hebben bedroghen,
Dat hij tghebot hadde gebroken,
Dat God selve hadde ghesproken;
Maer een wijf die hij minde,
Die cume twe voir drie kinde,]

(E. Fol. XII. r. 1.) (*) Die hoorde hi ende liet al
Tghebod dat hem God beval.
Hier om ist, zorghic herde zere,
Dat een man buten kere
Ende boven mate een wijf mint;
Want hi eens deels is ontsint;
Daer om hi altoos haren wille,
Haren raet, lude ende stille,
Boven allen orbaer set,
Ende sijns selfs orbaer daer met
Verghet, ende Gods daer toe mede,
Alse die goede Adaem dede,
Ende om die minne van enen wive
So maecte hi so vele keytive.
Elc man sie ende mecke,
Dat hi niet en valle in haren strecke
Si hebben menighen wisen doen riesen,
Ende ziele ende lijf doen verliesen.
Die goede vrouwen salmen minnen
Met ghetemperden zinnen,
Bescheidelijc ende in maten;
Ende die quade salmen haten
Ende scuwen, waer men can,
Want daer en is gheen bate an;
So men meer met hem wandelt,

Vs. 53. ghehoirde. 55. sorghelic zeere. 57. buten maten. 58. W. een deel es hij o. 59. Bedie hij. 60. Wedert zij lude of stille. 61. alle orbare. 62. Ende boven sijns selfs eere met. 63. Ende vergheet daer toe Gods mede. 64. Also. 65. Die omme. 66. Maecte s. v. keytiven. 67. zie ende sette. 68. in hair nette. 71. vrouwen *ontbr.*

(*) Hier vangt ons tekst-handschrift weder aan.

So men meer wort ghescandelt;
(I. Fol. XVII. r. 1.) Want die van naturen is quaet,
Daer toe en helpt gheen raet,
Hi moet quaet sijn over al;
Want dat quaet is inden stal,
Moet over al quaet wesen:
Dit is een ghemeine lesen.

Hoe Adaem ruumde tparadijs, ende wat ons daer of quam. — XXIII.

Doe si der vrucht hadden ghesmaect,
Kenden si hem beiden naect,
Ende hadden over hem scalchede,
Ende decten te hant hare lede;
Want si waren ontcleet
Van Gods gracien ende verleet.
(E. Fol. XII. r. 2.) Maer eer si tghebodt braken,
Waren si van allen zaken
Onnosel ende van herten rene,
Ende en peynsden archeit en ghene.
Ooc waren die menschen van binnen
So reine ende zo onnosel van zinnen,
Dat sijs twint in arghe en toghen,
Dat si hoorden of saghen mit oghen.
Niement en soude hem scamen zire lede,
Noch die ooc decken mede,

Vs. 81. Soe moet. 82. W. die q. es opten stal. 84. ghemeen.
Vs. 3. hadden onderlinge sc. 6. ende ontleedt. 8. sij in allen. 10. a. gheene. 11. Ware die mensche. 13. sij. 15. en *ontbr.* — zijnre.

Noch ooc dies hebben blame,
Dat hi elc noemde bi zinen name;
Maer om tscalc ghepeins datter in leecht,
Dat donnosel herte te peinsen pleecht,
So bringtmen een scalchede,
Diemen hout in elke stede.
  God quam te hant daer
Ende seide: » Adaem, waer sidi, waer?"
Als hi Gods stemme hadde ghehoort,
En dorste hi niet comen voort,
Also noch trecken achter
Die hemselven kennen inden lachter.
(I. Fol. XVII. r. 2.) Doch dathi voort quam
Ende seide: » here, doe ic u vernam,
» Wasic vervaert, om dat ic brac
» Tghebod dat u mont sprac.
» Twijf riet mi, lieve here!
» Die mi bedroghen heeft dus zere."
Twijf antwoorde te hant mede,
Dat haer tserpent doen dede.
Dus werpt elc op andren daer,
Dat hem niet en bestoet een haer.
Het is quaet ende zotheit,
Dat een mensche sine zonden leit
Op enen andren ende seit daer bi:
» Ic en mochts niet, dese riedt mi."
God heeft den mensche ghegheven

Vs. 17. Noch des en h. gheene bl. 18. hi *ontbr.* 19. leghet. 20. Die onnoesel h. t. p. pleget. 21. brincht in eene scamelhede. 22. houden sal. 25. Alse. 27. Alsoe sij noch gherne tr. 33. wel lieve h. 35. Twijf seide te h. m. 37. opten anderen. 38. niet bescoet. 40. sijn. 41. Op anderen. 42. Ic *ontbr.*

Sulke verstandenesse in sijn leven,
Dat hi verstaet ende weet,
Waer hi goet ofte quaet begheet;
(E. Fol. XII. v. 1.) Ende niement en sal om yemens raet
Gode verwerken ende doen quaet.
Alle zonden, lude ende stille,
Comen uut eyghenen wille,
Ende niement en mochte daer ave
Onscout gheven, dat redene gave,
Om sijns selfs scouden ende blame.
Doe sprac God tote Adame:
» Om dattu dijns wijfs wille dades,
» Ende du mijn ghebod versmades,
» So staet di dijn broot tetene
» Met pinen ende met zwetene."
Siet, kindre, ende merct alle,
Wat groter onghevalle
Dat ons ver Yeve dede
Met haerre onghehoorsaemhede.
Daer of quam ons hongher ende dorst,
Sorghe, coude, hitte, vorst.
(I. Fol. XVII. v. 1.) Met wee worden wi gheboren;
Alle onse leven hebben wi toren,
Siecheit, pine ende arbeit,
Ende daer toe menich ander leit.
Ten is coninc, grave, noch hertoghe,
Paeus, noch ander man zo hoghe,

Vs. 44. verstannesse in dit l. 46. of. 47. om eens anders raet. 50. uut onsen e. 51. niemen mocht der ane. 52. Onscult doen, dat. 53. Ons selfs sijn die sculden. 55. wijfs raet d. 56. du *ontbr.* 59. kinder ende merket. 61. vrou Y. 64. h. ende vorst. 68. ander *ontbr.*

Hine moet pine ende zorghe bi tiden,
Ende dicke zinen onwille liden,
Met orloghen ende mit ziecheiden;
Ende vander werelt moeten wi sceiden
Met jammerheden herde groot;
Alse ons verbit die bitter doot,
So moet die lichame in die aerde;
Die ziele vaert haerre vaerde,
Ende niement en can gheweten,
Waer si enen nacht sal beten.
Dit leet ende dit ongheval
Quam ons vanden wive al,
Ende daer om staet haer te sine
In die zonderlinghe pine,
Des ghelike niet en is ghehoort,
Daer si hare kinder bringhet voort.
(E. Fol. XII. v. 2.) Ooc blijft si mitten kinde in desen
In zorghen, in pinen ende in vresen,
Ende moet heffen uut zinen messe,
Ende of dwaen sine vuulnesse,
Tote dattet hem selven helpen can:
Dies is al quite die man.
  Ende om die zelve zonden, twaren,
So most al ter hellen varen,
En dadet ons dat doopsel niet af,
Dat ons Christus passie gaf;

Vs. 71. pinen ende sorgen. 73. oerloghe of met. 74. van deser w. — moeten wi *ontbr.* 76. Als ons verslijnt die felle d. 77. int deerde. 79. en *ontbr.* 80. W. hij. 83. omme. 85. gh. en es niet gh. 86. haer k. brengen. 89. Ende heffet uut. 90. Ende dwaet hem af sine. 91. dat hem. 92. Des gaet al. 93. sonde, te waren. 94. So soudt al. 95. En daet ons.

Want sijnre ghebenedider doot
En hadde ghewcest gheen noot,
En hadde Yeve misdaen niet.
Daer bi merct ende besiet:
(I. Fol. XVII. v. 2.) Alsoot mids den wive quam,
Dat God der menscheit was gram,
Also moste van desen zaken
Een wijf den paeys maken,
Al wast langhen tijt daer na.
Dat was die reine maghet Maria,
Die ons van Yeven misdade
Bejaghede aflaet ende ghenade.
Ghelijc si ooc die vrucht plac
Opt hout, daer si tghebot mede brac,
Also stont Christus ooc aen thout,
In goeden vridaghe, daer hi mede gout
Yeven misdaet allegader,
Ende ons verzoende mit zinen vader.
Dits die vrucht van smake zoete,
Jeghen alle misquamen boete.
Ghelijc dat des levens hout,
Daer Yeve aen verdiende die scout,
In midden stont den paradise,
Daer die fonteine springhet van prise,
Daer vier rivieren uut driven,
Daer wi u hier voren of scriven,
Also stont dat cruce ghelike

Vs. 97. siere ghebenedide. 98. gheenen. 106. maghet *ontbr.* 107. mesdaden. 108. Bejaechde — genaden. 109. Brochte, ghelijc. 110. met brac. 112. vryendage — met g. 113. mesdaden algader. 114. an sinen. 115. Dit es die vruchte. 116. mesquame. 118. ane. 120. sprinct. 122. u *ontbr.*

In midden dit aertrike,
Daer die edele vrucht aen hinc,
God ende mensche, in waerre dinc;
(E. Fol. XIII. r. I.) Daer die diepe fonteine ooc spranc,
Daer al die werelt ave dranc:
Dat was zine zide, diemen ontdede
Tonser alre zalichede,
Daer die rivieren ute liepen,
Die niement en can verdiepen,
Uut sinen handen ende voeten,
Alder werelt te boeten,
(I. Fol. XVIII. r. I.) Also u voorseide die lesse.
Aldus, na ghelikenesse,
Woude die voorsienicheit ons heren
Sine passie ordineren,
Ende voorspellen in vele figuren,
Diemen vint inder scrifturen,
Van zijnre menscheit, die comen zoude
Tonser alre behoude.

Hoe Adaem leefde, doe hi was uten paradyse. — XXIIII.

Doe quam dynghel mitter vaerde

Vs. 124. dat eerderike. 127. f. uut spranc. 128. D. die w. al af dranc. *Vóór en achter vs.* 130 *een vers meer, aldus:*

. . . . ontdede.
Ende hij was fonteine mede,
(Tonser alre zalichede)
Van alre ontfermichede,
Dair die viere rivieren . . . .

132. Ende n. en canse v. 133. Ute. 137. Wilde die voirzinnicheit. 139. in gheene figure. 142. Tot onser alder b.

Vs. 1. ter veerde.

Met enen vierighen zwaerde,
Ende verboot Yeven ende Adame,
Te haerre groter blame,
Tparadijs, ten ewighen daghen.
Doe worden si beide ghedraghen
In Ebron bi Damas,
Daer Adaem eerst ghemaect was.
Daer leefden si beide
In groter jammerheide;
Ende een vierighe muer quam zaen
Al omme dat paradijs staen,
Die daer stont, als ic las,
Tote dat Christus was
Ghestorven aen dat hout,
Daer hi mede quite Yeven scout.
Die aerde braken si ende ontgonnen,
Om hare noodtorft die si wonnen,
Ende al haer leven, vrooch ende spade,
Droefden si om hare misdade,
Ende in al haren tide
En worden si nie van herten blide;
(E. Fol. XIII. r. 2.) Want Adaem wiste wel dat,
Dat hem God was ghehat,
Ende dathi sterflic ware,
Ende al dat daer nare
(I. Fol. XVIII. r. 2.) Van hem comen zoude,
Moste ontghelden zine scoude.

Vs. 4. haerer gr. onvrame. 9. D. sij l. alle beede. 10. jammerheden. 11. vierich m. q. staen. 12. tparadijs saen. 13. stoet, also ic. 14. T. der tijt dat. 16. hij met q. ver Y. 18. nootdorste. 20. mesdaden. 21. alle. 22. sij noit van. 25. sterffelic. 28. Ontghelden moesten sine.

Adaem was die wijste man,
Die scoonste, die meeste, die ye lijf wan;
Die noit en zondichde, zonder dat
Dathi eerstwerf den appel at.
  Nu merct, kinder, ende besiet:
Adaem en misdede anders niet,
Dan hi aen enen appel beet,
Jeghen sijns sceppers beheet;
Daer om moste hi ter hellen varen,
Ende al dat in vijf dusent jaren
Gheboren wort, moste mede daer.
Ende ofte God wrac zo zwaer
Van enen appele dat eten,
Hoe sal hi ons dan meten
Die onghetelde hooft zonden,
Die wi begaen tallen stonden?
Hi en nutte nie dinc,
Dat ye lijf ontfinc;
Froyt, zuvel at hi, zonder wanc,
Ende water dat was al sijn dranc.
Sulke liede zegghen daer toe,
Hine droech noyt caproen noch scoc,
Ende selden ooc onder dac
Ruste nam ofte ghemac.
Sine cledre, horen wi tellen,
Waren van gheytene vellen,

Vs. 29. die cerste m. 30. die meeste *ontbr.* — ghewan. 31. n. sonde en dede, sonder. 32. Hij eenewerf. 33. ende siet. 35. van eenen. 36. Jeghens. 37. D. het omme t. h. moeste v. 39. moest. 40. often. 41. appel. 44. wij begheren t. 45. Hine n. noyt d. 47. Fruut ende z. 50. Dat hi ne. 52. R. oec nam ende gh. 53. cledere. 54. gheeten v.

Ander parure en had hi an.
Nu siet ende merct dan,
Lieve kindre allegader:
Dit was onse eerste vader,
Daer wi alle of comen sijn.
Dese en dranc ghenen wijn,
Noch en droech graeu noch bont.
Maer vrooch ende spade, in alre stont,
(E. Fol. XIII. v. 1. – I. Fol. XVIII. v. 1.) Droech hi, alse die vroede,
Die doot in sinen moede.
Ofte wi algader dan
Ghecomen sijn van desen man,
Wie is dan dedelste die leeft?
Seker, die meest duechden heeft,
Ende mit sijnre duecht des verdient,
Dat hi is ons heren vrient:
Dit is dedelste, sijts ghewes,
Niet hi die de rijcste es,
Ofte die meest is ghemaecht.
Aldat si Gode gheclaecht,
Dat rijcheit, na der werelt lopen,
Edelheit nu wil copen.
Met alder werelt rijcheden
En coftmen niet een dropel edelheden:
Si moet uut reynre herten gronde
Comen ende roeren tallen stonde.

Vs. 55. hadde. 56. merket. 57. kinder. 58. Dat w. 61. N. oic. dr. 63. als. 65. Off wij alle g. 66. Comen. 69. met sinen duechden. 70. Dat God es zijn vrient. 72. de *ontbr.* 73. Off die meeste ghemaghet. 74. Ay! dat sij G. gheclaghet. 75. loepe. 76. E. wille c. 77. weerelde rijchede. 78. En comen gheene edelhede. 79. reyner. 80. Roeren ende comen t. stonden.

O vule edelhede,
Diemen in menigher stede
Hantiert onder die vorste,
Die altoos van dorste
Gapen na den scat,
Des si nemmermeer en werden zat;
Ende scamelheit ende gherechticheit,
Eersaemheit ende ontfermicheit
Laten varen in allen zinnen,
Om dat sire scat an moghen winnen.
Sine zijn niet heren noch prelate,
Mar si sijn meest Pylate,
Die Gode [cruuste] als enen dief,
Om datten Joodscape was lief,
Dat hem dicke ghiften gaf,
Want hi was daer rechter af.

Van maghedoeme ende van huwelijc. — XXV.

(I. Fol. XVIII. v. 2.) Adame gheluste das
Dathi mit Yeven was,
Ende des huwelijcs recht dede,
Alsoot noch is die zede;
Want hi kende vele wel,
(E. Fol. XIII. v. 2.) Dat also sulc een spel
Den huwelike behoorde toe,
Ende datmen winnen soude alsoe

Vs. 85. G. om den. 87. gherechtichede. 88. ontfermichede. 89. Varen laten in. 90. Op dat. 91. niet *ontbr.* 93. D. G. cruusten als een d. 94. Joden.

Titel. huwelike. Vs. 3. huweliken. 5. W. hij was wijs ende kende wel. 7. hoerde.

Daer bi kindre, ende dus souden
Die menschen menichfouden,
Om Gode dienen ende loven,
Ende die chore vollen hier boven.
Men vint liede die prisen mere
Den huwelike, die onse here
Sette ende heeft ghemaect,
Dan enich leven so wel gheraect.
In sulken boeken men vint,
Dat onse here meer mint
Maghedom dan enich leven,
Dat so hoghe is verheven.
Ooc doen sulke te verstane,
Watter Gode leit aene
Dat een kint wort ghewonnen.
Daer om wast al begonnen,
Aertrike ende firmament,
Ende al datmen daer in vent,
Om dattie menschen zouden dyen,
Ende meerren hare partyen,
Om Gode te lovene zalichlike,
Beide hier ende in hemelrike,
Ende die chore vollen met allen,
Daer dingle uut waren ghevallen.
Dits die redene daer bi
Aertrike eerst ghemaect zi;

Vs. 9. Kinderen, waer bij dat s. 11. te d. ende te l. 12. choren vervullen. 13. lieden. 14. Dat huwelijc. 15. hevet. 19. Maechdom. 22. Datter God leeght. 23. Daer een. 24. om eest al. 25. Eerderike ende tfirmament. 27. mensche. 29. loven. 31. Omme die choren van hemelrijc allen. 32. dinghelen. 33. Dit es — waer bij. 34. Eerderike.

Niet om dat hem die liede zouden
Alle alse maechden houden.
(I. Fol. XIX. r. I.) Bleve tfolc maecht ghemeenlike,
Het ghinghe te niete in aertrike:
So en worde tghetal niet volmaect,
Daer themelsche hof al na haect.
Hadde maghedom beter ghesijn
Dan huwelijc, ofte also fijn,
God hadt also ghevoeghet wel,
Dat maechden ende niement el
Kindre voort hadden bracht.
(E. Fol. XIV. r. I.) Also wel hadde hi dies die macht
Alse anders, des sijt ghewes,
Want hi alles machtich es.
Hets waer, die Gods zone uutvercoren
Wert van eenre maghet gheboren,
Want hem betaemde wale
Ene reine nuwe zale,
Daer hi boete (*) ende ruste in nam,
Daer noit anders in en quam
Dan reyne ghedachte ende ootmoet,
Daer si volmaect in ghestoet.
Haddene een ander creature
Ter werelt brocht dan ene maghet pure,
Men mochte hebben gheseit dan,

Vs. 35. lieden. 37. maget. 38. te nieute eerderike. 39. wordet. 41. maechdom. 42. off. 43. ghevoucht. 44. maechdom. 45. Kindere. 46. wel als hijs hadde m. 49. Het es — soen vercoren. 52. E. nieuwe reine sale. 53. hij beette ende r. 54. a. yet in q. 55. reyn. 56. in stoet.

(*) De lezing der variant bevalt mij beter, ofschoon de tekst toch ook een goeden zin oplevert. Zie voor beiden de *Verklarende Woordenlijst.*

Dat sijn vader ware een man.
Maer om datten een maghet reyne
Ter werelt brochte alleyne,
Daer bi is men wel ghewes,
Dat hi die Gods zone es,
Die jeghen nature gheboren wert.
Want nature is zo hert,
Datse niement breken en mochte,
Dan die ghene diese wrochte.
  God sach aen meer den ootmoet,
Daer Maria in ghestoet,
Dan haer volmaecte reinichede.
Hout dit voor een waerhede:
(I. Fol. XIX. r. 2.) Ootmoet halp haer meest das,
Datsi Gods moeder was.
Sulc prijst meer salichlijc
Des goeds Abrahams huwelijc,
Daer hi sinen staet in dede,
Dan Sinte Jans zuverhede.
Maghedom is herde goet,
Diene in rechter ootmoet
Ende mit reinre herten draecht,
Van ghepeinse ongheknaecht;
Maer ic wane datter luttel ghedaecht
Deser diemen hier ghewaecht.
Thuwelijc is herde goet,
(E. Fol. XIV. r. 2.) Daer men hem sijn recht doet,

Vs. 61. dattene ene. 69. G. anesach meer. 71. reynnicheit. 72. eene waerheyt. 74. m. es. 78. sint. 79. Maechdom die es h. groet. 80. Diemen in. *Vs.* 81 *vlgg. aldus:* Ende met reiner herten draghet. Ic waenre lettel bedaghet, Van ghepeinse ongheknaecht, Diere diemen hier ghewaecht. 85. Huwelijc.

Daer man ende wijf, lude ende stille,
Altoos staen in goeden wille,
Ende gherechtelike leven,
Haer aelmoesen gherne gheven,
Ende kinder winnen die si keren
Te Gods dienste ende tsire eren.
Ic weet dat herde wel te voren,
Dats zullen hebben toren
Liede van gheesteliken abite,
Dat ic des huwelijcs vite
So zere sette voort,
Ende sullen begripen mine woort;
Die nochtan en zouden weten,
Wat cleden, drincken of eten,
En wonnen sijt hem niet te voren,
Die ten huwelike behoren.
Ofte al tfolc worde Jacobine,
Minder broeders ende Augustine,
Sartroyse ofte Clusenaren,
Wie zoude tlant dan aren,
Coren winnen of ander vrochte?
Ende of die coopman niet en vercochte
(I. Fol. XIX. v. I.) Alrehande goet datmen vint,
Ende voerent daer ment niet en wint,
Wat souden dese eten dan,
Ofte wat zouden si draghen an?

Vs. 90. aelmoesene. 91. die sij leeren. 92. Willen te G. d. ons heren. 93. dat herde *ontbr.* 94. Dat selen. 95. gheestelike habyte. 99. soude. 101. Ende w. 102. Die ghene die te h. horen. 103. Off alle — Jacopine. 105. Saertroysers ende Cl. 106. W. s. dan tlant aaren. 107. w. ende ander. 108. en cochte. 109. g. daer ment wint. 110. voeret daer mens n. en vint. 112. Off.

Si mosten den clooster laten staen,
Ende hacken ende roden gaen,
Ende winnen in haren zweten
Datsi drincken zouden ende eten,
Ghelijc si doen daghelijc
Die zitten inden huwelijc,
Diet al winnen mit arbede groot,
Dies die werelt hevet noot.
Dit sijn al redene waer bi
Huwelijc te prisene zi
Boven alle leven dat ic weet,
Want die werelt daer bi steet,
Naest Gode, diet wel besiet,
(E. Fol. XIV. v. I.) Diet al maecte van niet.

Van Adaems kindren ende vander tienden. — XXVI.

Yeve bleef mit kinde gaende
Ende droecht neghen maende
Met anxte ende mit vernoye groot;
Si waender of bliven doot.
Maer Adaem, die mids sijnre liste
Yeven staet wel wiste,
Troostse vrooch ende spade
Met sinen wisen rade.
Dus soude elc mensche troosten

Vs. 113. die cloosteren. 114. Ende ackeren ende r. 115. w. met h. zweete. 116. sij cleeden souden. 121. redenen. 123. allen levene. 125. diet al b.

Vs. 1. Eva. 2. drouch. 4. waende daer aff. 5. die met siere l. 7. Troostese. 9. m. loesten.

Sinen evenkersten ende verloosten,
Als hi in vernoye quame,
Ende bevellen sine blame,
So wanneer hi yet vername,
Dat hinderde sinen name;
Ende zonderlinghe man ende wijf,
Die een wille ende een lijf
(I. Fol. XIX. v. 2.) Met rechte zullen wesen,
Als ic voren hebbe ghelesen.
  Alse ver Yeven tijt quam,
Ende si dat grote wee vernam,
Was si in groten misbare.
Adaem die was bi hare
Ende stont haer daer in staden,
Datsi des kinds wert ontladen;
Want niet meer menschen, twaren,
Dan si twee doe en waren.
Daer hadde si een knapelijn kint,
Een dat quaetste dat ye zint
Van moeder wert gheboren:
Chaym wijt noemen horen.
Nu merct dan ende verstaet:
Na dien dat teerste kint was quaet,
Dat Adaem ye ghewan,
Wat moghen wi claghen dan,
Daer men zo vele volcs nu wint,
Datmer zomme quade onder vint?
Daer omme hebbict dicke gheseit,

Vs. 10. vertroesten. 12. b. oic sine. 14. hinderen mochte s. 17. r. souden w. 25. niemeer — te waren. 26. doen ende w. 27. had su een knapelen. 32. deerste. 35. nu vint. 37. hebbic.

Dat tfolc, na zine veelheit,
(E. Fol. XIV. v. 2.) Also goet is, duncket mie,
Alst voormaels was ye.
Hier na wort Yeve also wel
Van enen zone, hiet Abel,
Die gherecht was ende goet,
Ende sette sinen moet
Gode te minnen algader,
Also hi sach doen sinen vader.
Dese plach beesten te hoedene,
Te houdene ende op te voedene,
Ende sinen quaden(*) broeder dan
Hi was een acker man.
Die vader gaf hem in ghebode,
Dat si offeren zouden Gode
(I. Fol. XX. r. 1.) Dat tiendendeel van alder have,
Die hem God onse here gave,
Waert coren, waert beesten,
Ende datsi dat met feesten
Op enen berch verbranden zouden,
Ende desen zede altoos houden.
Abel, dese gherechte man,
Sochte uut sinen beesten dan
Die alrebeste die hi vant,
Ende werpse inden brant,

Vs. 38. veelicheyt. 39. dinke mye. 41. na bleef Y. 42. Van eene kinde ende h. 43. gherechtich. 45. te dienen a. 46. hij doen sach sinen. 49. sijn quade b. Cayn dan. 50. Die was. 54. Dat hem. 55. warent b. 57. verbernen. 58. dese usage a. 59. gherechtich.

(*) Beter: *sijn quade*, zoo als in de variant.

Om Gode te dancken daer af,
Diet al gheeft ende gaf;
Ende die rooc sloech te hemel waert,
Alse offerande die God hadde waert.
Chaym brochte sijn crancste coren,
Dat hi uut hadde ghecoren,
Ende quamer opten berch mede,
Niet om Gode, mar omden zede,
Ende verbrandet daer ooc;
Ende beide vlamme ende rooc
Sloeghen neder ter aerden,
In tekene van onwaerden,
Dattet Gode en bequam niet.
Ay kindere, nu besiet,
Of men tiende gheven sal,
Die God zelve beval
(E. Fol. XV. r. 1.) Adaem dat hise goude
Ende al dat na hem comen zoude.
Elc mensche, die wel wille leven,
Die sal ooc sijn tiende gheven
Gode, diet algader gheeft
Daer die mensche bi leeft.
In aertrike en is groot noch smal,
Die miltheit Gods en ghevet al.
Men sal ooc niet scouwen an,
Wie si sijn, ist wijf, ist man,
(I. Fol. XX. r. 2.) Die de tiende verteren;

Vs. 63. danckene. 64. Diedt. 66. Als. 68. hij hadde ute gh. 70. om die z. 71. verbrande dat oic. 73. S. beide ter. 79. Adame. 80. commen. 82. Sal vanden beesten t. 83. a. leenet. 84. levet. 85. eerderike. 86. ende gh. 87. ooc *ontbr.* — scuwen dan. 88. zijn, wijf of man.

Want Gods ons heren begheren
Was datmense werp inden brant,
Om datmen doe niement en vant,
Daer mense mochte aen besteden.
Zider maectmen zeden,
Datse die ghene verteren zouden,
Die den dienst ons heren houden,
Om datsi ander dinc en zouden werken,
Dan Gode te dienen inder kerken,
Ende die ghetiden houden namelike,
Gode te eren van hemelrike.
Wel te rechte sijn si bescouden,
Die ghene die niet en willen houden
Den dienst Gods ons heren,
Daer omme datsi verteren
Tgoet dat hem God selve eechende,
Alsic u hier voren teechende.
Want God hiet selve Adame,
Datmen die tiende name,
Ende metten viere verbrande,
Hem in eenre offerhande.
Dit is gherecht Gods goet,
Dat menich te vergheefs verdoet.
Maer boven al heeft mi wonder,
Wanen tiende quamen onder
Der leker lieden hande,
Harentaer inden lande,

Vs. 93. anc. 94. Sindert. 95. se *ontbr.* 96. dienst Gods houden. 97. dinc ne souden leren no w. 98. te *ontbr.* 99. tamelike. 102. diet niet wel en h. 105. dat God hem selven eechghende. 106. tekende. 110. Hem ter eren in. 111. Dat es recht. 114. quam. 115. handen. 116. Haren ende dare.

Ende versterven van kinde te kinde.
Ic ghelove, also alsict vinde,
(B. Fol. XV. r. 2.) Datsi der kerken van ouden
Tiden sijn onthouden
Ende ghevreemt ende ghestolen.
Daer omme sijn si ten duvel volen,
Alle die ghene diet daden,
Daer si ewelijc zullen braden.
(I. Fol. XX. v. 1.) Tiende onthouden is ontsiene,
Ende dicke pleecht hem te ghesciene
Ramp ende scade, hier ende ghinder,
Of te quiste gaen hare kinder.
Tiende es ymmer gheestelic goet,
Wiese heeft ofte verdoet;
Ende gheestelic goet, sijts ghewes
Dat dat der heiligher kerken es,
Ende der werelt niet en bestaet:
Diese eerst aen hem tooch, dede quaet.
Men leest dat inden ouden tiden
Kaerle Marteel voer striden
Optie heydine, waer hise vant,
Beide in Sassen ende in Spaengen lant.
Ende alse hi verladen was te zere,
Ende hulpe behoefde mere,
So spleet hi vander kerken dan
Tienden, daer hi vrome man
Mede goedde ende maecte rike,

Vs. 117. van kindere te k. 118. gh. na dat ic v. 121. vervreemt sijn ende. 122. Daer sij omme ten. 123. Alle sijn diet. 125. tontsiene. 126. ghescienne. 127. h. en gh. 128. Ofte q. 130. oft. 133. en *ontbr.* 134. ane. 135. den *ontbr.* 139. als. 140. hulpen. 141. danne. 142. Tiende — manne. 143. Met goede.

Die hem holpen vromelike
Gods viande weder te striden.
Maer hi gafse hem te tiden,
Ende alse die tide ende (*) namen,
Datsi dan weder quamen.
Alse die tijt dan ende nam,
Kerede elc danen hi quam;
Ende sulc onthiltse met crachte,
Die op sine ziele luttel achte.
Aldus, hebbic vernomen,
Sijn tienden ter werelt comen:
Nu siet dan ende merct wel,
Of tienden houden is een spel.

Hoe Chaym Abel doot sloech, ende van nidicheden. — XXVII.

(E. Fol. XV. v. 1.) Chaym, die des gheware waert,
Dat Abels rooc opwaert vaert,
Ende die sine sloech in die aerde,
Hadhi dies grote onwaerde
(I. Fol. XX. v. 2.) Ende ooc nijt also groot,

Vs. 145. te *ontbr.* 147. Als die tijt ende name. 149, 150. *Deze beide verzen ontbr.* 151. onthielse. 152. Daer s. z. l. op a. 155. merket. 156. t. tonthouden.

Titel. Abelle. Vs. 3. E. dat die — deerde. 4. Hadde des o.

(*) Men houde in het oog, dat *ende* hier en in vs. 149 niet het voegwoord, maar het z. nw. *einde* is. Desniettemin is het in HS. I. als *eñ* geschreven, iets, dat mij nogmaals voorkwam in het Hamburgsche HS. van den *Mellebeus*, vs. 166, en een duidelijk bewijs oplevert, dat *eñ* niet alleen ter onderscheiding van het negatieve *en*, maar wel degelijk als verkorting van *ende* staat.

Dathi Abel sloech ter doot,
Ende al om sine gherechtichede.
Noch so hout men desen zede;
Want die quade, vrooch ende spade,
Benijdt des anders weldade;
Ende hoort hire of enich ghewach,
Hi slaet van monde op dat hi mach,
Ende keeret al in arghe dan.
Nijt heeft menighen man
Ontlijft, ontgoet ende onteert,
Ende uut groten rusten ghekeert.
Maer niement, des wilt gheloven,
En can den andren gheroven
Van sijnre doghet, in gheenre wijs,
Hi en heefter of voor Gode prijs,
Ende zonderlinghe voor die goede ere,
Die hem blijft emmermere.
Deerste creaturen die ye waren
(Dat was Lucifer ende sine scaren),
Droeghen nijt zwaerlike,
Ja hier boven ende in hemelrike,
Jeghen haren scepper, als te voren.
Ende teerste kint dat was gheboren,
Versloech sinen broeder tier tijt,
Dat algader dede nijt.
Nijt can werken wonder,
Ende daer is luttel yement zonder.

Vs. 6. Abelle. — ter *ontbr.* *Na vs.* 6 *volgt:* Dit was gherechte waerhede. 7. al *ontbr.* 8. *Dit vers ontbr.* 11. hij daer af. 12. m. al dat. 13. arghen. 17. n. wilt dies gh. 18. can anderen beroven. 19. dueght. 20. Hij heefter voren dien goeden prijs. 21. voer Gode eere. 23. Die ierste. 24. en sine. 26. ende *ontbr.* 28. deerste. 29. in dier tijt.

Broeder benijt sulken tijt den broeder,
Tkint den vader ende der moeder.
So wie staet in voorspoede,
In eren, in duechden, in goede,
Moet emmer benijt wesen,
Sijt van dien ofte van desen.
Nijt is een ghemene gheselle,
Die vele liede trect ter helle;
(E. Fol. XV. v. 2. I. Fol. XXI. r. 1.) Ende ooc en spaert hi niet
Sinen heer, die sijns pliet;
Want hi alre meest knaecht
Den ghenen diene stercste draecht.
Niet meerre vloeke machmen hem gheven,
Dan dat hi langhe moet leven;
Want so die nidighe langher leeft,
So hi meer onwils heeft.
Menich benijt andren, dat verstaet,
Die hem noyt en dede quaet,
Maer die hem lieve zoude doen ende waerde,
Waert dat hijs op hem begaerde.
Tonsalichste leven dat ic weet,
Dats dat den mensche is leet
Dat een andren goet gheschiet,
Die hem en costet niet,
Noch die hem noit arch en dede,
Noch sinen vrient, in enighe stede.

Vs. 33. selc stont den. 36. ende in g. 37. e. iet benijt. 38. of. 40. in die helle. 42. heere. 43. alder m. 44. diene meest dr. 45. meer vloucken. 46. dat sij l. moeten. 48. m. sijns onwillen. 49. andere. 52. Waert sake d. — op hem *ontbr.* 53. Donsalichste. 54. Es dat. 55. eenen anderen. 56. Dat hem nochtan en cost n. 57. Ende die. 58. eenigher.

Hets eerlike utermaten
Den goeden datten die quade haten;
Daer bi weetmen openbare,
Dat haer leven is contrare.
Alsmen des menschen weldaet
In arghe keert ende ontfaet,
Sal hi blide sijn ende verduldich;
Want sijn loon wort dan twivuldich
Voor Gode van hemelrike,
Die hem dueret ewelike.
Wine sullen weldoen, min noch mere,
Om te hebben der werelt ere,
Of van haren loon ontfaen;
Want haer loon pleecht te vergaen
Metten menschen, alsi sterven.
Daer omme sullen si [*l.* wi] werven
Om Gods loon ende sinen danc,
Die zonder ende duret lanc.
(I. Fol. XXI. r. 2.) Ist dat wi Gode behaghen,
Metter werelt maghen,
Ofte wie ons niet en mint,
En dorven wi achten twint;
(E. Fol. XVI. r. 1.) Want die Gode te vriende heeft,
Is riker dan al dat leeft,
Ende sijn loon is menichfout.

Vs. 59. Het es eerlic. 60. dat hem. 63. des goets m. 64. ende verstaet. 66. sijn leven (!) is twev. 68. duert. 69. *Er schijnt* Wine *gestaan te hebben, doch de beide laatste letters zijn later weggekrapt, en de* i *is tot* ij *verlengd, zoodat er thans* Wij *staat.* 70. hebbene. 71. tontfane. 72. vergane. 73. mensche. 74. selen wij w. 75. ende om sinen. 76. duert. 79. Of die ons benijt ende m. 80. derven. 83 *en* 84 *in omgekeerde volgorde aldus:* Maer es mi een coninc hout, Mijn eere es menichfout.

Mar is mi een coninc hout,
Wat mach hi mi gheven?
Hi en can mi mijn leven
Een ure verlenghen niet;
Siecheit ofte ander verdriet,
Daer mi God in wille setten,
En can hi mi niet beletten;
Maer hi hevets zelve dicke zo vele,
Dat met hem gaet uten spele,
Ende leit der doot herde zaen,
Ende al sijn heerscap is ghedaen.
  Daer om, en acht op niemens nijt,
Indien dat ghi weldoende zijt.
Sonde van gheenre zake
En heeft zo gherechte wrake,
Als nijt, want hi dien zelven et
Daer hi mede is beset;
Ende na dit knaghen hier
Bernt hi int ewighe vier:
Dus en wort nemmermeer gheent,
Hier noch ghinder, zijn torment.

Van ghiericheden. — XXVIII.

  Uut hovaerde comt nidichede,
Ende alle hooft zonden mede.
Naest desen tween sijts ghewes

Vs. 85. Wat hij mach gh. 86. Hine can mij niet mijn. 88. off. 91. heves. 92. met *ontbr.* 93. leeght. 94. is vergaen. 95. omme. 96. Op dat. 98. hevet. 99. edt. 102. Bernet — eeuwelic.

Vs. 1. Ute hoverden — ghierichede. *Schrijffout.* 2. sonde.

Dat ghierichede tquaetste es.
Paulus seit, dat ghiericheit
Wortele is van alre quaetheit.
Ghiericheit doet verkeren
(I. Fol. XXI. v. 1.) Paeuse, bisscoppe ende landsheren,
Rechters, scepene ende ander liede,
Die overmids ghiften ende miede
Onrecht laten voort gaen,
Ende gherechticheit weder staen.
Ghiericheit brinct ooc voort
Diefte, crachte ende ooc moort,
Lieghen, smeken ende verraden,
(B. Fol. XVI. r. 2.) Ende brenct den menighen in scaden.
Der ghierigher quaetheit is zo groot,
Datsi niet en kennen broederliken noot,
Ende vader ende moeder of gaet,
Ende Gods niet en acht een zaet,
Noch gheen dinc en bekint,
En si datmen daer ane wint.
Dattie ghierighe, zekerlike,
Deen helft hadde van aertrike,
Hem zoude ghebreken tander deel;
Ende als hijt hadde al gheheel,
So zoude hi nochtan om meer roeken,
Wiste hijt waer zoeken,
Ende al nochtan dat aerdsche goet;
Want zo wie daer toe staet den moet,

Vs. 4. die quaetste. 5. Want P. 6. Es wortel van. 8. bisscoppen. 9. Rechteren, scepenen. 13. ooc *ontbr.* 14. cracht. — ooc *ontbr.* 16. brenghen. 18. niet kent broderlike. 22. dat meer ane. 24. Deene heelt h. v. eerderike. 25. dander. 26. Ende had hijt dan al. 27. hij dan om. 28. hij dat w. 29. n. om eertsch g. 30. Want wien d. — die m.

En acht hemelrijcs niet twee peren,
Maer goet dat is al sijn begheren;
Nochtan en can hi selve ghemerken,
Wat hi mitten goede sal werken.
  Ons seghet een heylich man:
Also een kemel niet comen en can
Door eenre naelden gat,
Also en mach, verstaet wel dat,
Die vrecke man rike
Niet comen in hemelrike.
Ende also die twater laedt,
Drinckens niet en wort versaet;
Ende so die des waters volre si,
(I. Fol. XXI. v. 2.) So sijn dorst meer wast daer bi:
Also is die ghierighe, hoe dat vaert,
So hi meer heeft, so hi meer begaert.
Ende alse hijt algader heeft,
Ende hi die rijcste is die leeft,
So is hijs quite op een ure;
Want die doot doet hare nature,
Ende neemt hem goet ende lijf;
So moet die vule keytijf
Sijn goet al laten hier,
Ende sijn ziele vaert int vier,
Om dat hi mit zijnre ghierichede
(E. Fol. XVI. v. 1.) Gods vergat, ende daer toe mede
Den armen niet bi en stoet.
Dan nemen die maghe tgoet,

Vs. 32. dat *ontbr.* 35. seit. 38. wel *ontbr.* 39. vr. menschen r. 40. Doer die poorte van h. 41. als die ghene diet w. laet. 42. Des drancs n. 43. so hij swaters. 45. hoet zo v. 47. Also hijt. 50. hair. 58. maghen.

Daer hi sijn lijf om besuerde
Ende sijn ziele om avontuerde,
Ende verterent in groot riveel;
Hi ontbeets zelve cume een goet morseel.
Si sullen cume in hare leven
Enen penninc voor zijn ziele gheven!
  Tonsalichste leven, waerlike,
Datmen leeft op aertrike,
Dat heeft een man die ghenoech heeft,
Ende sinen lichame niet en gheeft,
Dies hem bederf ende betame.
Het waer recht datment hem name,
Ende lietene in sijn armoede leven,
Daer sijn nature in is ghecleven.
Het is scade dat hi hevet goet,
Die Gode, hemselven of een andren en doet,
Dat hi doen zoude te rechte.
Si sijn des goeds knechte,
Ende tgoet is haer here:
Ic en weet gheen meerre onnere
In die werelt dan desen staet,
(I. Fol. XXII. r. I.) Want voor Gode ende voor die werelt ist quaet.
  Vanden andren hooft zonden
So late ic te desen stonden
Hier al stille staen,
Ic salre lichte hier na toe vaen.

Vs. 61. grooten reveele. 62. cume goede morseele. 63. in al haer l. 64. v. die z. 65. Donsalichste — waerlijc. 66. Dm. hevet op eerderijc. 69. hem behouft ende. 70. ware. 71. lieten. — armoede *ontbr.* 72. sine — becleven. 74. D. G. no h. s. no anderen en d. 77. tgoet dat is h. heren. 78. Ick zie gheene. 79. In dese w. 80. ende der w. 81. anderen. 82. laet. 83. Hier af al.

Van Adaems kindren ende van Seths gheslachte. — XXIX.

Dus en sach Adam anders niet
An sijn twee eerste kindren, dan verdriet.
Deen sloech den andren doot:
Dit luudt oft ware wonder groot,
Dat een man dootsloech, waerlike,
Dat een vierendeel van aertrike (*).
Dat seit men daer omme alsoe,
Dat meer si vier en waren doe,
Ende deen den andren versloech.
(E. Fol. XVI. v. 2) God wrac zo zere dit onghevoech,
Dathi Chaym ten selven tiden
Ende al sijn volc vermaledide,
Dat van hem zoude ghedyen;
Ende alle wordent quadyen,
Moordenaers, rovers allegader.
Chaym liep vanden vader
Verre int oosten mitter wone.
Noch sijn si daer ghewone

Vs. 2. Van sine twee kinderen. 3. Want deen — anderen. 5. m. slouch doot w. 6. Tvierendeele van eerderike. 8. D. maer sij viere w. 9. anderen. 12. al sijn oer v. 14. Dat al worden q. 15. algader. 17. oeste.

(*) De dichter doelt hier op een in zijnen tijd bekend raadsel, onlangs medegedeeld door J. F. WILLEMS in het *Belg. Mus.* D. V. bl. 100. n°. 3. Hetzelfde raadsel komt ook voor in de *Oud-Vlaemsche Gedichten*, uitg. door J[r]. PH. BLOMMAERT, D. II. bl. 64, doch men mist daar de twee verzen, die op het verslaan van het vierdedeel der wereld doelen. Evenwel, door die weglating heeft het raadsel niet verloren, want juist die twee verzen geven de oplossing al te gemakkelijk aan de hand.

Fel te sijn ende quaderhande,
Meer dan in andren lande.
Dese maledixie, die God so scarp
Optie quade gheslachten warp,
Alse op Chamme ende op Chaymme,
Ende op andre, alsict versinne,
Stoeden zwaerlike also voort,
Tote Jhesus Christus gheboort.
Maer hi verzoenet algader
Jeghen die moghentheit sijns vader,
So dat God al vergaf,
(I. Fol. XXII.r.2.) Ende sine verbolghentheit dede af
Van alden ghenen, die hem keren
Wilden ter warigher leren ons heren,
Ende noch doet daghelike:
Ghelooft si hi ewelike!
Adaem ende Yeve wonnen sint
Seth, hare derde kint,
Dat wittich was ende goet,
Ende aen die sterre herde vroet,
Ende hilt alteenen gader
Die goede usagen zijns vader,
Ende was met Gode also vercoren,
Dat van sinen gheslachte wert gheboren
Christus, dat hemelsche drochte,
Die ons met zinen bloede cochte,
Dat hi ontfinc aen Marien,

Vs. 19. te sine. 20. anderen. 21. G. dus scarp. 22. gheslachte. 23. Als op desen Cayme. 24. Ende oic op andere. 25. Stoede. 26. Tote op Jh. 29. Hoe dat. 30. sine gramscap dede daer aff. 32. W. te sijnre eewigher leeren. 36. Sette haer. 37. wetich. 38. Ende in die sterren. 42. gheslacht. 43. C. die h. 45. hij van Marien ontfingh.

Daer hi ons mede woude vrien.
Adam, alsic ghesereven zach,
Hadde kindre omtrent neghentach,
Onder zonen ende dochtren mede.
(E. Fol. XVII. r. I.) Dese, na haren zede,
Ende die na hem quamen
Wonnen so vele volcs te zamen,
Eer Adaem sterf, die eerste man,
Datmen tghetal niet weten en can.
Van alle desen gheslechten,
Die hier nu op gaen rechten,
En trac twint ter doghet, als ic vernam,
Sonder dat van Seth quam,
Die wortele streec in duechden voort
Tote op Noe, hebbic ghehoort.
Want Noe quam, alsict vinde,
Van Seths oere, van kinde te kinde,
Ende dat oor bleef groot [*l.* goet] allene;
Mar alle dandre ghemene,
Dat van Adams kindren voort sproot,
(I. Fol. XXII. v. I.) Tooch ter archeit, cleine ende groot,
Ende licten die goede zeden liden,
Dier Adam plach in sinen tiden.
Afgoden aenbeden si;
Ooc hantierden si daer bi

Vs. 46. ons met wilde vryen zonderlingh. *Het laatste woord is er met eene latere hand bijgeschreven, ter herstelling van het rijm, dat door de verschrijving in het vorige vers in de war gebragt was.* 48. kinderen. 49. dochteren. 50. hare. 51. die van hem. 54. niet gheweten. 55. al d. gheslachten. 56. hier in nu — rechte. 57. trat — duecht — ic las. 58. van Sette was. 59. wortel. 61. W. N. also ict. 62. oere quam van kindere te. 63. bl. goet a. 64. dandere. 65. kinderen sproet. 66. Trac ter — cleen. 68. Die A.

Sonden van groter doemen,
Diemen niet wel en mach noemen,
Ende alrehande quaetheit met.
Wat holpe hier langher ghelet?
In desen staet stont openbare
Die werelt meer dan dusent jare,
Tote Noe, daer ic voren of sprac,
Die van Seth sine gheboorte trac.
Doe en woude God niet sparen
Die grote zonden die waren,
Ende sende sine wrake so stranc,
Dat al op ene stont verdranc,
Alle menschen, meerre ende minder,
Sonder Noe ende sine drie kinder,
Ende haer wive, dat sijn si achte.
Dese, bider Gods crachte,
Behilden in die arke haer leven,
Om datsi niet en dreven
Al sulke zonde leellike,
(E. Fol. XVII.r.2.) Alse tander volc van aertrike,
Ende om dat God woude,
Dat van hem comen zoude
Een nuwe werelt altemale.
Nu siet ende merct wale,
Hoe God, die hemelsche vader,
Den goeden altenen gader
Bi staet, mids sijnre ghenaden.

Vs. 71. groten. 72. en *ontbr.* 73. alle q. daer toe met. 74. holpt. 75. stondt voirwaer. 76. Die werelt *ontbr.* — dusentich jaer. 77, 78. *Deze beide verzen ontbr.* 79. Doen wilde G. n. langer sp. 80. Dese gr. 81. also str. 82. Dat hij op eenen tijt v. 84. sijn. 89. sonden. 90. Als dander — eerderike. 93. Eene nieuwe. 94. merket. 97. met s.

Noe was van Seths zade,
Adams zone, daer ic of las,
Die goet ende gherecht was,
Ende hilt der naturen ghebode,
So dat hi wel was mit Gode,
Ende sijn oor ende sijn nacomelinghe
(I. Fol. XXII. v. 2.) Pijnden hem ooc deser dinghe,
Tote opten goeden Noe;
Ende van Adaems kindren nemmee
En setten hem ter doghet,
Als ghi hier voren horen moghet.
Daer bi nam hem God haer leven,
Als hier voren is ghescreven,
Om dat God niet en woude,
Dat wortele ofte zaet zoude
Van dien quaden stroncke bliven,
Daer noch arch of mochte becliven.
Maer van dien goeden, dat verstaet (*),
Woude hi dat bleve zaet,
Dat duren zoude eemperlike
Toten ende van aertrike,
Daer die heylighen uutvercoren
Of zouden worden gheboren,
Ende hi zelve ooc mede,
Tonser groter zalichede.
Hier aen mach elc wel merken,

Vs. 100. gherechtich. 104. dinghen. 106. kinderen. 108. Alsoe. — hier voren *ontbr.* 110. Also. 112. off. 113. tronke. 116. Wilde. 117. eenpaerlike. 118. Tote den eynde van eerderike. 119. heilige. 122. Tonser alre z. 123. Hier na m. — wel *ontbr.*

(*) Het HS. heeft *verstat.*

Dat goet is wel werken;
Want hem God pleecht te ghevene
Op aertrike langhe te levene,
Mit salichede ende mit eren;
Ende als si van hier keren,
Hemelrike te haren baten;
(E. Fol. XVII. v. 1.) Ende dat oor, dat si hier laten,
Duret langhe in goeden state,
En si dat hare ommate
Verbore jeghen den wille ons heren,
Daer si hem bi onteeren.
David doet ons verstaen,
Hi en sach noyt te quiste gaen
Den gherechten, dat seit hi bloot,
Noch zinen kindren zoeken broot.

Van Noe ende van sinen kindren ende van Gods wraken. — XXX.

(I. Fol. XXIII. r. 1.)

Doe dat water was sijnre vaerde,
Stont die arke optie aerde,
Op enen berch in Armenien.
Noe met sijnre partien,
Kindre ende wive, ghinghen uut.
Doe sproten bome ende cruut
Uten wortelen weder te hant,

Vs. 124. Dattet g. doet wel. 126. eerdrike. 127. salicheden lange te leven ende. *De afschrijver herhaalde bij vergissing een gedeelte van het vorige vers.* 129. harer. 130. sij na hem l. 131. Duert gherne l. 132. Ten sij — onmaten. 133. Verboerden. 134. onneeren. 135. ons te v. 136. Hine. 137. gherechtigen. 138. sine kinderen.

Vs. 1. dit w. — sire. 4. sijnder. 5. kindere ende hair wiven.

Die doe laghen int sant;
Want huse, bome ende gras,
Ende al dat opter aerden was,
Was al verloren ende vervaren
Vanden watre ende vanden baren,
Die de aerde also stac,
Datsi scoorde ende brac.
Dat boven lach, quam onder:
Dit jammer ende dit wonder
Wrachte God, tien stonden,
Al omme des menschen zonden.
Aertrike hadde doe ghestaen voorwaer
Twalefhondert jaer min een jaer.
Nu verstaet dan ende mect,
Hoe coomt dan dat God niet en wrect
Die zonden nu also grammelike,
Alse hi wilen dede op aertrike.
God en woude, dat weet wale,
Nie zeder teenen male
Tfolc bederven, als hi doe dede;
Maer zeder heeft gheweest zijn zede,
Dat hi die zonden wrac,
(E. Fol. XVII.v.2.) Nu hier, nu daer, alst hem bestac.
Hi ghehinghet, dat verstaet,
Dat deen den andren verslaet,
Doot steect ofte verminct.
Sulc verbrant, sulc verdrinct,

Vs. 8. int lant. 10. al *ontbr*. 11. al *ontbr*. 16. Dat j. — dat w. 17. te dien. 18. der m. 19. Eerderike. 21. ende merct. 22. dan *ontbr*. 23. nu zo. 24. Als. 25. en wilde niet, dat. 26. Noyt sindert al t. 28. sindert. 31. ghehinght, dat wel v. 32. anderen. 33. off. 34. Die selc verbernt.

In sulc lant doet die hongher noot,
(I. Fol. XXIII. r. 2.) In sulc lant is orloghe zo groot,
Dat den volke cume yet blijft,
Ofte dats zo vele wort ontlijft,
Datmen tghetal cume weet:
Aldus wreect God ghereet
Op aertrike die zonden,
Nu hier, nu daer, mit stonden,
Ende ooc in vele andre manieren,
Die ic hier niet en can visieren.
Hi isser wel aen, zekerlike,
Die hier op dit aertrike
Om zine zonden wert gheplaecht,
Ende dat verduldelike verdraecht;
Hi is quite der pinen ghinder;
Want dese pine is minder
Dusent werven, dats waer,
Dan ene pine is daer.
Doe si uter arken waren ghegaen,
Dede hem God onse here verstaen,
Datsi kindre winnen zouden,
Ende aertrike menichfouden,
Alsi daden herde zere,
Want het woude also onse here.
Noe was een out man,
Doe die diluvie ran;
Nochtan was volcs, eer hi sterf,

Vs. 36. dorloghe. 38. Of. 41. In eerderike. 43. andere. 47. sijn. 48. verduldichleec. 49. Ende hij der pine es quite gh. 51. Dusentich w. voerwaer. 55. kinderen. 56. eerderike. 57. Als sij oic d. 58. W. hem jonste God onse. 59. Want N.

Dusent vierendetwintich werf.
Sine drie zonen, vintmen bescreven,
Die met hem te live bleven,
Hieten Sem, Cham ende Japhet,
Ende hare wive daer toe met.
Van desen ist comen al,
Dat zeder was ende comen zal.
Maer echt, na dien ouden zede,
(E. Fol. XVIII.r.1. I. Fol. XXIII.v.1.) Sette hem tfolc na die quaethede,
Ende vergaten der goeder zeden te male,
Die Noe hilt vele wale.
Roof, diefte, cracht ende moort
Hilden die gheslachten voort,
Sonder Sem ende dat van hem bleef,
Dat was meest goet ende dat dreef
Der naturen ghebode,
Ende gheloofden aen Gode:
Dus hilden sijt van kinde te kinde,
Na dat ict bescreven vinde,
Toten goeden ouden Abraham,
Die van Sems gheslachte quam.
Daer tusschen, dattie diluvie ran
Ende Abraham, den heilighen man,
Waren wel dusent jaren.
Hier moghedi merken clare,

Vs. 65. Hietem. 66. haer. *Na vs. 66 volgt nog:*
Dit sijn vier husche metten vader,
Dat sijn achte te gader.
68. sindert. 69. echter — zeden. 70. tfolc ter quaetheden. 71. altemale. 72. D. N. haer vader hilt wale. 73. crachte. 75. dat na hem. 76. *Het tweede* dat *ontbr.* 78. gh. in eenen G. 81. Tote opten g. — ouden *ontbr.* 83. Daer *ontbr.* 85. wel *ontbr.* 86. moechdi.

Hoe God in sine hoede
Altoos ontfaet die goede.
Dit is noch tgheslachte, daer ic of sprac,
Dat uut Seth, Adams zone, trac
Sijn beghin ende strijct voort
Tote Jhesus Christus gheboort,
Alse ghi hier sult verstaen.
Op Noe willic weder gaen,
Eer ic op Abraham kere:
Hier leit tusschen een lere.

Hoe dat eerste volc te levene plach, ende van maten te houden. — XXXI.

Tusschen dat aertrike began
Ende dattie diluvie ran,
Daer twalefhondert jaer bina
Tusschen waren, alsic versta,
En nutte tfolc vleesch noch wijn,
Ende het ruste alse zwijn
Onder die bome int gras:
(I. Fol. XXIII. v. 2.) Ic wane doe ander zale en was.
Zuvel ende ooft was al haer act,
Ende haer cleder, dat verstaet,
En hadden ander verwe noch ghevoech,
(E. Fol. XVIII. r. 2.) Dan also alst scaep droech.
Men vant sindael, bont noch graeu,

Vs. 89. noch tghetal d. 90. Dat Seth uut A. 92. Tote op C. 93. Als ghij hier na s. 95. op Abrahamme.

Titel. deerste v. — mate te houdenne. Vs. 6. Ende tfolc r. 8. doen gheen a. 9. al *ontbr.* 10. clederen. 11. ghenouch. 12. D. alsoe tscaep.

Noch root, noch groen, noch blaeu,
Bedde noch oorcussen; ic wane
Tfolc plach al ghelijc te gane.
  Boetius, die wise here,
Prijst des volcs leven mere
Ende reynre, alsic vernam,
Dan enich volc dat zeder quam,
Ende seit dattie liede, twaren,
Wijs, reine ende zalich waren.
In dierre ghewaden, in costeliker spisen,
In cledre van groten prise,
In wijn drincken zat,
In gadren groten scat
En leit wijsheit noch salichede;
Want men verghet daer mede
Gode, vriende ende maghe,
Ende maect den mensche traghe
Tallen oorbare, ghelooft mi dat,
Sonder te gaderen scat,
Ofte groten overmoet stichten,
Op sine ghelike met lichten.
Gheen dinc en is so ombescheden
Alse weelde in verweentheden;
Want die hemselven niet en kint,
Ende buten sijnre naturen wint,
Ende niet en ghevoelt sijns selfs staet,
Is puer valsch ende quaet;

Vs. 14. groene. 15. Bedden no oercussens. 16. al *ontbr.* 19. reynere oic a. 20. enichs volcx dat sindert q. 21. zeeght dat dese l. te w. 23. In diere costelcke spijse. 24. clederen. 26. gaderen. 27. leeght. 28. vergheter Gode m. 29. G. ende vrienden. 33. Of. 34. gh. niet l. 36. w. ende verweenthede. 38. siere maten vint. 39. niet gheloeft sijns.

Want die hemselven dus bedrieghen,
Souden enen andren coenlijc lieghen.
Daer omme sal hem elc laten
(I. Fol. XXIV. r. I.) Ghenoeghen altoos mit maten.
Ende al ghewint hi sulke spoede,
Dathi te heerscapen ende te goede
Coomt, hi sal altoos ghedincken des,
Wanen hi comt ende wie hi es,
Ende sal ander liede mede
Laten datsi sijn, telker stede,
Ende en sal hem verwanen niet en twint:
(E. Fol. XVIII. v. I.) So wort sijn heerscap gheint
In eren op dit aertrike,
Ende hi behout hemelrike.
Het is gheseit over tide vele:
Mate is goet tallen spele;
Want hi die den voorspoet gaf,
Machen, wil hi, weder trecken af;
Want ghelucs bederve
En is altoos gheen erve;
Want men valt dicke mere,
Dan men te voren clam zere.
So eens menschen goet ende staet
Meer wast ende opwaert gaet,
So meer zorghen sine zinne,
Op dat hi wijsheit hevet inne;
Ende zo men meer zorghen heeft

Vs. 42. Sij souden — anderen. 44. Altoes ghenoughen met. 46. heerscepen. 47. dincken. 48. hij quam ende. 49. lieden laten m. 50. Laten *ontbr*. 51. niet en *ontbr*. 52. ghemint. 53. dit *ontbr*. 55. tijden. 58. wil hi *ontbr*. 59. Bij dien ghelijc b. 60. gheene. 63. eens smenschen. 64. wast op ende neder gaet.

Om dinc die de werelt gheeft,
So men min zorghet, dats die zede,
Om den wech der ewichede;
Want zorghe om aerdsche dinghen
Moet al te niete springhen.
Daer omme so seit aldus
Die vroede meester Boecius,
Dattie eerste ewe die beste was,
Also ic hier voren las,
Ja den ghenen die gherechtelike
Doe leefden op dit aertrike.

(I. Fol. XXIV. r. a.)

Van stercheden ende des wijns nature. — XXXII.

Seder dat die diluvie ghinc,
So oorloofde God die dinc,
Datmen vleesch zoude eten.
Ooc dede hi Noe weten,
Hoemen wijngaert zoude winnen,
Also hem dinghel dede bekinnen;
Want ic houde dat voor dien
Noyt wijn en wert ghesien.
Wijn, alsic verhore,
Is die beste liquore,
Die God ye worden dede,
Ende die beste dranc ooc mede,

Vs. 69. sorght, dat is. 70. Om dorbore der. 71. sorghen om deerdsche. 73. om zo zeeght. 74. Die goede m. 75. Dat es deerste euwe die ye was (!). 76. Also als ic. 78. op eerderike.

Titel. V. st. van d. w. n. ende crachte. Vs. 1. Sindert. 11. gheworden.

(E. Fol. XVIII. v. 2.) Daer hi goet is ende fijn;
Ende die quaetste dranc die mach zijn,
Dats wijn vuul ende ongave,
Dit is die waerheit daer ave.
Wijn is goet te quetsueren
Ende te vele andren curen.
Wijn maect subtilen zin,
Dies te maten nemet in;
Ende maect stout ende blide den moet
Hem die van naturen is goet;
Ende hem die van naturen is quaet,
Hem doet hi bestaen moordaet,
Vechten, werren ende ander zaken,
Die tfolc in twiste maken,
Ende loopt ooc selve in sijn doot
Sonder redene ende noot:
Daer om heet wijn, zekerlike,
Een die machtichste dinc van aertrike.

In aertrike sijn drie dinghe
Van groter mach [*l.* macht] zonderlinghe:
Die landshere, twijf ende die wijn:
Nu verstaet hoe dit mach sijn.

Een landshere die thuus set,
(I Fol. XXIV. v. 1.) Doet sine ghebode ende sine wet
Houden, ist lief, ist leet,
Also verre als sijn lant gheet.
Ende hem ontsien wijf ende man,

Vs. 14. Ende oic die. — dranc *ontbr.* 15. Dat es. 16. Die wille, hoede hem daer ave. 18. anderen. 20. Dien te. 24. Hem *ontbr.* 27. sine. 28. ende sonder n. 29. omme h. hij z. 30. Een dmachtichste — eerderike. 31. eerderike — dinghen. 32. macht sonderlinghen. 33. dwijf. 35. zedt. 37. lief of leet.

Diene noit en saghen an.
Ende, alse hi wil, in eenre uren
Brinct hi sijn volc in ruren,
Ende versamenet in corten tiden,
Ende doet lopen in enen stride,
Daert som moet bliven doot:
Dese moghentheit is herde groot.
Twijf heet sterc in dien,
Alsmen dicke heeft ghesien.
En is gheen man so sterc van zinne,
Noch die heeft so vele wijsheit inne,
Noch ooc so sterc van live,
Die minne van enen wive
(E. Fol. XIX. r. 1.) En mochten daer toe bi tiden
Dwinghen, dat sine zoude riden;
Alsi voormaels, hebbic verstaen,
Wisen meestren heeft ghedaen.
Twijf dwinct den man altenen gader,
Dat hi laet moeder ende vader,
Suster, broeder ende kint,
Ende gaet mit haer die hi mint,
Ende verliest ere, ziele ende lijf:
Aldus sterc is dat wijf.
  Nu hoort vanden wine voort an,
Daer ic dit omme began:
Wijn heeft van naturen den aert,
Hi spaert den ghenen diene spaert,

Vs. 41. als hij wille. 42. hij al sijn lant in. 43. versaemt al sijn volc in. 44. doetet. 45. Daert vechten moet ende bliven som d. 46. herde *ontbr.* 47. Dwijf. 48. Alse men. 49. Ten es. 50. No die w. hevet inne. 54. Dw. so souden r. 56. meesters. 57. Dwijf. 60. mit hem die. 61. eere ende goet, ziel. 64. om.

Ende die hem en sparen noch en wiken,
Hem werpt hi neder inden sliken.
Hi can alle die ghene verwinnen,
Die hem niet en willen kinnen,
Ende beneemt hem sulcstont zo zine macht,
(I. Fol. XXIV. v. 2.) Dathi verdrinct in ene gracht.
Sulc blijft ligghende optie strate:
Hem en roect, ist droghe, ist nate;
Al soude een waghen over hem liden,
Hine keerde hem niet besiden,
Maer hi leit of hi ware doot:
Dit es emmer wonder groot,
Dat dinc die niet en leeft,
Noch sin noch lijf en heeft,
Den sterken man also verwint,
Dat hi hemselven niet en kint,
Noch gaen, noch staen en mach,
Noch en kint nacht noch dach.
Dit dunct mi verre die stercste wesen;
Nochtan hebbic ghelesen,
Dattic waerheit sterker es
Dan alle dinc, sijts ghewes;
Want God noch el nieman
Die waerheit ghebreken en can.
En zoude els niement drincken wijn,
Dan die van naturen sijn

Vs. 67. hem niet en. 68. Hem *ontbr.* — slike. 70. Die hij n. en wille k. 71. hem zo zin ende m. 72. Dat die selc v. — een. 73. blijf liggen. 74. r. sij dr. of n. 76. Hine soude niet keeren b. 77. M. leeght — waer. 79. Dat es dinc. — en *ontbr.* 84. No ne kent dach no nacht. 85. mi tstercste w. 88. D. al dese, s. 89. W. G. ende els n. 90. Es die de w. gebruken can. 91. Ende en — el.

(E. Fol. XIX. r. 2.) Voordachtich in allen goede,
Bescheiden ende zachte van moede;
Si nemens te maten in,
Ende hi maect hem wisen zin.
Maer dwase van quaden zeden,
Die met ombescheidenheden
Haren buuc ghieten vul,
Worden sinneloos ende dul,
Ende willen twisten ende liede verslaen,
Ende ander dinc anegaen,
Daer groot vernoy ende jammerhede
Of coomt in menigher stede.
Hier bi hoort wijn den goeden toe,
Ende niet den (*) quaden, ic wijst alsoe.

Van Noes kindren, ende datmen vader ende moeder eren sal. — XXXIII.

(I. Fol. XXV. r. 1.)

Noe, alsic voren began,
Was deerste die ye wijnghaert wan.
Doe ghevielt eens dat Noe
Wijns hadde ghedroncken mee
Dan sijn nature vermochte wel,
So dat hi in slape vel,
Ende lach ontdect tusschen die been:
Ic wane dattie liede en ghene

Vs. 96. Ende maken in hem. 98. onverbeidentheden. 100. Waren sinloes. 101. twist. 102. a. dulheyt a. 103. groot *ontbr.* 106. Ende niet den q.

Vs. 2. ye *ontbr.* 4. meer. 5. sine. 8. dat doe die l. ne gheen.

(*) Het HS. heeft: *Ende mitten q.*

Neder cleet en plaghen
Te draghene in dien daghen.
Doe sijn middel zone, Cham,
Den vader also vernam,
Wijsde hire mitten vingher op,
Ende maecter mede sijn scop.
Alse Japhet, zijn outste zone, zach
Dat sijn vader dus bloot lach,
Scaemde hijs hem herde zere,
Ende decte te hant sinen here.
Ende om dat Cham bespotte den vader,
So wert hi alteenengader
Om die zonden vermaledijt;
Ende om dat Japhet te dierre tijt
Op sijns vader ere mecte,
Ende sijn scamelheit decte,
(E. Fol. XIX. v. 1.) Wert hi ghebenedijt also houde
Ende dat van hem comen zoude.
Dese benedictie streec voort
Tote op Christus gheboort;
Want van Seths gheslachte vercoren
Woude Christus sijn gheboren
Daer na over menich jaer,
Als ghi horen sult hier naer.
Hier bi machmen leren,
Dat goet is vader ende moeder eren
Ende waerden telker stat;

Vs. 10. draghen. 12. als ict v. 13. hij metten vingheren op. 14. Ende hielt daer mede. 15. Alse Sem die joncste sach. 19. Ende *ontbr.* 21. Omme. 22. dat Sem te dier. 23. vaders. 24. Die sine. 27. strijct. 28. Tote Jhesus C. 30. Wilde Jhesus zijn. 34. g. doet weerden ende eeren. 35. Vader ende moeder t.

(I. Fol. XXV. r. 2.) Want God ghebiet selve dat,
Onser alre behoeder,
Datmen ere vader ende moeder:
So machmen langhe opter aerden
Leven in eren ende in waerden,
Ende dat gheslachte mach ooc staen
In salicheden, zonder waen;
Ende die hier jeghen doet,
Gheluc, ere of goet
En sal hem volghen, sijts ghewes,
Want God sijn viant es,
Om dat hi niet en dede ghenoech
Hem diene wan ende diene droech.
Dicke pleechtmen te ziene
Op aertrike hem goet te gheschiene,
Die vader ende moeder sijn onderdaen
Ende eren ende bi staen;
Ende die des en doen niet,
Plaghe, scande ende verdriet
Hebben si dicke harentare:
Dat sietmen daghelijcs openbare.
  Noe was een out man,
Doe die diluvie ran;
Nochtan was volcs, eer hi sterf,

Na vs. 42 *volgt nog:*

Ende die hier jeghen staen,
In salicheden sonder waen.

Te weten, de afschrijver, zich vergisd hebbende, door in vs. 43 staen *voor* doet *te schrijven, trachtte door het herhalen van vs.* 42 *het rijm te herstellen, maar bragt er den zin nog meer mede in de war.* Vs. 44. eere noch oic g. 48. *Het tweede* diene *ontbr.* 49. Dickent. 50. eerderike. 52. Ende hem eeren. 54. Pleghen scade, scande. 55. Dicke te hebbene hare ende dare.

Dusent vierendetwintich werf,
Dat van hem quam algader;
Daer om heet hi onse vader.
Tfolc al meest, na desen stonden,
Trac al weder toten zonden,
(E. Fol. XIX. v. 2.) Sonder Japhet, als ic voren seide,
Die sijns vader scamelheide
Decte, ende dat van hem quam
Bleef best, ende dat ane nam
Der naturen ghebode,
(I. Fol. XXV. v. 1.) Ende gheloofden in enen Gode,
Van kinde te kinde, also voort,
Tote Abrahams gheboort.
  Noch blivic, zonder lette,
In dat gheslachte van Sethte,
Adaems zone, daer ghi
Hier voren of hoordet zegghen mi,
Daer Christus, die Gods zone,
Na of wart gheboren scone,
Alsic u hier na sal
Met goeden staden verclaren al.
Tusschen der diluvien ganc
Ende Abrahame waren lanc
Dusent jaer, als ic las,
Daer dat volc binnen was
So zere ghewassen int ghemeen,
Dats die werelt al vol scheen;

Vs. 60. Dusentich. 62. omme heedt hij oude v. 63. Tfolc m. in desen. 64. al *ontbr.* 65. S. Sem — voerseide. 66. vaders. 68. ende nam an. 70. gheloefde. 73. letten. 79. Also ic h. 80. goeder. 82. E. Abraham. 83. Dusentich. 85. gh. ende g. 86. Dat.

Ende zonderlinghe in Asia:
Dat is tlant, alsic versta,
Dat over die zuut zee leit,
Daer Jherusalem in steit
Ende menich groot conincrike:
Het hout deen helft van aertrike.
Doe des volcs wert so vele,
Ghinct mit hem al uten spele,
Ende heeft hem ter quaetheit gheset,
Want en hadde here noch wet.
Die werelt hadde ghestaen, voorwaer,
Meer dan twee dusent jaer,
Eer tfolc wet ofte ghebode
Ontfinc van onsen here Gode;
Maer goede usagien hilden si,
Daer die goede leefden bi;
Maer vanden goeden was dat ghetal
Herde cleine ende smal.

(E. Fol. XX. r. 1.)

Hoemen een stat ofte een lantscap regieren sal. — XXXIIII.

(I. Fol. XXV. v. 2.)

In dat beghin van aertrike,
Doe dat volc ghemeenlike
Arm was ende niet en wiste dat
Men rente houden mochte ende scat,
Maer optie ackere hem gheneerden,

Vs. 88. dlantscap. 89. zuutsijde l. 92. deene helt van. 94. mit *ontbr.* 95. hem al ter. 96. ten hadde. 98. duust. 99. of. 101. usagen. 103. was tghetal.

Titel. Van eenre stadt te regerenne. Vs. 1. Int b. 3. en *ontbr.* 4. renten — m. of scat.

Van jare te jare, datsi verteerden,
Ende ooc van haren beesten,
Ende niet en wisten van andren feesten,
Ende, datsi hadden, was ghemeen,
Doe en was nijt en gheen
Onder dat volc noch twiste.
Mar zeder datmen wiste,
Datmen renten mochte copen
Ende scat te samene hopen,
So en ghebrac nie zint nijts,
Noch perlements, noch strijts;
Want die hoop vanden goede
Maect den mensche zo groot van moede,
Dat hem dicke dunct des,
Dat hi niement ghelijc en es,
Ende hemselven niet en kint,
Ende sine ghebuer niet en versint,
Die lichte beter is dan hi.
Proeft ofte dit waer zi:
Doe die Romeinen, in ouden daghen,
Om haer selfs bate niet en saghen,
Mar om te gaderne scat
Ten ghemeinen oorbaer vander stat,
Ende dien hilden mit hoeden groot,
Ende als sijs dan hadden noot,
Bescheidelijc daer toe ghinghen,
Vorderden si also hare dinghen,

Vs. 8. Ende oec van anderen f. 10. n. ne gh. 12. sindert. 14. samen. 15. noyt sinder n. 16. perlement. 18. so hoech van. 19. dicket dincket. 20. Dat n. sijns gh. 21. en versint. 22. ghebuere n. en kint. 24. of. 26. haers. 27. Maer al gader om scat. 28. orbare. 29. die. 32. sij al hare.

Datsi, mit haerre wiser cracht,
Al aertrike brochten in haerre macht.
Maer sint dat die raeds liede
Begonsten te ziene op miede,
(I. Fol. XXVI. r. 1.) Ende haers selfs bate meer trocken voort
Dan die ghemeine bate vander poort,
(E. Fol. XX. r. 2.) Ende vriende ende maghe verdroeghen mede
Jeghen die rechte vander stede,
So daelde Romen, yelanc zo mere,
Ende verloos macht ende ere;
Want die poorteren ghinghen zo riken,
Dat niement den andren en wilde wiken,
Maer elc woude beter wesen
Dan sijn ghebuer, ende bi desen
Vielen si onderlinghe in nide,
In oorloghen ende in stride,
Mids haren groten overmoet,
Dat niet en dede dan tgoet,
Daer si bi bederfden mede
Beide hemselven ende haer stede,
So dat vreemde liede quamen,
Die de stat ane namen,
Ende bleven sitten daer binnen.
Nu moghedi merken ende versinnen,
Ofte des ghelike yet
In andren steden is gheschiet.
Jaet, dat si u becant,

Vs. 33. harer. 34. eerderike — haerder. 35. lieden. 36. mieden. 38. Die vr. 41. zo lanc. 43. rijke. 44. anderen wilde. 45. wilde. 47. niden. 48. In veeden ende in strijden. 51. Ende sij verderfden oic mede. 55. sittende. 56. moechdi. 57. Of. 58. anderen.

Ende zonderlinghe in Vlaenderlant,
Daer die grote heren van dien steden
Deen den andren zo beneden,
Om dat elc voordeel ende bate
Trecken woude in sinen gate,
Datsi deen den andren verbeten
Ende also te niete sleten,
Dat si al worden niet,
So dat quam een vreemde diet,
Ende hadden gheweest hare knechten,
Ende ghinghen die steden berechten,
Ende namen dien selven tleven,
Die vanden goeden waren bleven,
(I. Fol. XXVI. r. 2.) Ende houden noch die steden al:
En weet hoe langhe het duren zal.
Maer zijts zeker van dien,
Datmen dies ghelike zal zien
In andren landen gheschien,
Daer die raeds manne altoos spien
(E. Fol. XX. v. 1.) Om haers selfs winnen ende baten,
Ende ghemenen oorbaer achter laten.
Die wiselike ende mit eren
Ene stat wille regeren,
Sullen houden pointen twee:
Teerste is datmen nemmermee
Ghemenen oorbaer achter en late,

Vs. 61. vander stede. 62. anderen. 64. wilde te s. 65. anderen. 66. te nieuten. 67. al *ontbr*. 68. vremt. 69. Die hadde g. haer knechte. 70. stede. 71. dleven. 73. stede. 74. l. dat d. 75. zijt. 77. anderen l. dan in dien. 78. man. 79. Haers selves profijt ende bate. 80. Ende tghemeen. 81. wisclec. 83. Selen. 84. Deen es d. m. nemmermeer. 85. Ghemeen orbare — laten.

Wient anders scade of bate;
Want ghemenen oorbaer, waerlike,
Is voor arme ende voor rike,
Ende daer toe zo leechter meer an
Dan aenden oorbaer van énen man;
Ende wie dit te brekene beghaert,
En heeft die stat lief noch waert,
Ende die en zouden, vrooch noch spade,
Ghenaken der stat rade;
Want hi mochte om sine bate raden,
Dat alder stat zoude scaden.
  Tander point is dat:
Wat baten coomt vander stat,
Datmen dat leit in zekerre stede,
Der stat te helpene mede,
Weder het si cleine ofte groot;
Ende alse die stat hevet noot
Ten ghemeinen oorbaer, soe
Salmen dan gaen daer toe
Wijslike ende mit maten,
Ende enen penninc niet quisten laten;
Want no wijf noch man
En heefter ander recht an.

(I. Fol. XXVI. v. 1.)

Vs. 86. scaden mach of baten. 87. ghemeen. 88. voer mate ende. 89. daer soe leeght m. 90. oirbare. 91. brekenne. 92. no l. no w. 93. die ne soude. 96. stadt mochte sc. 97. Dander. 99. legghe in seker. 103. oirbare. 104. dan *ontbr.* 105. Wiselic. 106. niet te quiste l. 108. anders. — *Na vs.* 108 *volgt nog:*

Dus salmen in desen dinghen
Eene stad tot groter baten bringen.

Hoe landsheer eerst wert ghemaect. — XXXV.

Hier voren hebbic u gheset,
Hoe tfolc was zonder here ende zonder wet,
Ende hoe si hem op ackeren gheneerden,
Ende wonnen datsi verteerden,
Ende mit quicke ende mit beesten,
Ende en wisten van andren feesten.
Nu vantmen vele kockinen,
Die arbeden noch pinen
En wouden, mar ledich gaen;
(E. Fol. XX. v. 2.) Ende so wouden si die hant slaen
An zulke vrome ende goede,
Alse ghewonnen hadden die goede;
Ende en woudemens dan niet ghehinghen,
So wouden si tfolc daer toe dwinghen,
Datment hem moeste gheven,
Of si namen den lieden tleven;
Ende roofs ende moords wert zo vele,
Dat al ghinc uten spele.
Doe dat volc mercte ende zach,
Wat hem an dese dinc lach,
Visierden si nauwe ende dochten,
Hoe si dit ghekeren mochten,
Ende maecten die statuut,

Titel. lantsheere. Vs. 1. Hier boven h. 2. was *ontbr.* — *het tweede* zonder *ontbr.* 6. w. niet van anderen. 7. vintmen van vele. 9. Ende willen maer. 10. so *ontbr.* 11. vorme *of* voeme. 12. Als gh. hadde die vroede. 13. Ende wildemens hem niet. 14. wilden — toe bringen. 15. Datmen hem wildè gh. 16. n. hem dleven. 17. m. wies so v. 18. Dattet al gh. buten. 19. Dat dat v. 20. ane d. d. ghelach. 21. en. 23. m. dat st.

Datsi den volke gaven uut,
Dat elc zoude leven vanden zinen,
Dat hi ghewonnen hadde met pinen,
Ende dies niement gheven en zoude,
En ware dat hijt doen woude;
Ende so wie onlant ende heide
Te lande brake mit zinen arbeide,
Dat zoude wesen sijn erve,
Te sinen onthoude, te zinen bederve;
(I. Fol. XXVI. v. 2.) Ende so wie sloeghe sijn hant
An anders have, an anders lant,
Soude daer omme verliesen tlijf.
Ende om dit te houdene stijf,
So maecten si daer toe
Enen voocht, die spade ende vroe
Cracht ende fortse zoude legghen ave,
So dat elc andren tsine gave.
Ende om dat hi niet en dorfte
Sorghen om sinen noodtorfte,
So bewijsden si hem tcheins
Op haer lant, haer ende gheins,
Dien si hem jaerlijcs zouden gheven,
Ende daer of zoude hi leven.
Ooc maecten si rechte ende wette,
Diemen inden lande zette
Op zaken van menigher wise,
(E. Fol. XVI. r. 1.) Ende bevalen hem dathise

Vs. 28. Ten w. 29. ontlant. 30. l. brochte met. 31. sine. 32. o. ende te. 33. sine. 34. An des a. h. of an des a. 35. dlijf. 36. houdenne. 38. Die cracht. 40. elc den anderen. 41. dorste. 42. sine nootdorste. 43. cheins. 45. Dat sij. 46. af so soude. 47. Oec soe m. 49. sake.

Wel hilde op sine ere,
Beide aen knechte ende an here,
Ghelijc dat hilt die wet,
Ghinct an lijf, an goet, an let.
Aldus hebbic vernomen
Dat heren toe sijn comen,
Niet bi hemselven allene,
Maer mids den volke ghemene,
Diene verhieven te herien,
Om dat hi tfolc zoude vrien
Ende beschermen, vrooch ende spade,
Van crachte ende van overdade,
Ende elken tsine zoude doen gheven,
Ende dat hi zelve zoude leven
Van sinen renten ende zine mesnieden,
Die hem gaven die lieden
Jaerlijcs inden lande
Van haren erfliken pande
(1. Fol. XXVII. r. 1.) Ende van haren voorfeiten met,
Also se tfolc heeft gheset.
Ende name hi meer vanden lieden
Ander goet of ander mieden,
Waest groot, cleine, cort of lanc,
Hi moste zinghen zulken zanc
Alse dandre zonghen op dat recht:
Hier op was heerscap gherecht.
Daer omme siet, ghi heren, wat ghi doet:

Vs. 53. hilde. 54. an goet *ontbr.* — off an let. 55. A. soe h. 56. lantsheeren. 59. Die v. 63. zoude *ontbr.* 65. Van sijnre r. — meysniede. 66. gheven die liede. 68. erffeliken. 69. forfeiten mede. 70. se dat volck hadde gh. 72. g. ende a. 73. Waert. 74. singhen sonder zanc. 75. Als dander s. na dat. 76. waest theerscip ghestecht.

Alse ghi neemt lijf ende goet
Uwen lieden, zonder hare scout,
Ghi misdoet vele menighervout
Dan oft u lieden daden,
Die ghi hanghen zout ende raden.
Ende also wel verbuerdi
Die zelve doot alse si;
Want boven u so gaet dat recht,
Want ghi sijt des gherechten knecht,
Ende tgherechte, dats ware tale,
Mochte u u lijf ontwisen wale,
Weder ghi sijt keyser ofte coninc:
(E. Fol. XXI. r. 2.) Hout dit voor ware dinc.
Daer bi besiet wiselike,
Dat beide arme ende rike
Recht hebben in uwen hoven;
Want hier is een here boven,
Diet al ziet ende verstaet
Uwe rechten, ist goet, ist quaet;
Ende des en sal hi niet vergheten,
Hi en sal u weder meten
Metter maten daer ghi meet hier,
In hemelrike ofte int ewighe vier.

Van Abraham ende vander Joden archeit. — XXXVI.

Hier voren liet ict op Abraham,

Vs. 78. Als. 79. haer. 80. menegherfout. 82. Ghij die h. s. of r. 84. als. 85. dat *ontbr.* 86. Want *ontbr.* — sijt sgherechten. 87. tgh. es w. 88. Moet u dlijf. 89. of. 91. besit. 94. W. daer es een richtere b. 96. Off u recht es g. off q. 97. Ende desen en salmen n. 98. Hij sal u ghinder m. 99. metet. 100. of in deeuweghe.

Titel. Van Abrahamme. Vs. 1. ic op.

Die van Japhets gheslachte quam,
(I. Fol. XXVII. r. 2.) Noes zone, die van Sethte,
Adams zone, als ic voren zette.
Abraham was herde zere
Vercoren van onsen here,
Ende hi was deerste dien God
Op aertrike gaf ghebod,
Doe aertrike wel nare
Ghestaen had tweendetwintich hondert jaere:
Dat was die besnidenesse.
God gheboed hem dat hi die lesse
Emmer vaste zoude houden,
Ende ooc alle die ghene die zouden
Van hem comen daer na.
Hier beghint, alsic versta,
Dat Joodsche volc, dat met eren groot
Stoet tote vore Christus doot,
Die welke doot dat Joodscap blende
Strueerde ende brachte ten ende.
Abraham was zo zere
Ghemint van onsen here,
Dat hem God scouwen dede
Eenrehande vorme der drievoudichede;
Want hi sach op enen boem staen
Drie aensichten al eens ghedaen,
Daert so clare was omtrent,
Dat des ghelike nie en was bekent.

Vs. 2. van Sems gh. 3. die quam van. 9. eertrike hadde w. naer. 10. Ghestaen had *ontbr.* — jaer. 18. Stont tote op C. 19. doot die Joedsch bl. 20. Destrueerden ende brochten. 24. driefoudichede. *Zoo meermalen.* 26. al *ontbr.* — een. 27. claer was al o. 28. niet en.

(E. Fol. XXI. v. 1.) Daer zo sprac hem God ane,
Ende dede hem te verstane,
Dat sijn wijf kint zoude draghen,
Die zo out was van daghen,
Dat bi naturen niet en mochte ghescien.
Ooc zo zeide hem God mittien,
Dathi zoude sijn al tenen gader
Van herde vele liede vader,
Ende dat hi sijn gheslachte zoude leiden
In een vet lant van weiden,
(I. Fol. XXVII. v. 1.) Daer honich ende melc vloeyen zoude;
Ende dat hi hem ooc woude
Ghetrouwelijc bi staen, als haer God.
Noch gheloven die Joden zod,
Dat hem dat lant mit allen
Hier na sal ghevallen;
Maer sine bevroeden, min noch mere,
Hier of die edele lere:
Dats hier boven die zoete stede,
Daer vloeyt alle zoetichede.
Nu merct hoe hem God woude vertoghen,
Daert Abraham sach mit zinen oghen,
In vormen van aensichten drien,
Daer men claerlijc in mach zien
Die drievoudicheit ons heren;
Nochtan en willen hem niet bekeren
Daer toe die Joden verscoven,

Vs. 32. ware van. 33. en *ontbr.* 34. zo *ontbr.* 36. lieden. 41. als hueren G. 44. H. naer noch sal. 47. Dat es — die eeuwige st. 49. wilde. 50. Daer A. 51. In die vorme — drie. 52. claerheit bi mach ghyen. 54. niet keeren.

Datsi yet willen gheloven,
Dat dat wesen van drien personen
In ene Godheit mach wonen;
Nochtan dat haer vader Abraham
Dese drie vormen sach ende vernam,
Ghelijc dat noch is bleven
In haren boeken bescreven,
Die si alle daghe lesen.
Ooc hebben si van desen
Meest in alle hare boeken,
Daer men bi mach onderzoeken
Drievoudicheit in Gode vereent;
Maer hare herte is zo versteent,
(E. Fol. XXI. v. 2.) Sine willens verstaen cleen noch groot;
Si nemen den text albloot
Van haren boeken ende latent gaen;
Si en willent niet verstaen
Die edele leringhe dierre uut gaet,
Daer men den gront bi verstaet
(I. Fol. XXVII. v. 2.) Ende dat heilighe merch uut zuucht,
Also een heylich man tuucht.
In Abrahams tide begonste scone
Dat rike van Babylone,
Dat langhe in groter macht stoet,
Tote dat Cyrus werp ondervoet
Met coste ende mit pinen groot,
Dat Orosius scrijft albloot.

Vs. 57. Dat dwesen. 58. In eenen God m. 62. hare boucke. 65. in haren. 68. haer. 72. Sine. 73. Dedele. 75. dat edel m. 76. Als. 78. Dat grote r. 80. dat Tytus warp, *maar op den kant in* Cyrus *verbeterd*. 82. Dat Oracius (!).

Van ghehoorsaemheden. — XXXVII.

Abraham, als ic voren sprac,
Ghewan enen zone, hiet Ysaac,
Van zinen wive verSaren,
Al was si out van jaren,
Een enich kint, datsi minden zere.
Doe zo hiet hem onse here,
Om dat hine proeven woude,
Dat hi sijn kint offeren zoude,
Hem te eren in eenre offerhande,
Op enen berch in enen brande,
Also men doe optien dach
Scape ende beeste tofferen plach.
Abraham woude ghehoorsaem zijn Gode
Ende doen al sine ghebode,
Ende leide tkint ten berghe waert,
Ende droech mit hem vier ende zwaert,
Omme dat kint te dodene daer.
Doe seide dat kint: » vader, waer
» Is die offerande, die ghi offeren zelt?
» Ic en zie gheen hier opt velt."
Die vader antwoorde mittien:
» Lieve kint, God zalt versien."
Ende doe hi tswaert hoghe op hief
Tes kints halse, dat hi hadde lief,

Titel. ghehoirsamicheden. Vs. 2. Had eenen. 3. w. vrou Saren. 5. dat hi minde. 6. zo *ontbr.* 7. pr. soude. 8. o. woude. 9. Hem teeren. 12. beesten te o. 13. wilde. 14. sijn. 16. drouch vier met hem ende een zw. 17. O. tkint te doden. 18. s. tkint v. ende w. 19. offren. 20. En zie gheene. 23. Ende alse hij. 24. Des k.

So quam dinghel, mids Gods wille,
(B. Fol. XXII. r. 1.) Ende hilt dat zwaert al stille,
So dat hi niet en conste gheslaen,
(I. Fol. XXVIII. r. 1.) Ende wijsde Abraham also saen
Enen vetten weder daer ter stede,
Daer hi doen zoude mede (*)
Sijn offerhande, Gode te eren.
Hier aen zo moghen wi leren,
Dat een mensche door ghenen noot,
Noch door die vrese vander doot,
Gods ghebodt breken en sal.
Ja, al zoude die werelt al
Vervaren ende te niete gaen,
Men sal in Gods ghebode volstaen.
Aen die werelt leit mi cleine,
Maer aen minen scepper alleine
Leit al die macht van mire baten:
Ende sijn ghebodt en sal ic niet laten
Door al dat, des sijt ghewes,
Dat inden hemel ende optie aerde es.
Dese ghetrouwe man Abraham
Was Gode herde ghehoorsam,
Die sinen zone en spaerde niet;
Maer, die de dinc te rechte besiet,
So was die hemelsche vader
Ghetrouwer dan dit algader,

Vs. 25. Doen q. — met G. 27. hi *ontbr.* 28. w. Abrahamme. 29. Eenen weer al daer. 31. teeren. 32. ane. 33. mensche *ontbr.* 34. Die wesen mach zoe groot. 39. Ane — leeght. 41. Leeght aen die m. — bate. 43. dat *ontbr.* 44. Dat in h. of opter eerden es.

(*) Het HS. heeft *me.*

Die zinen zone en spaerde twint;
Maer hi heeftene hier neder ghesint
In desen vulen stinckenden zac,
Daer hi noit en hadde ghemac,
Ende daer hi sterf die bitter doot,
Om ons te helpene uter noot;
Daer hi onse misdaet mede gout,
Dies hi en hadde ghene scout.
Dit dede die here van hier boven,
Dien alle creaturen loven,
Ende zonder beheet van yeman;
Want boven hem en is nieman.
Hier en dwancken gheen dinc inne
(I. Fol. XXVIII. r. 2.) Dan trouwe ende gherechte minne,
Die hi tote ons droech,
(E. Fol. XXII. r. 2.) Daer hi den viant mede versloech,
Die alle menschen aen hem saecte,
Om dat Adam den appel smaecte.
Vele lude heeft wonder datmen zeecht,
Datter vele meer zonden aen leecht
Datmen Gods name verzwoere,
Dan alle die werelt vervoere,
Ende algader worde niet.
Nu merct dan ende besiet,
Hoe sterkelijc dat God wrac
Dat een ghebod dat Adam brac,
Dat in hemselven niet quaet en was nochtan,

Vs. 52. Maer heeften. 57. met g. 58. hij ne. 63. dwanckene. 65. hij tot ons, arme wichten, dr. 66. met. 67. ane. 69. lieden hevet w. om dat. 70. Datter meere sonde in l. 72. Dan dat al die. 77. niet was quaet n.

Anders dant God verboot den man:
Hi moester tparadijs omme rumen,
Dies wi ons allen noch becumen,
Daert vol was van welden.
Ooc moestent mede ontghelden
Alle die ghene [die] na hem quamen,
Die ontsculdich waren der blamen;
Want in vijf dusent jaren
Moeste tfolc al ter hellen varen,
Ende wi alle ghemeenlike
Hadden ghewcest ontstervelike,
Ende te hemele ghevaren zonder moude,
Hadde Adam tghebot ghehouden.
Dat wi met wee worden gheboren,
Anxt hebben ende toren,
Sorghe, hongher, conde, dorst,
Haghel, snee, storm ende vorst,
Met pinen winnen ende draghen
Daer of die lichame hem zal bedraghen,
Van deser werelt scheiden
(1. Fol. XXVIII. v. 1.) In groter droever bitterheiden,
Orloghe, ziecheit ende quale,
Dese quamen altemale
Den mensche toe ghemene
Om enen appel beete allene,

Na vs. 78 volgt nog:

Dat hijt niet breken en soude;
Ende waert dat hijs niet doen en woude,

Vs. 79. om. 80. allen *ontbr.* 83. ghene die na. 85. vijf duust. 86. al *ontbr.* 88. onsterffelike. 89. *Er staat* mode, *doch de* u *is er met rooden inkt bovengeschreven.* 92. A. hier h. 93. h. ende d. 95. ende bejaghen. 96. Daer hem die l. af sal. 99. ziechede.

Ende die zware pine daer toe
Der hellen, des vagheviers alsoe.
Ja, die goede zielen moesten varen
(E. Fol. XXII. v. 1.) Binnen meer dan vijf dusent jaren
In die voorhelle, daer si langhe
Waren in groten bedwanghe;
Ende en dade dat heylighe doopsel,
Wi moesten daer alle also wel.
Al dat ye gheboren was,
En was niet waerdich das
Die zonden te beteren int ghemeen,
Dan die Gods zone alleen,
Die moeste door den groten noot
Om ons te quitene vander doot,
In aertrike comen, als mensche ghedaen,
Ende die bitter doot ontfaen,
Daer hi ganste algader mede
Die zonden die Adaem dede.
Hier bi moghedi gheloven claer,
Dat een zonde is herde zwaer,
Dat God verbien op ene stonde
Al aertrike om ene zonde,
Dies niement sculdich en was nochtan,
Dan Yeve ende Adaem haer man.
Lieve kindre, laet ons vroeden
Ende ons van zonden also hoeden,

Vs. 104. h. ende des. 108. gr. verlanghe. 109 *en* 110 *in omgekeerde volgorde aldus:* Ende wij alle moesten also wel, En daedt dat heylige doopzel. 111. Ende al. 112. Ende w. 113. ghemeene. 114. Sonder die G. — alleene. 116. te helpene uter d. 120. sonde. 121. mueghdi. 123. D. Gods. 124. eerderike. 125. en *ontbr.* 127. kinder.

Dat wi om een corte wile hier
Niet en bernen int ewighe vier;
Maer dat ons om dit corte leven
Hemelrike worde ghegheven.
Ons en derf roeken wat wi hier doghen,
Op dat wi hemelrike hebben moghen;
(I. Fol. XXVIII. v. 2.) Want dit doghen is hier zaen ghetermineert,
Daer men ewelijc ghinder om regneert.

Van onsen vadren, ende wat telken dusent jaren ghesciede. — XXXVIII.

Adaem was onse eerste vader,
Om dat tfolc altenen gader
Van hem quam van beghinne.
Onse ander vader, alsict versinne,
Dat is die goede Noe,
Omme dat dat volc voort mee
Na die diluvie van hem quam.
(E. Fol. XXII. v. 2.) Onse derde vader is Abraham,
Om dat hem God der eren onste,
Dat dat Joodsche volc begonste
Op hem ende van hem sproot
Die twalef gheslachten groot
Vanden kindren van Israhel.
Isaac, Jacob ende Samuel,
Moyses ende die coninc Davijt,

Vs. 129. eene corte weelde h. 130. en comen int deeuweghe. 131. ons na dit. 133. en mach r. 135. dit *ontbr.* — hier so gh. 136. regeert.

Titel. onsen iersten vaderen — ghesciet. Vs. 1. ons. 5. D. was d. 6. Om dattet tfolc. 7. deluvie. 8. Ons d. v. was. A. 9. jonste. 12. Ende die. 13. kinderen.

Ende menich ander in sinen tijt,
So volmaect was in sijn leven,
Dat hi van Gode was verheven,
Ende ons exempel hebben ghelaten
Te comene ter eweliker baten
Ende ten duechden: ende bi desen
Heten wise vadre wesen.
Abraham is der Joden vader
Ende ooc onser alre gader;
Want Christus, dat Gods lam,
Van Abrahams gheslachte quam,
Ende wi alle Cristus kindre sijn,
Die in sijn gheloye sijn fijn.
So is Abraham ghevallen,
Dat hi vader is van ons allen
Ende vanden zielen uutvercoren,
Die te hemelrike behoren;
(I. Fol. XXIX. r. 1.) Daer bi seitmen albloot,
Datsi varen in Abrahams scoot.
Telken dusent jaren,
Ofte niet vele meer, twaren,
Is emmer wonder ghesciet,
Ofte des volcs staet is yet
Verwandelt, also ic u
Hier sal zegghen nu.
Van Adame tote Noe,
Dat over aertrike liep die zee,

Vs. 16. a. die in sijnre t. 19. exemple. 20. comen ter eewigher b. 22. wijse onse vader w. 23. A. was der. 24. alre algader. 27. kinder. 30. van hem allen. 31. Ende van *ontbr.* 36. Off — te waren. 38. Of. 41. V. Adaem. 42. eerderike.

Waren twalefhondert jare,
Een luttel min, dats openbare.
Van Noe tote Abraham,
Daer een nuwe volc of quam,
Ende besnidenisse eerst gaf uto (*),

[Waren dusent jaer al ute.
Van Abraham tote Moyses
Waren oic dusent jaer, ghewes,
Doen tvolc van Israël scone
Trac vanden coninc Pharaone
Doer die rode zee sire veerde,
Dat hem dwater niet en deerde;
Daer Moyses, in ware dinc,
Van Gode die wet ontfinc.
Van Moyses toten coninc Davijt
Was meer dan dusent jaer oec die tijt,
Die een heylich prophete was,
Ende die den soutre eerst maecte ende las;
Dien God hadde alsoe lief,
Dat hine van sinen scapen hief
Ende maecten coninc van machte;
Ende van sinen gheslachte
Wart Maria gheboren,
Gods moeder uutvercoren,
Die elken mensche brochte genade,

Vs. 43. twelf h. jaren. 44. luttel *ontbr.* — dat es. 45. tot. 47. Ende die b. — eerst *ontbr.*

(*) In ons tekst-handschrift is hier weder eene leemte, die wij uit HS. I. hebben aangevuld. Zij bedraagt één blad of vier kolommen, en loopt tot Cap. 39. vs. 116.

Die ane haer roupt, vrouch ende spade.
(I. Fol. XXIX. r. a.) Van Davite waren voert
Dusent jaer tote Christus gheboert,
Die de nyewe wet ende tnieuwe leven
Alder werelt heeft ghegheven.
Ende tusschen Christus carnacioen
Ende dat Godevaert van Bulyoen
Jherusalem wan die stede,
Met coste ende met arbeyde,
Waren elf hondert jare,
Een min, ic zegghe u tware,
Op al der Apostelen dach,
Die opten vriendach ghelach.
Dit en seg ic elder omme niet,
Dan dair omme dat gherne gesciet
Te dusent jaren ende te twee hondert
Yet datter werelt wondert.
Ende van Godevaert sijn leden,
Tote dat ic te deser stede
Dichte dese selve lesse,
Twee hondert jaer twintich ende sesse;
Al tAntwerpen in die stadt:
Over waer zeg ic u dat.

Vanden voirspelle der heiliger kerken, ende vanden Joedschen gheslachte. — XXXIX.

Dat ic, als ghi wel hoort,
Op die bybele ga voort
Ende op die vaderen die voren waren,
Dat doen ic dair omme, twaren,

Om dat ghij weten selt ende kennen
Vander werelt dat beginnen,
Ende hoe des volxs staet
Verwandelt ende voert gaet
Vanden eenen ten anderen, als ghi
Nu wel hoerdet segghen mi.
En sal niet langher voert gaen
Op die bybele, maer ic zal saen
(I. Fol. XXIX. v. I.) Tote anderen dinghen keeren,
Daer ghij ane selt moghen leeren
Wijsheit, duecht ende ander zaken,
Die lijf ende ziele ghesont maken.

Na Abraham bleef Yzaac,
Sijn zone, die ten duechden trac,
Daer hij hem selven toe keerde,
Alse hij an den vader leerde.
Yzaac, dese heilighe vader,
Hadde twee zonen, die te gader
Eén moeder drouch, als dickent gesciet:
Deen Ezau, dander Jacob hiet;
Esau quam voren, Jacob quam na:
Haerer beyder moeder hiet Rebecca.
Al was Jacob lest gheboren,
Nochtan wert hij vercoren
Daer toe bij sijnre moeder,
Dat hij heere bleef sijn broeder
Ende behilt al tvordeel doe,
Datten outsten sone hoirde toe.
Hoe die moeder dit toe brachte,
Op dat so op Jacoppe meer achte
Dan op sinen broeder Esau,

Ware te lanc te segghen nu.
Om oude geesten te maken cont,
Die ghevielen in ouder stont,
En es desen bouc begonnen niet,
Als ghij wel hoort ende siet.
Dese heilige Patriarke Jacop
Wies in allen duechden op,
Ende was met Gode also wel,
Dat hij hiet Israhel,
Dat es: man die Gode siet;
Ende na hem heet dJoetsche diet
Kinder van Israhel, als ic vernam,
Om dat dat volc van hem quam.
(I. Fol. XXIX. v. 2.) Dese Patriarke sach,
In sinen slape daer hij lach,
Eene leedere toten hemel staen,
Ende dinghelen op ende neder gaen,
Ende Gode sitten ten oversten boven,
Dien alle creatueren loven.
Als hij ontspranc, seide hij: »dat
» Gods huus es te deser stadt
» Ende die poorte van hemelrike,
» Dat weet ic nu ierst waerlike:
» Ende dit sal heeten Gods sale."
Doen rechte hij daer te dien male
Eenen steen, daer wij bi merken
Tvoerspellen der heiliger kerken;
Want biden steene verstaen wij
Christum, den Gods sone vry,
Die beghin ende fundament es
Der heyligher kerken, sijts ghewes;

Daer dinghelen op ende neder varen
Daghelijcxs inden outare,
Daer die priester helichlike
Maken (*) den heere van hemelrike,
Ende bidden den ontfermigen Gode
Beide voer levende ende voer dode;
Daer voeren dinghelen, met groter eeren,
Die bede voer die oghen ons heeren.
Hier beghinnen ende rueren
Vander kerken die figueren,
Dier men meneghe eene vendt
In dat oude testament.
Men leest oec mede al bloet,
Dat Jacop olye goet
Opten steen die hij rechte daer,
Daer wij bij verstaen al claer
Gods ontfermhertichede,
Die hij namaels ontdede
(I. Fol. xxx.r.i.) Der menscheyt, doen hij was gram,
Eer sijn sone hier neder quam,
Die met sinen heyligen bloede
Die gramscap brochte te goede.
Noch pleecht men te deser tijt,
Daer een bysscop altaren wijt,
Dat hire crisma op strijct,
Daer hem dese dinc met ghelijct.
Dese patriarke, dat ghijt wedt,
Abraham, Yzaac ende Jacob met,
Saten in huwelike ghebonden,
Ende droughen sorghe in haren stonden

(*) Lees *Naken*.

Om wijf, om kinder ende om goet;
Nochtan en wert haer moet
Daer omme niet vererret,
No van Gode yet gheverret.
Daer omme sijn lieden, in deser wijse,
Die desen huwelike prisen
Jeghen Sint Jans reynichede:
God weet dies die waerhede.
God jonste Jacoppe den goeden man,
Dat van twalef sonen, die hij wan,
Quamen twalef gheslachten zo groot,
Dat elcx gheslachte conroot
Hadde twalef dusent volcx, te waren.
Dit waren die Joedsche scaren,
Daer God menich wonder dor wrachte,
Doen sij waren in hare machte.
Van desen twalef sonen een was,
Die gheheten was Judas,
Wies gheslachte ende ghebort]

(E. Fol. XXIII. r. 1.) (*) Gaet van kinde te kinde voort
Tote op die maecht uutvercoren,
Daer Christus of wert gheboren,
Die behouder van aertrike:
Ghelooft si hi ewelike!
(I. Fol. XXX. r. 2.) Dese gheboorte edel ende fijn
Bescrijft in die ewangelie sijn
Matheus, die ewangeliste,

Vs. 117. maghet. 118. af was gh. 119. behoudere van eerderike. 122. in dewangelie.

*) Hier vangt ons tekst-handschrift weder aan.

Die de waerheit niet en miste.
Hi beghint altenen gader
Op des Judas ouder vader
(Dat was Abraham, daer ghi
Hier voor of hoordet zegghen mi),
Ende strijct van daer scone
Tote Christum, den Gods zone.
Daer tusschen waren, als ic kinde,
Si viertich, van kinde te kinde,
Abraham ende Christum mit ghetelt (*).
Ooc ghi dat weten selt,
Dat daer tusschen waren
Die tide van drie dusent jaren.
Ende van desen Abrahame
Achter waert tote Adame,
Also Lucas wel scriven can,
Waren deen tenden den andren (†) twintich man:
Daer tusschen waren openbare
Een min dan twalef hondert jaere.
Matheus scrijft meer van desen,
Dat ic late te niete wesen.
Dat beghin van desen gheslachte
Dats God, die Adaem wrachte;
Want God is Adaems vader:
Ende dat einde al tenen gader
Van desen gheslachte groot ende scone

Vs. 124. der w. 128. voren h. 130. Tote Jhesum, den. 131. alsict vinde. 133. ende Christus met ghetelt. 136. tijden. 137. d. Abrahamme. 140. deen na den anderen. 144. Dat laet ic te. 145. Dbeghin. 146. Dat es — Adame.

(*) Het HS. heeft *ghewelt*, dat geen zin oplevert.
(†) Waarschijnlijk te verbeteren: *deen ten andren*. Zie de variant.

Is Christus, die Gods zone.
Dus is op Gode dat beghinsel,
Ende op sinen zone dat intsel;
Want hi bleef, zuver ende rene,
God ende mensche ghemene,
Ende en ziet ghene gheboort,
(E. Fol. XXIII. r. 2.) Dat den mensche toe behoort;
(I. Fol. XXX. v. 1.) Nochtan liet hi kindre meer
Dan al dat voor hem was eer;
Want het sijn alle zine kinder,
Oude ende jonghe, meerre ende minder,
Die dat kerstendom ontfaen,
Ende inden heylighen gheest hem dwaen;
Niet inder zonden eessche,
Noch inden wille vanden vleessche,
Maer die anderwerf sijn gheboren
Uut Gode, die sijn vercoren,
Mids den watre ende den gheeste:
Dat is dat scoonste ende dat meeste,
Alse Christus zelve seit,
Die overste lerare der waerheit;
Ende dit sijn [sine] kindre algader,
Wie haer moeder was ofte vader.
Adaems kindre worden gheboren
Na den eysche die ten vleessche behoren,
Maer Christus kindre, diet wel verheest,
Sijn gheboren vanden heylighen gheest

Vs. 150. Was C. 152. eyndsel. 155. en liet gh. 156. Alsoe den vleesche t. 157. kinderen. 159. W. dat sijn a. sijn k. 163. heessche. 165. anderwerven. 166. Ute. 168. es tscoenste ende dmeeste. 170. leere der wijsheit. 171. sijn sine kinder. 172. oft haer v. 173. kinderen, 174. den heesch d. 175. kindere.

Anderwerf ende vanden watre met,
Als ic hier voren hebbe gheset.
Dus sijn twee gheboorten ghegheven:
Deerste en helpt niet ant ewelike leven,
Dander brinct ons claerlijc daer,
Op dat wi int ghelove sijn claer.

Vanden riken die begonsten, ende van Moyses ende die tien gheboden (*). — XL.

Inden tide, als ghi hebt ghehoort
(Alse van Abrahame hier voort),
Begonste menich sterc rike,
Die zere regneerden moghentlike:
Van Grieken ende van Babylone,
Van Carthago ende van Machedone,
Dat eerste begonste Alexander,
Thrike van Romen ende menich ander,
(I. Fol. XXX. v. 2.) Die so sterc waren in haren dinghen,
Datsi al die werelt wouden dwinghen,
Ende datsi hem niet en wouden laten
(E. Fol. XXIII. v. 1.) Ghenoeghen met maten:

Vs. 178. hier *ontbr.* 180. en *ontbr.* — an deeuwege.
Titel. Dbeghin van vele rijcken, ende die destruxie van Babylone. Vs. 1. In tijden. 2. van Abraham. 4. regneerde. 8. Trijcke. 10. al *ontbr.* — wilden. 11. dat *ontbr.* — en *ontbr.* — wilden.

(*) Het tweede gedeelte van dit opschrift is zoowel in ons tekst-handschrift, als in de variant, geheel ongepast; want er wordt in dit hoofdstuk noch over MOZES en de tien geboden, noch over de destructie van Babylon gesproken. Het laatste volgt straks in Cap. 41, het eerste wordt niet voor in Cap. 45 behandeld. Evenwel is deze vergissing van den schrijver of de afschrijvers ook reeds vroeger in de *Tafle* ingeslopen. Zie boven, bl. 9.

So werp God haren overmoet
Algader onder de voet;
Want ic hebbe ghelesen,
Dat cume enich van desen
Vierhondert jaer bleven in die ere,
Of daer boven luttel mere.
Nu bleef dat Roomsche rike
Thooft van al aertrike,
Ende hadden der werelt ommegaen
Metten zwerde al onder ghedaen,
Ende regneerden mit groten eren,
Ende waren der heren heren.
Die wile datsi dus orloghe hilden,
Ende daer om zorghen ende pinen wilden,
So droeghen si zo wel over een,
Dat elc des anders broeder scheen;
Maer doe sijt al hadden verwonnen
Dat was onder der zonnen,
Ende mit rusten leven zouden,
En consten si hem niet ghehouden,
Sine ghinghen onderlinghe twien
Met gheslachte ende met partien,
Om voordeel vander stat,
Ende elc ghinc gadren scat,
Den andren te bederven mede,
Alsoot noch doet te menigher stede.
Aldus wert, mids discoorde,

Vs. 14. Altegader. 17. bleef. 18. b. een l. 21. hadde die w. 22. zw. ende onder. 23. regneerde — groter. 26. omme. 28. des *ontbr.* 34. gheslachten. 35. Omme tfordeel. 36. gaderen. 37. anderen te bedervene. 38. Alsoe men n.

Daer deendrachticheit mede scoorde,
Ende haer ghewelt ende hare macht
Algader te niete bracht,
Dat niet en dede dan overmoet,
Die hem algader maecte tgoet.
Daer bi seit een wijs man,
(I. Fol. XXXI. r. 1.) Dat ondrachticheit can
Grote dinghen te niete bringhen,
Ende dat eendrachtighe dinghen
Cleine dinghe maken groot.
Al noch so waers noot
Inden lande hier, twaren,
(E. Fol. XXIII. v. 2.) Dat poorteren eendrachtich waren
Inden lande daer si sijn,
Of het sal nemen quaden fijn,
Alst in vele landen heeft ghedaen:
God laet ons ten besten vergaen!

Vanden riken die wilen waren. — XLI.

Onder alle riken, twaren,
So vintmen vier, te waren,
Die stercste ende die meeste.
Deerste, seit die jeeste,

Vs. 40. D. eendrachticheyt met schorde. 41. haer m. 43. Dan n. 44. gader *ontbr.* 46. Dat eendracticheyt (!). 49. dinghen. 50. so *ontbr.* 51. Hier inden l. te waren. 53. Inden steden dan zij. 55. vele steden es gh. 56. ons *ontbr.*

Titel. Vanden grooten rijcken. *En zoo had ook ons tekst-handschrift vroeger in de* Tafle. *Zie boven, bl.* 9. Vs. 1. rike, te waren. 2. vintmen mer v. — te waren; *doch met eene latere hand in* te garen *veranderd.* 4. die geeste.

Was dat rike van Babylone:
Dat stont in Orienten scone,
Dat op Ninus sijn beghin nam,
Inden tiden van Abraham.
Tander rike stont int zuden,
Als ic der jeesten hore luden:
Dat was dat rike van Carthago,
Dat menich lant maecte onvro.
Dat derde rike stont dan
Int westen, ende dat began
Alexander, die coninc;
Maer zaen dat teghinc.
Dat vierde, alsict gome,
Is dat rike van Rome,
Dat op Romulus beghent,
Ende leit in Occident.
Dat Babiloensche rike was dierste,
Dat stercste ende dat verchierste:
Dat Roomsche was dat leste
Vanden vieren ende dat beste;
(I. Fol. XXXI. r. 2.) Maer Machedone ende Carthago
En waren niet also
Sterc alse dander twee.
Dat Babiloensche was sterker mee,
Menighen dach ende menich jaer,
Tote dat Chirus quam daer,

Vs. 7. op Nimus. 9. Dander r. staet in s. 10. ic die j. 14. weste. 16. dat verghinc. 17. begome. 18. Dat es dat. 19. op Romuluse. 20. leecht. 21. DBabiloensche. 22. Tstercste ende dbeste v. 23. was dleste. 24. ende dbeste. 26. niet rijcke also. 27. als. 28. DBabyloensche. 30. dat Cyrus.

Diet al werp inden gront,
Als ic u sal doen cont.
Chirus, also alsic las,
Die heer van Persen was,
(E. Fol. XXIV. r. 1.) Voer in Orienten striden,
Ende wan in dien tiden
Een groot deel vanden lande.
Doe hi dat hadde in die hande,
Woudhi trecken teenre ander stat,
Daer hi meerre vonde den scat.
Voor Babylonien trac hi schiere:
Daer stont eene riviere
Tusschen hem ende dier stat, so groot,
Datsi hem den toeganc verboot;
Want si was breet ende diep
Die riviere dierre vore liep,
Dat niement passen en dorste.
Doe was daer een vorste,
Een ridder, een vrome man;
Alse hi dien pas zoeken began,
Greepen die stroom, an zinen danc,
Die stuer was in sinen ganc,
Ende heeften henen ghedreven:
Dus is hi verdroncken bleven.
Die coninc hadde groten toren,
Die sinen ridder hadde verloren,
Ende zwoer om die zaken,

Vs. 31. iñ gr., *waarschijnlijk voor* inden, *even als* eñ *voor* ende. 33. Cyrus, alsoe ic l. 34. Die coninc van. 38. die *ontbr.* 39. Wilde hij tr. ter andre. 40. vont. 41. V. Babylonie. 43. die. 44. hem *ontbr.* 45. sij breet was ende. 46. die vore. 47. Datse n. 51. Begrepen die riviere an. 52. was ende lanck. 57. om dese z.

Hi soudse zo cleine maken,
Die zinen ridder hadde verslonden,
Dattie wive in corten stonden
Daer over gaen zouden,
Sonder cleder ophouden.
(I. Fol. XXXI. v. 1.) Doe dede hi ter selver tijt
Graven door die velde wijt
Vierhondert ende viertich beken,
Daer twater door is ghestreken.
Aldus in deser maniere
Verloos die stat haer riviere,
Ende also hi die stat wan
Te dierre steden daer die riviere ran.
Scats wart daer zo vele ghewonnen,
Dat wijt niet ghesegghen en connen.
Die hovaerde van Babylone,
Die over al droech crone,
(E. Fol. XXIV. r. 2.) Ende aertrike hadde in haer ghewelt,
Wert te niete aldus ghevelt;
Nochtan scheen in haer oghen,
Datmense niet en hadde winnen moghen
Met gheenre behendichede,
Noch ooc met crachten mede.
Haer mure, scrijft Orosius,
Waren breet vijftich cubitus,
Ende vierwerf also hoghe wale;
Van stene ghebacken wale,

Vs. 59. hadden. 60. Dat die vrouwen in. 62. S. haer cl. 64. doer den v. 68. hare. 69. Ende *ontbr.* 70. Daer vander stede daer. 72. wijt gh. niet en. 74. Die boven al. 76. n. dus gh. 77. in die o. 80. crachte. 81. muren — Orocius. 84. steenen gh. te male.

Met starken cimenten ghebonden,
Also men plach in dien stonden.
Eernen poorten hadde si hondert;
Haer ommeganc was, wien zoot wondert,
Vierhondert cubitus (*) ende tachtach:
Dat waren, also ict sach,
Een ende vijftich dierre milen,
Dier men plach te dier wilen.
Orosius zeit ander wonder met,
Dat hier niet en is gheset.
Dat rike ooc van Machedone,
Daer Alexander droech crone,
Stont onlanghen in machte groot;
Want doe Alexander was doot,
(I. Fol. XXXI. v. 2.) Deelden die kindre dat rike,
Daer sijt mede scoorden dommelike,
Ende discordeerden in haren dinghen,
Daer si met te niete ghinghen (†);
Want so wat riken datmen scoort,
Moet emmer worden ghestoort.
Dat rike ooc van Carthago
Verhief ooc hemselven also,
Datsi Orienten lant
Wilden worpen in haer hant.

Vs. 85. timenten. 86. plach te d. 87. Eerne p. hadden. 88. wien soes w. 89. Lanc v. h. stadie ende t. 91. Eenen v. 92. Diemen. 93. Osorius scrijft a. 96. dr. die cr. 97. onlanghe. 99. kinderen. 100. met sc. dorperlike. 101. discoerden in hare. 102. Daer sij met te n. gh. 103. rijcke. 106. ooc *ontlr*. 107. sij al O. 108. hare.

(*) Lees: *stadie*, zoo als in de variant.
(†) Het HS. heeft: *Datsi niet te niete en ghinghen*, doch wij hebben dit naar de variant verbeterd.

Optie Romeine si ooc streden
Met so groter moghentheden,
Datsi op dat bederven waren
Ende maken moesten hare scaren
Van ondadighen mannen,
Die uten lande waren verbannen;
(E. Fol. XXIV. v. 1.) Ende vercoeverden weder also,
Dat si die van Carthago
Alte niete strueerden,
Ende hare stat in asschen keerden:
Aldus bleef haren overmoet
Al gheworpen onder de voet.

Vanden beghinne van Romen, ende hoe Eneas daer quam. — XLII.

Oude jeesten zegghen ons dat,
Omtrent daer Romen nu staet die stat,
Dat daer na (*) menich man regneerde,
Eermen Romen daer fundeerde.
Ende die eerst regneerde daer,
Dat was Saturnus, die door den vaer
Van sinen zone Jupiterre
Uut Creten quam ghevloen verre;

Vs. 109. Op die Romeynen. 111. opt b. 114. ghebannen. 115. vercoevereerden also. 117. Te nieute al destrueerden. 119. A. soe bl. haer. 120. de *ontbr.*

Titel. Van Rome — quam ende coninc wert. Vs. 2. d. Rome. 3. Dat *ontbr.* — na *ontbr.* 4. men Rome. 6. Dat *ontbr.* 8. q. ghelocpen v.

(*) Dit woord, dat in den zamenhang niet past, ontbreekt in de variant te regt.

Want hi den zone niet wel en gheloofde,
Na dien dat hine roofde
Van sinen manliken ghegaden,
Ende duchte noch meer scaden.
(I. Fol. XXXII. r. 1.) Met scepen quam hi doen
Int lant van Ytalien ghevloen,
Ende berch hem daer in langhe daghe,
Beide in bosch ende in haghe;
Die welke Saturnus daer vant
Eenrehande liede daer int lant,
Die wilt waren in allen zaken.
Hem so leerde hi huse maken,
Coorne winnen ende wijnghaert,
Ende leven na menschen aert:
Hier bi seiden si openbare,
Dat hi haer heer ende haer God ware.
Ende te hant, door dat ghone,
Door den vader [*l.* vaer] vanden zone,
Maecte hi ene stat ghereet
Daer bi daer nu Romen steet,
Ende hietse, alsic versta,
Na hemselven Saturna.
Na desen Saturnus
Regneerde zijn zone Picus,
(E. Fol. XXIV. v. 2.) Dat was Latinus vader;
Die welke Latinus algader
Beterde die Latijnsche sprake,

Vs. 9. wel *ontbr.* 10. Wel, om dat hine beroefde. 12. meere. 13. Met sinen scepe. 15. dagen. 16. bossche — haghen. 18. lieden int. 20. so *ontbr.* 21. Coren — wijngaerde. 22. aerde. 24. Dat hare heere. 25. h. na tghone. 26. den vaer vanden. 28. bij dat R. nu steet. 31. d. zone S.

Ende omme die zelve zake
So heeten si alle die Latine
Noch na den name sine.
Dese drie regneerden daer
Hondert ende vijftich jaer,
Eer van Troyen Eneas
Int lant daer coninc [*l.* comen] was
(Welcs nacomelinghe na dat
Rome stichten die stat),
Doe die Grieken met ghewelden
Die stat van Troyen velden,
Daer si voren laghen tien jaer,
Met pinen ende met orloghe zwaer.
(I. Fol. XXXII. r. 2.) Doe vloe daer ute Eneas,
Anchises, die sijn vader was,
Ende Aschalius, Eneas zone,
Met twalef scepen scone.
In Cecilien quamen si daer naer;
Eneas vader sterf daer.
Daer na nam hi sine vaert
Ten lande van Ytalien waert.
Doe werpen die wint zuutlike
Ten lande van Affrike,
Daer Didone was coninghinne,
Die so zere hare minne
Aen Enease leide,
Datmer wonder of seide

Vs. 36. om. 37. si *ontbr.* 39. Ende dese. 42. daer comen w. 43. Swelcx nacomelingen. 45. ghewelde. 46. velde. 48. Met strijde e. m. pinen zw. 50. Ansises. 51. Ende Ascalams. 53. quam hij d. 55. Daer *ontbr.* 57. werpene d. w. snellike. 58. Uten l. 61. Ane Eneas.

(Desc Dydone, men leest also
Datsi stichte Carthago);
Doch liet Eneas dese Didone,
Ende trac henen met zinen zone
Ter zee van Ytalien waert;
Ende daer hi quam in die vaert
Ter havenen, min noch mee,
Daer die Tybre valt in die zee,
Daer heeft hi in slape verstaen:
» Stant op vollic, du zout gaen
(E. Fol. XXV. r. 1.) » Tote Eneandre, den coninc,
» Die regneert inden rinc,
» Daer die zeven berghe zijn
(Daer staet nu Rome, seit tLatijn);
» Hi vecht jeghen den coninc Latine,
» Du salte hem helpen mit diere pine.
» Tlant van Ytalien sal
» Dine noch worden al.
» Ende dit litteiken ghevic di,
» Om dattu te bat gheloves mi:
» Alse du daer comes op dat lant,
» Soutu daer vinden te hant
(I. Fol. XXXII. v. 1.) » Ene soch met dertich jongheren ende alle wit,
» Onder ene eyke, ende dit

Vs. 63. men seit a. 65. Doen l. 67. zee te Y. 69. havene. 72. du saelt g. 73. Tote eenen anderen c. *Zonderlinge vergissing, doch voortgesproten uit de fout van eenen vroegeren afschrijver (misschien wel van den dichter), die, even als in ons tekst-handschrift,* Eneandre *in plaats van* Euandre *schreef.* 74. Hij r. 75. borghen. 76. dLatijn. 77. v. teghen. 78. Du sult — dijnre. 79. Dlant. 80. noch wesen al. 83. coms op dlant. 84. Sultu eene zoch v. 85. Ene soch *ontbr.* — jonghen — al. 86. een deke ende.

» Soutu emmer vinden waer."
Ende doe Eneas dit vant daer,
Gheloofde hi te bat der woort,
Die hi in slape hadde ghehoort.
  Alse Eneander heeft vernomen
Enease int lant comen,
Waende hi dat viande waren,
Ende is hem jeghen ghevaren
Ghewapender hant omme striden.
Maer Eneas hadde hem tien tiden
Bewaernt, alse die wise,
Met eenre oliven rise,
Dat hi voor hem voerde daer,
In tekene dat hi vrient waer,
Alsmen doe tien tiden plach.
Ende alse deen den andren sach,
Bleef Eneas met Eneandren,
Ende elc zwoer daer metten andren,
Ende streden jeghen Latine,
Dien si verwonnen ende die zine.
Turnus, coninc van Tuscane,
Was ten stride mede ane,
Ende bleef daer vanden live.
Hi hadde Lavine te wive,
Latinus dochter, ende quam teer
Te helpene zinen zweer.

Vs. 87. Sultu — v. daer. 88. Doen E. vant dit waer. 91. Alse een ander h. *Zie bij vs.* 73. 93. vianden. 95. om. 96. M. E. te dien tiden. 97. Hadde hem bewaert. 98. eenen. 101. men in dien t. 102. Als deen den anderen. 103. met eenen anderen. *Zie bij vs.* 73 *en* 91. 104. elc zwert met anderen. 107. T. die c. 110. h. Lavinen. 111. Latijns d. 112. Omme te.

(E. Fol. XXV. r. 2.) Dese Lavine, alsmen vint,
Trouwede Enease sint,
Ende si was oor des lands.
Alse haer vader sterf thands,
Wert hi coninc van Ytale,
Ende besat te hant zijns zweers pale,
Ende was coninc drie jare;
Doe sterf hi, ende daer nare
(I. Fol. XXXII. v. 2.) Wert Aschalius, zijn zone,
Coninc in die Israhelsche (*) crone,
Die hi uut Troyen brachte:
Hi waest twintich jaer ende achte.
Na hem wert coninc aldus
Sijn broeder Posthumus,
Dien Lavine draghende was
Doe haer man sterf Eneas.
Het zoude u alte lanc recken,
Soudic u al vertrecken
Eneas gheslachte tenen male,
Die crone droeghen in Ytale.
Viertien wasser te zamen,
Die na Enease quamen,
Die crone droeghen daer
Omtrent vierhondert jaer,

Vs. 113. also men. 114. Troude. 116. Als h. v. staerf te hants. 118. te hant *ontbr.* 121. Werdt Astalius. 122. in dItaelsche cr. 123. Die Eneas ute. 124. Ende w. — jare. 127. Die. 129. al *ontbr.* 130. Soude ict u altemale v. 131. gh. altemale. 134. Die van E. 135. Die alle cr. *Na vs.* 135 *volgt nog:*

Deen voren ende dander naer:
Ende dese regneerden voirwaer

(*) Lees: *Itaelsche*, zoo als in de variant.

Eer Romulus quam ter ghewelt,
Alse ghi hier na horen zelt.
Die viertiende coninc van desen,
Daer wi nu hier of lesen,
Hiet Amulus, alsic las,
Die tonrechte coninc was;
Want hi zinen broeder leellike,
Numtore, stiet uten rike:
Ende bleef zelve here dies riken:
Numtore moester uut wiken,
Ende vluchtich bliven, alsic versta.
Een dochter had hi, hiet Rea,
Diemen inden tempel dede,
Omme te houdene zuverhede,
Ende den Goden te dienene daer.
Doe wan Mars ane haer
(E. Fol. XXV. v. 1.) Twee kinder, wi lesent dus:
Dat waren Remus ende Romulus.
(I. Fol. XXXIII. r. 1.) Rea wert om dit occusoen
Levende ghegraven doen,
Ende die kindre werpmen beide
In een haghe an die heide,
Bider Tybren, alsic vernam;
Daer te hem eene wolfinne quam,
Diese zoghede ende hielt te live:
Dit is wonder dat ic hier scrive.

Vs. 138. Als. 139. viertienste. 140. hier *ontbr.* 141. Hiet Amillius, alsict. 143. sinen outsten br. 144. Minutore stack u. 145. bleeft. 146. Minutore moeste w. 147. vl. sijn, a. 148. Eene. 150. h. in zuverheden. 151. Ende Gode te dienen dare. 152. an hare. 157. kinder. 158. eene h. aen eene h. 160. Maer te h. een. 161. zoochde, 162. Dit es abuus dat.

Een herde, die Faustulus hiet,
Alse hi die kinderkine ziet
Also scone vanden live,
Droech hise thuus sinen wive,
Om dat sise op zoude voeden
Ende wel wachten ende hoeden.
Dese kindre worden herden mede,
Ende deden alse Faustulus dede;
Mar doe si op quamen,
Ende si wisten ende vernamen,
Hoe die dinghe ghesciet ware,
Maecten si ene scare
Van herden also groot,
Datsi Amulus sloeghen doot,
Haerre moeder oem, die connine zat,
Ende setten in zine stat
Numtore, haren ouder vader,
Die verdreven was algader.

Hoe Remus ende Romulus gheboren worden, ende hoe Romulus coninc wert. — XLIII.

Ende na Numtoors leven
Bleef tlant zinen twee neven,
Rea sijnre dochter kinder,
Die tlant berechten ghinder.
Alse Remus was doot,

Vs. 163. die Fastellus. 164. Als. 165. Om dat sij waren so sc. van l. 166. tsinen. 167. Ende bat haer dat sose op wilde v. 168. Ende nauwe w. 169. kindere w. heeren m. 170. als Fastullus. 171. Na d. 173. dinc. 176. sij Amilius. 177. coninc zadt. 179. Nimicare – ouden.
Vs. 1. na Nimicores. 2. Soe bl. — sine. 3. sire.

Bleef Romulus here groot,
Ende maecte ooc na dat
(I. Fol. XXXIII. r. 2.) Romen, die grote stat.
Elf (*) staden stonden daer,
Daer Romen nu staet, ende elc bi haer:
(E. Fol. XXV. v. 2.) Daer maecte Romulus al omme
Een mure, teenre somme,
Ende heeftse al in een ghesaemt,
Ende na sinen naem ghenaemt.
Romen was dus begonnen,
Na dat Troyen wert ghewonnen,
Vierhondert jaer, als ict sach,
Ende daer toe vier ende tachtach,
Doe Eneas van daer ontquam,
Daer dese Romulus of quam.
Ende die stat hadde tiere wilen
Ommegaende tweeëndeviertich milen.
Ooc dede hi ten selven male
Alle dat edel volc van Ytale
Comen wonen in die stede,
Ende wive ende kindre mede.
Hi maecte in die stat danne

Vs. 8. Roeme. 9. Viertich steden stoeden d. 10. D. R. nu st. *ontbr.* — Ende elke stede stoet bij haer. 12. Eenen muer. 13. heefse — versaemt. 14. na hem selven gh. 15. Rome. 16. d. Tr. was gh. 17. alsoe ic s. 21. Ende dese st. h. ter w. 23. te dien m. 24. Al dedele volck. 26. wiven ende kinderen.

(*) Zoowel dit getal in ons tekst-handschrift, als *viertich* in de variant, is voluit met letters geschreven; doch de reden van het verschil is waarschijnlijk in een vroeger afschrift te zoeken, dat het getal in cijfers uitgedrukt zal hebben, als wanneer XI en XL ligt verwisseld kunnen worden.

Hondert raeds manne,
Die die stat souden beleiden
Met rade ende met wijsheiden:
Die heeft hi Cenatus ghenoemt,
Welc woort van *centijn* (*) coomt.
Dusent vechteren coos hi met,
Die hi daer heeft gheset,
Om datsi die stat zouden verweren
Jeghen die hem wouden deren:
Die so hiet hi Milites;
Aldus so coomt *Miles*
Van *mille*, in zekerre zake:
Dats *dusent* in Duutscher sprake.
  Titus Livius seit dat,
Doe Romen arm was die stat,
Datsi vol was van wijsheden,
(I. Fol. XXXIII. v. 1.) Van duechden ende van goeden zeden,
So datsi was zonder ghelike;
Mar doe si was rike,
Maecte daer die rijcheit
Ghiericheit ende vrecheit,
Luxurie ende overspel,
Hovaerde ooc also wel,
(E. Fol. XXVI. r. 1.) Perlement ende discoort,

Vs. 28. H. beleetsmanne. 32. centum. 33. vechtere. 35. souden regeren. 36. wilden. 39. m. dat es seker sake. 40. Dat es dusentich. 42. Doem Rome. 45. dat het w. 46. zoe werdt r. 47. Doen m. d. d. rijchede. 48. vrechede.

(*) De dichter (die juist geen groot etymoloog schijnt geweest te zijn) bedoelt hier *centum*, als hebbende in vs. 28 van *hondert raeds manne* gesproken. Volgens dezelfde analogie laat hij straks (vs. 38 vlg.) *milites* van *mille* afkomen.

Daer alle doghet bi blijft ghescoort:
Alse dese noch sijn ghewone
In allen steden te doene.
Romulus quam hier na
Int broec van Caprea.
Daer hief die meeste
Donre ende tempeeste,
Diemen sach daer te voren;
Daer wert Romulus verloren.
Doe seidemen openbare,
Datten die Goden haelden dare.

Vanden coninghen die na Romulus te Romen waren. — XLIIII.

Na hem bleef gheweldelike
Nima Pompejus inden rike.
Die was eerst vinder daer af,
Datmen riddren tsout gaf;
Twee maende dede hi ten jare,
Januare ende Februare.
Na hem lese ic aldus
Quam Tullius Hostilius,
Die eerst purpur droech an,
Ende was een onrustelijc man.
Twee staden wan hi met crachte,
Daer hi vele scaden in wrachte,

Vs. 52. al die duecht bij wert verstoort. 56. v. Campra. 59. Die noyt man s.

Titel. die waren in Rome na Romuluse. Vs. 2. Nimia. 3. w. deerste vindere. 4. ridderen sout. 5. maent. 7. h. ic las a. 9. Die deerste p. 11. steden. 12. hij scaden vele in.

Hi dede menighen onghemac.
Die blixeme sijn huus ontstac,
Daer verbrande hi, als ic las,
Ende al dat daer bi hem was.
  Avoys (*) bleef in die stede,
(I. Fol. XXXIII. v. 2.) Die deerste brugghe maken dede
Over die Tybre, in die stat.
  Na hem, wi lesen dat,
Bleef Priscus coninc dan,
Die dat palays began,
Dat Capitolium was ghenant,
Om datmen int fundament vant
Eens mans hooft zonder lichame:
Daer om so is sijn name
(E. Fol. XXVI. r. 2.) Capitolium, des ghelooft;
Want *caput* dat is een hooft.
  Servius, als hi verghinc,
Bleef na hem coninc,
Die die grachte maken dede
Buten mure al omme die stede,
Ende die ooc eerst vant,
Datmen cheins gaf int lant,
Dies men niet en plach voor dien daghe.

Vs. 13. d. den m. 16. datter binnen w. 17. Ancus. 23. D. C. es ghenaemt. 25. Eens smenschen h. 26. omme es s. 29. Preceus (*dit moet* Priscus *verbeelden*) als hij te ghinc. 31. Servius; die de grachten. 32. B. die mueren. 34. tsheins. 35. dagen.

(*) Deze zonderlinge verknoeijing van den naam *Ancus* is waarschijnlijk haren oorsprong verschuldigd aan onduidelijk schrift in het voorbeeld, dat onze afschrijver volgde. Vreemd is het echter, dat de variant, die anders nog wonderlijker met namen omspringt, hier juist niet gedwaald heeft.

Tarquinus heeften verslaghen,
Ende bleef zelve coninc daer.
Dese vant eerst, voorwaer (*),
Van tormenten vele manieren,
Die hi alle halp visieren:
Kerkeren, veteren ende ellenden,
Daer men tfolc in soude zenden.
Om dat sijn zone vercrachte
Een edele maghet van machte,
So wert hi leellike
Gheworpen uten rike.
Dese zeven coninghen, die ic u
Met namen heb ghenoemt nu,
Waren coninghen dare
Tweehondert ende viertich jare.
Nu en wouden die Romeinen nemmere
Coninc hebben noch here;
Want hem dochte, twaren,
Datsi te overmoedich waren,
Ende haers selfs te vele wilden wesen;
(I. Fol. XXXIV. r. I.) Ende maecten mids desen,
Datmen twee raeds manne dare
Soude setten van jare te jare,
Die de stat zouden beleiden
Met rade ende met wijsheiden,
Ende ghemenen oorbaer setten voort:

Vs. 36. Derquinus. 38. ierst, men seit v. 40. al dede v. 42 tvolc. 48. hebbe. 49. daer. 50. jaer. 51. Nu ne wilden — nemmermeere. 53. te waren. 54. tovermoedich. 55. haer s. te zeere w. w. 57. mannen. 58. Setten soude v. 61. oerbare.

(*) Het HS. heeft: *Dese vant eerst vant eerst voorwaer.*

Dat was dat recht vander poort.
Van jare te jare, omme dat,
Regneerden si langhe in die stat,
Datsi hem dan daer bi
Verheffen zouden, ende datsi
(E. Fol. XXVI. v. 1.) Die mate versmaden zouden,
Ende ghemeen recht qualike houden.
Ende datter twee sijn zoude
Was daer omme, ofte die ene woude
Uter gherechticheit tiden,
Ende ghemenen oorbaer laten liden,
Dat die andre zouden wederstaen.
Want hoe dat zoude vergaen,
Si wouden boven alle zake,
Datmen ghemeinen oorbaer voort stake,
Wient deren mach ofte scaden.
Nu hoort, ghi heren vanden staden,
Hoe dese liede wilen daden:
Sine wouden ghene dinc ghestaden,
Die ghemenen oorbaer ware jeghen.
Aldus zo zoudi pleghen,
So soude uwen staet meeren
Van machte ende van eren,
Ende in allen voerspoede dyen.
En doedijs niet, ghi sijt quadyen;
Want ghi bederft die stede,

Vs. 62. w. trecht. 63. t. j. was om d. 64. sij so l. 68. qualic. 69. Ende *ontbr.* — souden. 70. daer bij of deen w. 72. oirbare. 73. ander soude. 75. wilden b. allen saken. 76. ghemeen orbare. 77. mochte. 78. Siet, ghij h. vd. raden. 79. lieden. 80. wilden. 81. Dat den gh. orbare w. tegen. 82. so woudi. 83. soudi u stat. 85. voerspoet. 86. Ende doetdijs. 87. steden.

Mids uwer ghierichede,
Diemen u op trouwe beval.
Metten rechte so sal
Men u daer omme ontliven,
Ofte setten metten keytiven,
Dat ghi, om uwen oorbaer allene,
(I. Fol. XXXIV. r. 2.) Achter set dat ghemene
Oorbare vander stede,
Daer ghise bedervet mede.

Van Moyses ende die tien gheboden. — XLV.

Alle dese riken, die ic u
Hier boven noemde nu,
Die zo groot waren ende so vermeten,
Sijn langhe te niete ghesleten.
Hier bi merct ende verstaet,
Dat overmoet ende overdaet
Onlanghe moghen staen stille:
Hoede hem daer of die wille!
Een gheslachte gaet op, twaren,
(E. Fol. XXVI. v. 2.) In min dan in viertich jaren,
In groten state, in groter eren,
Ende is al sijnre ghebueren here;
Ende in corten tiden weder
So vallet zo zere neder,
Dathi zine ghebuere ghelijc es,
Ofte vele minder, sijts ghewes.

Vs. 88. ghiericheden. 91. om. 92. Off. 93. u oirbare. 95. Oirbaer.
Vs. 1. A. die r. 2. H. voren n. 8. hem elc dair. 13. al sierc gh. 14. So *ontbr.* 15. Dat het sinen. 16. Of.

Dats om datsi niet en verstaen
Wat hem God heeft ghedaen,
Noch hem en dancken niet der eren,
Ende in haer hovaerde verkeren,
Datsi en kinnen niemens noot,
Ende haer ghebuere, clein ende groot,
Versmaden ende verdrucken,
Ende hem dat hare ontplucken,
Ende Gode niet en ontsien.
Hier bi coomt God in dien,
Dathise neder werpt int zant,
Ja, nederre dan hise vant,
Om dathi niet en wille datsi
Haer ziele verliesen daer bi;
Want menich beter is in armoede,
Dan hi sijn soude in groten goede;
Want der werelt rijcheit ende haer macht
Heeft menighe ziele ter hellen bracht.
(I. Fol. XXXIV. v. 1.) Het is ommoghelike,
Dat die vrecke rike,
Entie machtighe mede
Sonder ontfermichede,
Te hemelrike moghen comen,
Also als ict heb vernomen,
En dade Gods goedertierenheit,
Die niemene en is ontseit,
Diene mit herten roept an,

Vs. 17. Dat es. 18. hevet. 19. niet *ontbr*. 20. h. h. so v. 22. ghebueren, cleene no gr. 24. Ende thare hem o. 30. zielen. 35. ommoghentlike. 37. Ende die. 39. hemele m. 40. Alsoe ic hebbe v. 41. Ende daet. 42. niement. 43. Diese — roupet.

Ende zijn ghebrec laet dan.
  Na Abrahame dusent jaer,
Ende voor Jhesum twee dusent jaer,
Was een heylich Jode, hiet Moyses,
Dien God was also ghetes,
Dat hi sprac in menigher stont
(E. Fol. XXVII. r. 1.) Jeghen hem, mont jeghen mont.
Hi leide dat Joodsche gheslachte
Uut des conincs Pharaons machte,
Daer si onder verdruct zaten
In eyghendoeme utermaten,
Rechte door die rode zee,
Dat hem min noch mee
Dat water en dede pine.
Hi trac mit hem door die woestine,
Daer si in woonden langhe tijt.
Tote noch en hadde God, des zeker zijt,
Noyt ghebot ghegheven,
Hoe die menschen zouden leven,
Ofte hem regeren, groot of clene,
Sonder dat besniden allene;
Nochtan was die werelt out, voorwaer,
Omtrent tweeëndetwintich hondert jaer.
Maer die wel leven wilden,
Maecten usagien die si hilden,
Na dat hem selven dochte
Datmen redelijc leven mochte.

Vs. 44. laten. 45. Na Abraham in d. 46. voir Christus twee hondert voerwaer. 48. al *ontbr.* 51. leedde. 52. Ute sconincs. 54. eyghendomme. 56. So dat hem niemen min. 57. Dwater scade en d. no p. 58. hem in die. 59. langhen. 63. Of. 64. besnidenisse. 66. tweeendedertich h. 68. usage.

(I. Fol. XXXIV. v. 2.) Daer ontfinc Moyses van Gode
Die heylighe tien ghebode,
Ende dat hi sinen lieden
Te houdene die zoude ghebieden,
Ende datsi daer na zouden werken,
Diemen noch ghebiedt inder kerken,
Daer alle ghebode uut spruten,
Die de leraren den volke uten.
Die zelve gheboden aldus
Leert ons die Gods zone Christus,
Die alle leringhen ende scrifturen
Vervolde in dien uren,
Dat hi menschelike
Wandelde op aertrike.
Ende dit sijn tien ghebode,
Dien wi houden van Gode.
Elc mensche die sal
Gode minnen boven al,
Ende sinen evenkersten, des sijt vroet,
(E. Fol. XXVII. r. 2.) Ghelijc hi hemselven doet.
  Gods name te gheenre stont
Te vergheefs nemen inden mont;
Vieren wel die daghe ons heren;
Vader ende moeder altoos eren;
Anders mans wijf onderwinden niet;
Ende ooc niet stelen, wats gheschiet;
Niement doden noch verslaen;

Vs. 73. hij se s. 74. Die te h. soude. 76. ghebiet. 77. gheboden ute. 79. Ende die. 80. Leerde. 81. leeringhe. 82. die. 84. eerderike. 85. sijn die t. 86. Die. 89. e. sijts vr. 92. En noemt te v. in den. 93. Viert — daghen. 95. Overspel en doet niet. 96. En stele oic niet, w. 97. N. en dode no en v.

Gheen valsch oorconde doen verstaen;
Anders mans wijf begheren twint,
Noch niemens goet, waer ment vint.
Dit sijn die tien ghebode, die Moyses leert
Ende die Christus na confirmeert;
Want alle prophecien ende scrifturen,
Die doude wise ruren,
Waren alle onghezeghelt bleven,
Eer Christus ontfinc menschelic leven;
(I. Fol. XXXV. r. I.) Want Christus, zuldi weten,
Die prophete is der propheten,
Vervolde al ende confirmeerde
Dat elc goet prophete propheteerde
Dusent jaer te voren,
Eer Christus wert gheboren.
Dat volbracht hi al, cleen ende groot,
Met zijnre glorioser doot,
Alse hi ant cruce sprac,
Thant eer hem therte brac (*):
» Nu ist," sprac hi, » al voldaen;"
Daer in dat wi verstaen,
Dattie scrifture openbare
Met sijnre doot volmaect ware.

Vs. 98. Gheene — doe gaen. 99. Van a. m. w. en onderwijnde di tw. 100. N. anders g. 101. die gheboden. 102. na hem c. 103. scripturen. 104. de oude. 105. ontseghelt. 110. goet *ontbr.* 111. Dusentich. 113. volbrochte. 115. Also. 116. Te hant. 120. d. vervult w.

(*) Tusschen vs. 116 en 117 staat in het HS. nog: *consummatum est*, zijnde de vertaling van het volgende vers. Zoodanige vertalingen van schriftuurplaatsen komen in het vervolg van ons tekst-handschrift meermalen voor.

Vanden coninc David. — XLVI.

Na Moyses dusent jare
Was coninc David openbare,
Die der Joden coninc was,
Ende een der bester, sijt zeker das,
Die ye was onder der zonnen.
God woude hem des gheonnen,
Dathi binnen zijnre tijt
(E. Fol. XXVII. v. 1.) Verwan herde menighen strijt
Op die ghene, die niet en wouden
Hem an Abrahams God houden,
Daer ic hier voren seide af,
Die Moyses die wet gaf,
Daer die vadere ghemeenlike
Aen gheloofden heylichlike.
David is waerlijc gheheten
Een vanden meesten propheten,
Die alle scriven ende leren
Die heilighe toecoomst ons heren,
Alse hi wel toonde ende bedreef
Inden zoutere, die hi screef
(I. Fol. XXXV. r. a.) Ende dichte in zine stonde,
Daer hi gheeft zine orconde.
Gode vruchtich was hi zere;
Ende alse hi jeghen onsen here
Mesgrepen hadde ende mesdaen,

Titel. c. Davite, ende wat hem gheviel. Vs. 4. Ende die beste. 6. wilde — ghejonnen. 7. hij bij ziere. 10. ane. 11. ic u voeren. 13. vaderen. 14. Ane. 19. toechde. 21. sijnre. 22. ghevet. 23. Godvruchtich. 25. h. of m.

Woude hi thant in boeten staen,
Ende hadde so groot berou daer af,
Dat hem God die zonden vergaf.
Hi was in sinen bedrive
Gherecht; nochtan van live
En was hi niet wel rene,
Hine hilt hem niet allene,
Maer aen zo vele wive, zijts ghewes,
Dat wonder te hoorne es.
Dat toonde hi wel in eenre stont,
Dat ic u sal maken cont,
Niet om die mesdaet die hi dede,
Maer om sine gherechtichede.
David lach op enen dach
Op sinen casteel, ende sach
Een scone vrouwe baden
In haren hof, met goeden staden,
Daer si vri waende sijn, die vrouwe,
Jeghen alle oghen ghescouwe,
Sonder hare joncwive, die dare
Te diere tijt waren mit hare.
Barsabee si gheheten was,
(E. Fol. XXVII. v. a.) Ende haer man hiet Urias,
Een vroom ridder ende goet,
Die in Davids orloghe stoet.
David, die de vrouwe sach naect,
Wert van minnen so gheraect

Vs. 26. Wilde hij te hant. 27. berouwen. 29. Also was hij in. 30. Gh. in sinen l. 31. Ende. 32. hilts h. n. aen eene. 33. wive *ontbr.* 35. toeohdi w. 36. Die ic. 41. Eene. 42. haer. 43. si *ontbr.* 44. o. scouwe. 45. joncwijf. 46. Dier tijt w. bij h. 49. ende een g. 50. Ende in.

Om haer grote scoonhede,
Dat hi den raet doen dede,
Dathi die vrouwe al stille
Ghewan te sinen wille.
(1. Fol. XXXV. v. 1.) Ende also zaen als David heeft verstaen,
Datsi van hem kint heeft ontfaen,
Sende hi om haren man te hande,
Die jeghen die Gods viande
Lach ende oorloghede te dier tijt,
Dathi thuus quame zonder respijt.
Dit dede David, om dattie man
Bi sijnre vrouwen soude slapen dan,
Ende tkint zoude houden over zine;
Mar dit was al verloren pine;
Want hi quam, also men hem hiet,
Maer bider vrouwen en sliep hi niet,
Om dathi Gode niet en woude vererren;
Want hi woude al zonder merren
Ten orloghe waert, danen hi quam.
Ende alse die coninc dat vernam,
Dattie ridder dus henen woude,
So heeft hi also houde
Metten selven man ghesant
Enen beslotenen brief te hant
Anden maerscalc vanden orloghe,
So wanneer dat hi striden moghe,
Dathi Urias, zonder lette,

Vs. 53. hare. 57. Ende *ontbr.* 58. Dat so kint van hem h. 60. die *ontbr.* 61. orloechde. 63. omme. 65. tkint dan h. 66. Mar *ontbr.* 69. wilde. 70. wilde. — al *ontbr.* 71. waert *ontbr.* 72. Ende *ontbr.* — d. c. David dit v. 74. hevet. 76. besloten. 77. Ane den. 78. dat *ontbr.* — striden ploghe. 79. hij Uriase s. letten.

Int vergadren vanden stride sette.
Hier of en wiste Urias niet;
Doch ist aldus gheschiet,
Dat Urias, in corten daghen,
In enen strijt wert verslaghen;
Ende David hilt te wive
Die vrouwe scone van live.
God ontboot hem te hant,
(E. Fol. XXVIII. r. I.) Dathi moeste in sijn lant
Hebben over al ghemene
Van drien plaghen emmer ene,
Om dese grote zonde,
Ende dat die kuere an hem stonde:
(I. Fol. XXXV. v. I.) Dat ene hongher voorwaer,
Tander sterfte, ofte oorloghe zwaer.
Nu hoort die waerheit hier af,
Wat antwoorde David gaf:
» Na dien dat wille onse here,
» Dat op mijn lant sine plaghe kere,
» Om ander saken en ghene
» Dan om mine misdaet allene,
» Ende die kuere aen mi staet
» Van drien, so is dit mijn raet:
» Waert dat ic core dieren tijt,
» Ofte core ic oorloghe of strijt,
» Mijn volc, dat niet en heeft misdaen,
» En soude des niet moghen ontgaen;

Vs. 80. vergaderen vanden wighe soude setten. 82. D. so eist. 84. strijt bleef v. 85. behilt. 89. H. emmer gh. 90. drie pl. deene. 91. Omme. 92. coere. 93. Deene was h. 94. Dander — of. 98. l. plagen. 99. andere s. ne gh. 101. k. dan ane. 102. Vanden dr. — dit *ontbr.* 103. dier. 104. Off koeric o. ende strijt. 106. souden.

» Maer ic, die sculdich ben van desen,
» Souds emmer moghen ghenesen;
» Ic hebbe ghelts ende castele
» So vele te mine dele,
» Ic mocht mijn lijf emmer ontdraghen,
» Ende ontgaen deser plaghen;
» Daer bi kiese ic die sterfte dan,
» Die coninc en spaert noch andren man;
» Also wel mach si mi gheraken,
» Die sculdich ben deser saken,
» Alse hem die onsculdich si:
» Gods wille gheschie met mi!"
Ende omme dese gherechtichede
Gaf hem God vander plaghen vrede.
  Hier op sal elc mensche mecken,
Ende wijslijc voor sijn oghen trecken:
Alse onse here den mensche sent
Vernoye, plaghe ende torment,
Sal hi dincken te hant,
Dat hem God heeft ghesant,
Overmids zine zonden,
(E. Fol. XXVIII. r. 2.) Ende sal ten selven stonden
Verduldelike dat ontfaen,
(I. Fol. XXXVI. r. 1.) Ende in rechten rouwe staen,
Ende sijn vernoy ende sijn verseren
In Gods ontfermicheit keren,
Die niement en is ontseit,

Vs. 109. ghels. 110. minen. 111. mochte. 113. kiesic. 114. ander. 115. machse mi. 116. bin der z. 117. ontsculdich. 119. om. 120. van *ontbr*. 122. wiselic v. sine. 123. ons. 124. Vernoy. 125. hij hem bedincken. 126. h. G. die h. 127. sijnre. 128. ten lesten st. 129. Dat verduldichlijck o. 132. ontfermicheden. 133. ontseeght.

Die sijn hope daer in leit.
Sijts zeker, dat hem God onse here
Helpen sal uut sinen sere;
Want sine goedertierenheit
Die is altoos ghereit,
Datsi elken mensche ontfaet,
Hoe groot dat is zine misdaet.
Sine vaderlike hulpe is so groot
Elken mensche in sijnre noot,
So datmen op aertrike
Van vadre en wiste sijn ghelike;
Want hi den mensche vele meer mint
Dan vader of moeder doen dat kint,
Ja, dusentwerven mere;
Dat hi wel toonde wilen ere,
Doe hi hem, om onse grote salichede,
In dien groten tormente dede,
Dat noit vader noch vrient en gheen
Alsulke tormente en ghereen
Door kint noch door ghenen vrient:
Dies hi twint en hadde verdient.

Van Salomoene ende van sinen eersten vonnesse. — XLVII.

Salomon, Davids zone,
Die na hem droech die crone

Vs. 134. leeght. 135. Sijt — hem onsen. 138. bereit. 142. inder n. 143. dat niet op. 144. vadere en was dies g. 145. vele *ontbr.* 146. v. ende m. haer k. 147. meer. 148. toechde w. eer. 149. grote *ontbr.* 150. torment. 151. Want n. — vr. ne gh. 152. Alsulken torment niet gh. 153. no d. anderen vr.

Vs. 1. S. was D.

(Dien hi an Barsabee wan:
Dat was die vrouwe, der welker man
David dede verslaen,
Als ic u voren dede verstaen),
Hi was een die wijste, waerlike,
Die ye was in aertrike:
Dat tonen die boeken die hi screef,
(I. Fol. XXXVI. r. a.) Daer hi grote wijsheit in bedreef;
Nochtan maecten twijf verscoven,
So dat hi moeste loven
(E. Fol. XXVIII. v. I.) Haren wille ende haer ghebode,
Ende aenbeedde hare afgode;
Daer hi hem toe liet bedriven
Om die minne vanden wiven.
Sulke zegghen daer bi,
Dat sine ziele verloren si,
Dat jammer ware, des zijt ghewes,
Ende ic en ghelove ooc niet des.
Hi was so groot een wijs man,
Ic hope hi sulken rouwe ghewan
Voor sine doot, vrooch ofte spade,
Dat hem God dede ghenade,
Die niement en beswijct,
Die te sijnre ghenaden strijct.

Sijn eerste vonnesse, alsic las,
Doe hi coninc worden was,
Dat was dat twee wive quamen,
Die des nachts te zamen

Vs. 3. Die hij ane. 8. ye quam in eerderike. 9. toeghen. 11. die wiven. 13. hare gheboden. 14. anebede h. afgoden. 19. w. sijts g. 20. ic *ontbr.* 21. zoe goet wijs een m. 23. vr. ende sp. 30. Ende des snachts.

In een huus sliepen allene.
Si waren beide ghemene,
Ende bleven beide van kinde dare,
Ende die ene verplette dat hare.
Ende doe sijt wiste vanden live,
Droech sijt toten andren wive,
Ende leidet daer dat sijt niet en wiste,
Ende nam dat levende kint met liste,
Ende leidet bi haer te hant.
Ende alse twijf dat dode kint vant,
Quam hare te hant in haer ghedachte,
Dattet tander wijf daer brachte.
Met haestighen zinne zeide zi:
» Dit dode kint leidstu bi mi;
» Dit is dijn, ende dat is mijn."
(I. Fol. XXXVI. v. 1.) Dander seide: » dits mijn, ende dats dijn."
Wat holpe lanc dese dinc?
Si quamen beide voor den coninc,
Ende elc zeide openbare,
Dat dat levende kint zine ware.
Die coninc beval ter vaert,
Datmen hem brachte een zwaert,
(E. Fol. XXVIII. v. 2.) Ende tkint deelde in stucken tween,
Ende datmen elker gave een.
Doe dit die moeder hoorde,
Sprac si ten eersten woorde:

Vs. 32. Ende sij. 33. Ende waren beide met k. 34. Ende deene v. thare. 35. Ende *ontbr.* — sijt doot w. 36. anderen. 37. leit bij haer dat sijs n. 38. n. dlevende. 39. leidt bij hare. 40. Ende *ontbr.* — dwijf. 41. haer — hare. 42. dander. 45. dine. 46. dit es m. e. dat es d. 47. hulpen langhe. 48. beide *ontbr.* 49. elke. 50. Dat dlevende k. hare w. 53. Ende datment k.

» Lieve here! latet kint leven:
» Ic wilt haer altemale gheven."
Dander sprac: » noch mi, noch di:
» Ic wille dat ghedeelt si."
Doe die coninc hoorde dese tale,
Bekende hi alte hant wale,
Wien tkint behoorde toe.
» Gheeftet deser," sprac hi doe,
» Tkint, si isser moeder af."
Dat eerste vonnesse dat hi gaf,
Dat was dit, als ic las,
Zeder dat hi coninc worden was.
Alden volke wonderde zere
Vanden coninc, haren here,
Dat hi zulke wijsheit vant,
Ende ontsaghen over al int lant.
Salomon, alsmen leest van hem,
Dede maken in Jherusalem
Ende fonderen den iersten
Tempel ende den diersten,
In die ere Gods van hemelrike,
Die ye quam in aertrike:
So dat ommoghelijc schijnt wesen,
Daer ment scriven sal ofte lesen.
Sulke liede zegghen, dat
(I. Fol. XXXVI. v. 2.) Rechte tier zelver stat
Jacob, die patriarke, zach
In visioene daer hi lach

Vs. 59. no dy no mi. 60. dat kint gh. 62. al *ontbr*. 63. hoorde. 64. Ghevet d. 66. Deerste. 68. Sindert. 78. yet — eerderike. 79. ommoghentlic. 80. Datment — oft. 82. Recht te dier.

Die leeddre toten hemel slaen,
Ende die yngle op ende neder gaen,
Als ghi voren moghet horen;
Meer dan twee dusent jaer te voren,
Eermen den tempel maken dede.
Daer bi hout men telker stede,
Daer wijnghe is, dese memorie,
Ende leest ende singhet dese hystorie;
(B. Fol. XXIX. r. 1.) Daer bi seitmen, zo waer
Wijnghe es, dat daer
Die hemel boven is open,
Daer die yngle met hopen
Op ende neder varen tallen uren,
Ende met hem voor Gode vuren
Der lieden devocie ende orisoen,
Datsi in dat Gods huus doen.
Daer omme, alse wi verstaen,
Ist goet ten wijnghen ghegaen,
Die daer anders niet en ghinghe
Dan om te doen sine bedinghe
Met ganser herten clare,
Om dinc die zalichlijc ware.

Vanden Joden ende van haren wesen. — XLVIII.

Tusschen David ende Christus gheboort,
Als ghi voren hebt ghehoort,

Vs. 85. ledere. 86. dinghelen. 87. Dar ghij v. of m. 91. wyinghe. 92. zinct. 93. zeecht men. 96. dinghelen varen m. 97. *Dit vers ontbr.* 98. voeren. 99. lieder. 100. Die sij. 101. als. 102. ter w. gaen. 104. omme te doene.

Titel. Van des volcx afgoden ende van der Joden quaethede. Vs. 2. ghij hier v.

Waren dusent jaer volcomelike,
Daer binnen tfolc van aertrike
So quaet was ende so verscoven,
In onwette ende in ongheloven,
Dat het vergat al tenengadere
Dat leven, dat die vadere
Voormaels te leeddene plaghen;
So dat tfolc in dien daghen
(I. Fol. XXXVII. r. 1.) Gods al hadde missaect,
Die hemel ende aerde had ghemaect,
Ende offerden den afgoden,
Ende hilden der duvele gheboden.
Die afgode hadden si doen maken
Van goude, van zulvere, van andren zaken,
Binnen altemale hol;
Ende waren van duvelen vol,
Ende gaven tale ende antwaerde
Elken mensche na dat hi beghaerde,
Ende bedroghen tfolc zo jammerlike,
Dat het ter hellen voer ghemeenlike.
  Dese plaghe was ghemene
Onder al tfolc, groot ende clene,
Onder alle die werelt gheheel,
(E. Fol. XXIX. r. 2.) Sonder der Joden een deel,
Dien Moyses gaf die tien ghebode,

Vs. 4. tvolc van eerderike. 8. Des levens. 9. te levene. 10. Soe dat volc. 12. hadde. 13. E. oeffenden die a. 14. E. daden der duvelen. 15. afgoden. 16. Van silvere, van goude ende van andere z. 19. antwoirde. 20. hij gheerde. 21. tvolc. 22. Datter hellen. 24. O. dat volc. 25. In al die. 27 *en* 28 *in omgekeerde volgorde aldus:* Hilden hem noch ane die Gode, Doen Moyses gaf die ghebode.

Hilden hem noch aen dien Gode,
Daer hem die vadre verlieten op
(Abraham, Ysaac ende Jacop),
Die hemel ende aerde sciep
Met sijnre Godheit diep.
  Nochtan dat dese Joden, twaren,
Die beste van aertrike waren,
So ghinghen zi Gode dicwile af.
So wanneer hi hem voorspoet gaf
Ende hare viande dede verwinnen,
So en wouden si hem niet kinnen,
Ende worpen die wet ondervoet;
Ende zo wanneer hi hem rampspoet,
Vernoy gaf, ende toren,
Ende si den zeghe altoos verloren,
Keerden si hem weder te Gode,
Ende hieven op die ghebode.
Ende weet datsi noit en stoeden
Boven dertich jaer in voorspoede,
(I.Fol.XXXVII. r. 2.) Sine verwrachten Gode alsoe,
Dat hise maecte onvroe,
Ende werpse weder onsoete
Onder der vianden voete.
  Noch vintmen liede te menigher stat,
Die Gods ghedincken vele bat
In vernoye ende in armoede,

Vs. 29. vaderen. 32. Mits siere. 34. eerderike. 35. dicwijl. 36. So *ontbr.* 37. haer vianden. 38. wilden. 39. werpen. 40. Ende zo *ontbr.* 42. si *ontbr.* — zeghen. 45. Ende die wet dat. 46. voerspoeden. 51. lieden in m. 53. armoeden.

Dan si doen in voorspoede.
Die Joden, dat verstaet,
Sijn van naturen quaet
Elc op andren ende fel;
Deen en gheloeft den andren niet wel;
Ghierich, vrec ende onghestade,
Sere onreine ende scalc van rade;
Ghehaet zijn si, zekerlike,
Van alden volke van aertrike,
Ende verstoten ende versmaet,
En is niement die haers gaet;
Ende si haten ooc al voort
(E. Fol. XXIX. v. I.) Dat ter Joodscap niet en behoort,
Ende dat zouden si al bederven,
Hadden sijs macht, ende doen sterven;
Mar God heeft hare macht
So zere te niete ghebracht,
Datsi vanden minsten sijn ghestreken,
Ende alder werelt moeten weken.
Si hadden langhe te niete ghegaen,
En hadden die heren ghedaen,
Diese vrien omme dat
Si hebben des haers te bat.
Coninc noch lant en hebben si,
Mar si sitten onvri
Ende eyghen onder alle heren,

Vs. 54. voerspoeden. 57. anderen. 58. en *ontbr.* — anderen. 59. vrech. 60. Seer. 62. allen v. in eerderike. 63. versmaedt. 64. die hems gaedt. 66. niet toe hoort. 67. sij doen sterven. 68. ende doen bederven. 69. hevet. 70. Alsoe z. te n. bracht. 74. haddent. 75. om. 76. Sij des haers hebben te.

Daer si hem onder bekeren.
Bible, zoutre ende propheten
Houden si, ende willen weten
(I.Fol.XXXVII. v. I.) Dat Messias noch comen sal
Dat volc verlossen al:
Dats Christus, na onse versinnen;
Mar si en willen niet kinnen
Dathi comen is ende heeft ghedaen
Dat hare scrifturen doen verstaen.
Nochtan hebben si dat
Bescreven te menigher stat,
Daer die propheten leren
Die heilighe coomst ons heren;
Maer dat en beschiet niet enen bast;
Si hebben therte so vast,
Watmen hem predict ofte leert,
Si bliven altoos verkeert.
  Josephus ooc, als ic las,
Die der Joden hystorie scrivere was,
Ende een groot clerc was ende wijs,
Gheeft Christum groten prijs.
Hi scrijft aldus ende doet becant:
» Het was een mensche inder Joden lant
» (Ja, wildi die waerheit weten,
» Dorste icken wel mensche heten?),
» Die so vele wondere dede,

Vs. 81. Bybelen — ende die pr. 84. Ende dat. 85. Dat es — onsen. 88. Dat hier die scr. 91. pr. ons l. 93. b. hem n. 97. J. alsoe ic oick l. 98. ystore strider (!). 99. een goet clerc ende een wijs. 100. Gh. Christus. 102. een Jode inder. 104. Dorst.

(B. Fol. XXIX. v. 2.) » Ende so groot een leraer was mede,
» Dat sijn leven ende sijn ghehinc
» Boven menschelike nature ghinc,
» Ende dathi metter leren sine
» Aen hem trac Joden ende Sarrasine,
» Ende ander volc met grooten scaren."
Ooc scrijft hi mede, twaren,
In sine hystorie albloot
Van Christus heiligher doot,
Ende van sijnre opverstandenissen,
Daer men wel bi mach wissen,
Dat hi mensche was ende God;
Maer dat Joodscap is so sod,
(I. Fol. XXXVII. v. 2.) Ende van sinne so verdooft,
Dat het des niet en ghelooft;
Nochtan was hi Jode, dese
Josephus, daer ic of lese.
Alexander, doe hi trac,
Ende Gods abolghe wrac
So sterc ende so jammerlike
Over al in aertrike,
Besloot hire een groot ghetal
Tusschen tgheberchte in een dal,
Daer een riviere omme vliet,
Als een pijl uut enen boghe schiet,
Daer si nemmermeer uut en comen;

Vs. 106. grote leere m. 109. leere. 110. ende heydine. 115. opverstannissen. 116. m. ghissen. 119. verdovet. 120. Dat sij niet en gheloevet. 126. eerderijcke. 127. hiere. 128. T. twee berghen in. 129. eene — vliedt. 130. pijl die een boghe sciedt.

Noch willen die Joden gomen,
Dat dese noch uut zullen rinnen,
Ende al die werelt winnen,
Also u sal segghen claer
Die vierde boec hier naer.

Die heilighe kerke heeft uut ghegheven,
Datmen die Joden latet leven,
Ende onder die kerstene sijn alsoe.
Daer sijn drie redenen toe:
Deerste is, als ic vernam,
Dat onse wet uut hare wet quam,
Ende die Joodsche wet, sijts ghewes,
Onser wet dode moeder es.

Dander redene van desen dinghen
(E. Fol. XXX. r. 1.) Is, datmen niement en mach dwinghen
Ter kerstenheit, des sijt vroet:
Bedwonghen kersten en was noit goet.
Salt goet wesen, lude of stille,
Het moet comen uut eyghenen wille.
Die heilighe kerke heeft ghehingt,
Datsi niemene an haer en dwingt;
Maer altoos heeft si open den scoot,
Ende ontfaet cleen ende groot:
(I. Fol. xxxviii. r. 1.) So wat te hare coomt op ghenade,
Dat ontfaet si vroech ende spade.

Vs. 133. dese ute sullen. 135, 136. *Deze beide verzen ontbreken, maar in de plaats daarvan staat:* Maer dat en es niet dan saghe, Sij bliven daer toten domsdaghe. 137. kerc. 140. vier r. (*met cijfers*). 142. ute haerre q. 144. dode *ontbr.* 146. n. en soude dw. 149. Saelt g. sijn l. oft. 150. uut vryen w. 152. Datse niemant an hare. 153. si *ontbr.* 154. Al tontfane cleene. 155. Ende soe wat te haer c.

Die derde redene es:
Alse die Joden worden ghewes,
Dattet die doemsdach naect,
Ende si om niet hebben ghehaect,
Datsi dan met allen
Aen onse wet zullen vallen,
Ende haer dolen claerlijc sullen kinnen;
Want nieman en can versinnen,
Wedert cort of lanc sal sijn
Vanden doemsdaghe die termijn:
Dit sijn die redenen diemen toocht,
Waer omme die kerke dat Joodscap ghedoocht.
Den eersten boec willic hier inden,
Daer in dat ghi moghet vinden
Som der vadre leven,
Ende hoe Seths gheslachte verheven,
Adams sone, ende strijct voort,
Alse ghi wel hebt ghehoort,
Tote op Maria der coninghinnen,
Daer dander wet op sal beghinnen.
Ooc is daer in gheset
Mede goede leringhe met
Onder tusschen, hier ende daer,
Daer in leghet voorwaer
Oorbaer ende salichede
Der zielen ende den live mede.

Vs. 158. werden. 159. Dat die. 160. omme. 163. sullen *ontbr.* 164. niement. 165. Weder. 166. Toten d. 167. toghet. 168. W. bij d. k. dJoedscap gedoget. 169. eynden. 170. Daer ghij in m. venden. 171. vaderen. 173. ende *ontbr.* 175. op Marien — coninghinne. 176. dander bouc af s. 178. Meneghe g. 180. leecht. 181. Orbare.

Dat ghi hier voren hebt vernomen,
Is uter ouder ewen comen:
Vander nuwer hoort voort an,
Ist dats mi God an.

Vs. 184. uter andere e. 186. jan. *Hier achter is eene kolom wit gelaten, en daarna volgt op de keerzijde de* Tafle *van het tweede boek* (*I. Fol. XXXVIII. v.* 1—*XXXIX. r.* 2.), *en voorts* (*Fol. XXXIX. v.* 1, 2.) *het laatste gedeelte van de* Prologhe *des tweeden boeks, loopende van vs.* 61 *tot vs.* 98 (Alle duechden ghemene — Datter sijn lof ende sijn ere in si). *Na dit een en ander* (*dat in ons tekst-handschrift tot het volgende boek behoort*) *staat eindelijk:* Hier endt den iersten bouck vanden Leecken Spieghele.

EINDE VAN HET EERSTE DEEL.

FA

HSS van de

Steend. v. I

Dat ghi hier voren hebt vernomen.

HS. E. *(Fol. LIII. v. 2.)*

Hier beghint die ieeste ons behouds
die de keyser theodosius vant te
iherusalem in pylatus vierscare
inden ghemenen boeken. xxxvi.

Nichodemus had
de des verdient
dat hi was hey
melijc vrient
ons heren
ihesu cristi
Ende was hem dicke ghine bi
En it doe die ioden xpm vinghen
En alle sine iongers hẽ ofghinghẽ
Ghinc nichodemus emmer mede
Voor elken man in elke stede
Der men xpm leidde dan
Want hi was een machtich man

: MILE

ken Spieghel" *(Pl. I.)*

HS. I. *(Fol. LXIV. v. 1, 2.)*

36.

Die geesten van ons behouders
passie die dr keiser theodonius
vant in pylatus vierscharen in
den tresoer inden ghemeenen
boucken: .xxxvi.

Nycodemus hadde des verdient
Dat hij was heimelike vrient
Onsen heere ihū cristi
Ende was hem gheerne dicke by.
Ende doen die ioden xp̄m vinghen.
Eñ al die iongheren hem af ghingen
Ghinc nychodemus emmer mede.
Voer alle man in elke stede.
Daer men xp̄m leedde dan
Want hij was een machtich man

col. 2.

(Fol. XL. r. 1.)

Hier beghint den anderen bouck

Die ander bouc
hier beghint.
Die v zal doē
bekint. Hoe
dat nieuwe
testamendt:
In gaet alsmē
Eñ hoe die oude eeuwe eyndt. Want

... Leyden

